

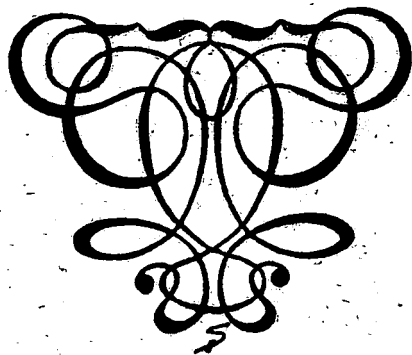
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 48

1945

HÄFT. I

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

kommer att under år 1945 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÆNIUS, Stockholm (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund i december 1944.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

Utgivareskifte	1
AXEL BRUSEWITZ, Från Svedelius till Kjellén. Några drag ur den skytteanska lärostolens senare historia	3
R. ERICH, Fredsslut, revansch och revision	26
STIG JÄGERSKIÖLD, Förvärv och förlust av frälse. Bidrag till det svenska ståndsväsendets och jordnatureernas historia	33

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Riksdagen och utrikespolitiken 1944. Av AXEL BRUSEWITZ	53
Statens arbetsmarknadskommission. Av WASTE LINGREN	59
Förbättrad systematik av riksdagstrycket. Av IVAR BESKOW	71
Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg. Av MAJA KJELLIN	74
Statsvetenskapliga föreningen i Lund. Av NILS NILSSON STJERNQUIST	75
Stockholms Högskolas Statsvetenskapliga förening. Av JÖRGEN WESTERSTÅHL ..	75
Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. Av ARNE WÄHLSTRAND	76
Tidskriftsöversikt. Av NILS NILSSON STJERNQUIST	77

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Stanislaw A. Adamek, »Die Ideologie des Rechts». Anm. av FREDÉ CASTBERG ..	80
Halvdan Koht—Sigmund Skard, Norges Röst i historia och litteratur. Anm. av FREDRIK LAGERROTH	88

BERÄTTELSE över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1944	96
--	----

UTGIVARESKIFTE

I och med denna årgång, Statsvetenskaplig Tidskrifts fyrtioåttonde, den tjugosjunde i serien Ny Följd, har skifte ägt rum på posten såsom tidskriftens ansvarige utgivare, tillika dess redaktionssekreterare samt sekreterare i Fahlbeckska Stiftelsens kollegium.

Professor emeritus Robert Malmgren frånträder enligt egen önskan denna kombinerade förtroendepost, vilken han år 1922 övertog efter Sigfrid Wallengren och alltsedan dess, nära nog under ett kvarts sekel, med den äran beklätt. Det må här vara på sin plats att anföra de ord, varmed i föregående årgångs första häfte kollegiets dåvarande präses, professor Fredrik Lagerroth, i en översikt av Fahlbeckska Stiftelsens 25-åriga verksamhet, karakteriserade den nu avgångne sekreterarens ställning och insatser alltifrån år 1922: »Sedan har Malmgren förkroppsligat en form av styrelse, som inom Sveriges lärda historia är bättre anskreven än inom dess politiska, sekreterareregementet. Han bär dagens hetta och tunga och synes oss alla outhärlig. Om ock i skilda funktioner har han tillhört Stiftelsen från dess början. Hans ord väger alltid tungt, även när han ej längre har något votum. Genom sin ingående kännedom om praxis framträder han inför yngre släktled som en *lex animata*.»

Det är för Fahlbeckska Stiftelsens kollegium en kär plikt att vid detta tillfälle bringa i erinran den osparade möda, den hängivenhet för uppgiften och den skicklighet, varmed professor Malmgren under de många gångna åren fullgjort sitt värv. Vid redigering av periodiska publikationer kunna, som bekant, mången gång situationer uppstå, vilka för sin lyckliga lösning kräva omdöme, takt och förmåga att snabbt fatta beslut. Malmgrens verksamhet härvidlag har varit föredömlig. Många äro också de författare till skiftande bidrag, vilka kunnat glädja sig åt den allt annat än regelmässiga

förmånen att från en tidskrifts redaktör erhålla omgående sakliga besked och upplysningar av begärt slag. Malmgren har i alla dessa avseenden åstadkommit ett arv, som förpliktar.

Professor Malmgren efterlämnar visserligen i kollegiets krets ett tomrum, som är kännbart. Hans verksamhet såsom redaktör för Statsvetenskaplig Tidskrift och sekreterare hos Fahlbeckska Stiftelsen är emellertid varaktigt hugfäst i tidskriftsårgångar och protokollserier. Att denna förebildliga gärning må fortleva är kollegiets förhoppning. Kollegiet frambär till professor emeritus Robert Malmgren ett uppriktigt tack för lång, utomordentligt väl vitsordad tjänst, samt en hjärtlig tillönskan om välförtjänt otium med tillfälle till fortsatt gagnande verksamhet inom hans vetenskaper.

FRÅN SVEDELIUS TILL KJELLÉN

NÅGRA DRAG UR DEN SKYTTEANSKA LÄROSTOLENS SENARE HISTORIA¹

Av Professor AXEL BRUSEWITZ, Uppsala

I.

Då Wilhelm Erik Svedelius höstterminen 1831 vid 15 års ålder började sina akademiska studier i Uppsala, var Olof Kolmodin skytteansk professor i vältalighet och politik. Hans föreläsningar, som Svedelius besökte både nämnda och följande termin, handlade om Livius. På vårterminen gav han under två veckotimmar dessutom en översikt över »de viktigaste europeiska staterna». Den undervisning, som sålunda meddelades, är typisk för den då och alltsedan Loccenius' dagar rådande uppfattningen om den skytteanska lärostolens läggning och uppgifter. Kolmodin följde endast en gammal rotfäst tradition, då han från sitt tillträde till professuren (1805) på sina föreläsningar förnämligast sysslade med interpretation av latinska auktorer, huvudsakligen Livius, men till omväxling även Tacitus. Hans tolkningar lära för övrigt ha varit förträffliga. Det var på detta sätt som professorn tillgodosåg den del av ämnet, som alltjämt ansågs viktigast, nämligen vältaligheten, av ålder uppfattad som romersk vältalighet.

De föreläsningar över de europeiska staterna, som vissa terminer förekommo, synas ha haft karaktären av ett slags standardiserade översiktskurser, som knappast voro synnerligen djupgående. Förmodligen bestodo de i ett sammanförande av en mängd mer eller mindre notisartade uppgifter rörande staternas tillstånd av historisk, politisk, geografisk, ekonomisk och statsrättslig art, en allmän stats-

¹ Föredrag vid Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala högtidssammanträde den 9 december 1944, här återgivet med några smärre ändringar och tillägg. En del noter ha vidfogats. Det fragmentariska i denna översikt behöver ej särskilt betonas. — Tidigare framställningar av den skytteanska professurens historia av Henrik Schück (rektorsprogram 1916, ss. 3—89) och Rudolf Kjellén, Johan Skytte och den skytteanska professuren. Ett trehundraårsminne (Statsvet. tidskr. 1922, ss. 269—309).

beskrivning eller statistik i gammaldags mening. Någon enstaka termin hände att Kolmodin tog upp ett mera speciellt ämne, såsom »de europeiska statsfördragen» (1822) eller »de europeiska staternas offentliga rätt, i synnerhet fäderneslandets» (1828), den enda gång man finner en antydning att särskild uppmärksamhet ägnades Sverige. Men, som sagt, latinet dominerade — under Kolmodins sista år mera enväldigt än någonsin.

I sin självbiografi² klagar Svedelius över att de statsvetenskapliga studierna under hans studenttid »lågo i lägervall». Tentamensfordringarna voro obetydliga, rådvillheten om vad man egentligen borde läsa var stor och själva tentamen under sådana förhållanden endast en formalitet. Man använde ett kollegium, kallat »Komparative Darstellung», sammanställt efter skytteanske adjunkten Runstens föreläsningar. Det hade tidigare också funnits ett kollegiehäfte, omtalar Svedelius, »sammanflickat av Hans Järta till nödhjälp åt hans son Carl Thomas Järta och dennes vänner, när de skulle tentera för Kolmodin».³ Svedelius greps av förakt för »Komparative Darstellung», varav han blott fick se »ett särdeles illa skrivet exemplar». Innehållet fann han »uselt». Även Järtas skrift var enligt hans mening »alldeles obrukbar». Själv komponerade han en kurs, fylligare och av annat slag än den vanliga, för den tentamen, som han under Kolmodins tjänstledighet 1838 avlade för adjunkten Runsten. Det fanns en föreställning, berättar Svedelius, en kvarleva från 1700-talet, »att den som ville vara riktigt styv skulle läsa Rousseau's Contrat social och Montesquieu's Esprit des lois». Han läste det förra verket och »ett långt stycke i det senare». Av samtida arbeten gjorde Tocqueville's La démocratie en Amérique starkaste intrycket på honom. Han läste det dock först ett par år efter examen. Under studierna för denna sysslade Svedelius mest med latin och grekiska och ägnade inte så mycken tid åt vare sig statskunskapen eller historien. Det var ämnen, som i alla fall skulle bli hans livs studium och som han därför under studenttiden med avsikt i viss mån åsidosatte.

Efter Kolmodins avgång inträder en ny epok i professurens historia. Initiativet till en nyordning togs av patronus, assessorn, sedermera statsrådet och presidenten Carl Göran Mörner. I den överenskommelse, som patronus ingick med nytillträdande professorn Carl Thomas Järta 1839, intog han en del föreskrifter om läroämnets inne-

² Anteckningar om mitt förflutna liv. Sthm 1889.

³ Ibid., s. 308.

håll och omfattning. Latinet sköts undan — det vore ändamålslost att skytteanska professuren fungerade som »andra lärostolen i latinska språket vid Uppsala universitet» — och tonvikten lades på den historiskt-politiska huvuddelen av ämnet, vars olika element utförligt angåvos. Hit räknades »statistiken, geografin och allmänna folkrätten, kännedom av alla civiliserade staters författningar och särdeles Sveriges statsskick, statsförvaltningens organisation härstädes, ej blott till grunddragen utan jämväl till det viktigare av detaljerna, uppkomsten och utvecklingen av vår samhällsinrättning, Sveriges och Norges närings- och handelsförhållanden, icke allenast till den del, som omfattar ställningen inom vardera landet, utan även vad vidkommer dem inbördes och i avseende på främmande makter, ävensom den kunskap i samhällsteorien, nationalekonomien och andra hithörande hjälpredande vetenskaper, som kan bidra att göra undervisningen i möjligaste måtto för de studerande fruktbringande».⁴ I denna vidlyftiga uppräknin g ligger i och för sig knappast något nytt. Men den förtjänar uppmärksammas, därför att den i detalj visar vad man då förstod med statistik i vidsträckt bemärkelse, det fack som professuren nu egentligen skulle företräda. Det nya ligger i latinets undanskjutande. Några föreläsningar över klassiska auktorer förekomma ej längre. Statistik anges på 1850-talet som professurens ämne, en benämning som med Svedelius' tillträde i början av 1860-talet utbyttes mot statskunskap. Vältaligheten blev en ren titeldekoration.

Då Olof Wingquist, efter Järtas död vid unga år, 1843 utsågs till skytteansk professor, meddelades till honom ungefär samma föreskrifter som till företrädaren. En intressant klausul tillades emellertid av innehåll att »professorn skall söka hos sina åhörare väcka och underhålla monarkiskt-konstitutionella-konservativa tänkesätt». Wingquist torde redan då ha varit känd för radikala åsikter, och möjligen har den betänkliga klausulen, som väl inte ansetts behöfelig ifråga om Järta, rent av tillkommit direkt med tanke på den nytillträdande professors politiska åskådning. Märkligt är att Wingquist skrev under den. Klausulen återkommer i kallelsebreven till Svedelius och Alin, för vilka det torde ha fallit sig lättare, under alla förhållanden för Alin, att skriva under. Den togs väl inte efter bokstaven, i varje fall säkert inte av Wingquist, som inte dolde sin avancerat liberala åskådning,⁵ inte heller av Svedelius, som enligt

⁴ Cit. efter Schück, a. a., s. 76.

⁵ Wingquist, som var medlem av den stora representationskommittén 1846—47,

egen utsago tagit bestående intryck av Geijers avfall och ville vara »en progressiv natur». Närmast torde han kunna karakteriseras som moderat-liberal. Med Alin blev konservatismen för fyra decennier fast mantalsskriven i Skytteanum.

Wingquists lärargärning är inte mycket känd och har knappast lämnat några djupare spår efter sig. Han föreläste mest varje år över »de förnämsta europeiska staternas statistik», ibland även »amerikansk statistik». Vissa år tillkommo föreläsningar i geografi, en termin närmare bestämt Indiens geografi. Endast ett år föreläste Wingquist över ett svenskt ämne: »riksdagarnas historia efter 1680». Gradualavhandlingarna under hans tid, vanligen på ett ark eller något därutöver, äro obetydliga.⁶ En del äro av historisk eller författningshistorisk art, de flesta utgöras av socken- eller häradsbeskrivningar med geografiskt-statistiskt innehåll. Som vetenskaplig författare bör emellertid Wingquist inte underskattas. Han var författningshistoriker med riksdagens historia som specialitet. Hans på arkivforskningar vilande postumt utgivna arbete »Om svenska representationen i äldre tider till och med riksdagen 1617» är ett betydelsefullt, för sin tid grundläggande verk. På vissa punkter, särskilt beträffande den i samband med riksdagens 500-årsjubileum mycket omdebatterade frågan om den svenska riksdagens uppkomst, har det fått erkännande även av den moderna forskningen. »Wingquist hade icke lätt för att skriva och därför skrev han ej mycket, men det, som han skrev, var mycket väl skrivet», säger Svedelius. Man kan instämma i detta omdöme. Wingquist var med sitt friska och knappa framställningssätt en god stilist. Han överträffar som sådan Svedelius, för övrigt även Alin.

II.

Svedelius verkade som skytteansk professor åren 1862—1881.⁷ Sedd mot bakgrunden av de närmast föregående decenniernas ut-

deltog i andra allmänna reformmötet i Örebro 1850, där han medverkade vid utarbetandet av det grundlagsförslag, byggt på tvåkammersystem, som av mötet publicerades. I väsentliga delar vilar detta grundlagsförslag på ett av Wingquist enligt uppdrag av första Örebromötet skrivet »Förslag till regeringsform och vallag» (tr. anon. Upps. 1850) — Wingquists, när allt kommer omkring, kanske märkligaste skrift.

⁶ Här må en gång för alla hänvisas till G. Hornwall, Gradualavhandlingar i statskunskap vid svenska universitet och högskolor under tiden 1843—1944 (Skr. utg. av Statsvet. fören. i Uppsala, XX, s. 679 ff.).

⁷ Minnesteckningar av Oscar Alin (Hist. tidskr. 1889, s. 155 ff.); S. J.

veckling visar sig hans verksamhet i vissa avseenden traditionsbunden, i andra nyskapande.

Sveriges statskunskap sköts först under Svedelius fram som ett väsentligt föremål för undervisningen. Han föreläste de två första åren över den svenska statsförfattningens historia, längre fram under en följd av år omväxlande över ämnen, som han kallade »svensk statskunskap» och »Sveriges gällande statsrätt». Grannländerna, Norge, Danmark och Finland, uppmärksammades också nu i särskilda föreläsningsserier. Utom för svensk statsrätt intresserade sig Svedelius, enligt vad han själv omtalat, mest för Englands författningshistoria och statsskick, ett ämne som han gång efter annan tog upp i längre serier. Dessemellan gav han liksom Wingquist översiktliga kurser i de europeiska ländernas och Amerikas statskunskap. Det var hans föresats att ersätta de gamla odugliga kollegierna i ämnet med en sammanfattande handbok. Denna föresats förverkligades genom det 1868—69 utgivna omfattande arbetet *Anteckningar för akademiska examina i statskunskap*, fyra delar på tillsammans bortåt 1500 sidor.^{7a}

Svedelius' handbok är hans förnämsta insats som lärare. Den blev grundläggande för undervisningen inte blott under hans tid utan även långt efter honom, i nya upplagor och omarbetningar utgiven av J. F. Nyström 1887—91, 1909, 1911 och 1918. Ännu i Kjelléns sista studieanvisningar, utgivna efter hans död (1923), förekommer Nyströms statskunskap. I mer än ett halvsekel har sålunda Svedelius' handbok, till slut visserligen i hög grad förändrad, stått som ett slags sammanbindande grundelement mellan en äldre och en nyare tids statsvetenskapliga undervisning i Uppsala. Det lär ej kunna förnekas att häri ligger ett fattigdomsbevis. Handboken var ett stort framsteg för sin tid, den gjorde utan tvivel god nytta ett par tre decennier framåt, men det var knappast någon vinst att dess liv därutöver förlängdes.

Det har sitt intresse att något se på den allmänna läggningen av denna handbok i dess ursprungliga skick. Dispositionen är land för land i stort sett densamma. Huvudavdelningarna äro följande: land, folk, näringar, förvaltningsorganisation och lagskipning, kyrka och läroverk, krigsmakt, statsförfattning. Den sista avdelningen är

Boëthius (*Spridda blad*, s. 27 ff.); V. Bergstrand, V. E. S. (1889); N. F. Sanders (*Sv. akad:s handl.* 1889); R. Törnebladh (*Vet.-akad:s Levnadsteckningar*, IV).

^{7a} Det kan förtjäna nämnas att samtidigt (1868) utkom en lärobok av Wilh. Tham (f. d. skytteansk docent) i *Svensk och allmän statskunskap* (två delar).

för vissa av länderna, särskilt de nordiska, den utförligaste. Tonvikten ligger dock oftast på författningarnas historiska utveckling, medan av det gällande statskicket ges en kortfattad, juridiskt statsrättslig översikt. Historiskt kan man spåra en förbindelselinje från de allmänna kurser rörande staternas tillstånd, som Kolmodin då och då brukade ge, över Wingquists europeiska statistik fram till Svedelius' Anteckningar i statskunskap. De bringa ordning, reda och nytt innehåll i den elementära undervisningen utan att bryta med dennas traditionellt givna allmänna läggning. Det skulle också kunna sägas att Svedelius med sin handbok äntligen förverkligade det undervisningsprogram, som dragits upp i patronus' föreskrifter för Carl Thomas Järta 1839. Han har väl ej tagit med alla de element, som här uppräknas, men man återfinner de viktigaste: geografi, demografi (befolkningsstatistik), ekonomi (närings- samt förvaltning och statsförfattning. Det vilar ett utpräglat, sedan gammalt nedärvt encyklopediskt drag över denna statskunskap, låt vara att själva statsorganisationen, med intresset inriktat på författningshistoria och statsrätt, intar en framträdande plats.

Samma encyklopediska drag går igen i de två stora arbeten Svedelius utgav under 1870-talet, kallade dels *Studier i Sveriges statskunskap*, varav endast en del under titeln *Land och folk* utkom (1875), dels *Inledning till Europas och Amerikas statskunskap*, I—II (1876). Det förra arbetet har ett rent geografiskt och befolkningsstatistiskt innehåll. I ett resonerande kapitel om gränser och läge samt deras betydelse för Sveriges politiska ställning kommer Svedelius i någon mån in på vad man skulle kunna kalla en geopolitisk frågeställning. Det senare arbetet söker, med en viss planetarisk syftning, ge en stort upplagd sammanfattande framställning av de europeiska och amerikanska statssystemen med utblickar över länder, folk och samhällsbildningar i samtliga världsdelar. Svedelius vill, som han uttrycker det, reda ut »sammanhanget av det hela». Försöket kan inte sägas vara lyckat. Framställningen består dels av en vidlyftig kronologisk genomgång av alla freds- och statsfördrag efter 1814, dels av exposéer av de särskilda staternas historiska uppkomst, samhällsskick, territoriella indelning och folkmängd. Ett kuriöst men på visst sätt typiskt inslag utgöres av en skildring på över 100 sidor av samtliga Europas regerande och ännu fortlevande f. d. regerande dynastier. Det väldigt tilltagna verket gör ett intryck av otymplighet. Det har blivit en koloss, där det gamla »statisteriet» med dess konglomerat av diverse uppgifter om länder, folk, kungar

och styrelsesätt, trots den åsyftade systematiska enhetligheten, alltjämt florerar. Skada är att Svedelius inte i stället kom att förverkliga den tanke, som han säger sig ständigt ha burit på, alltsedan han som gymnasist första gången läste grundlagarna under promenader, som han en vacker vårdag företog på Västerås kyrkogård, nämligen att skriva ett verk om Sveriges statsrätt. Det var redan då, berättar han, som han började drömma om att bli skytteansk professor.

Det finns emellertid bland Svedelius' skrifter åtskilliga arbeten av mera modern karaktär, som förebåda en senare tids statskunskap. Ett modernt drag är också det aktualitetsintresse, som kommer fram i vissa skrifter, för övrigt ibland också i hans undervisning.

Under den dansk-tyska konflikten föreläste Svedelius vårterminen 1864 över ett ämne, som han kallar »Danska monarkiens statskunskap», d. v. s. huvudsakligen den då mycket omdebatterade slesvigholsteinska frågan. I ett par mindre avhandlingar i slutet av 1860- och början av 1870-talet behandlade han dels det nyorganiserade statsförbundet mellan Österrike och Ungern, dels den kort förut utfärdade finländska lantdagsordningen. Bland doktorsavhandlingar, som ventilerades under Svedelius' tid, finner man från slutet av 1860-talet en avhandling om folkrepresentationen i de tre nordiska länderna (1866, alltså samtidigt med tillkomsten av den svenska riksdagsordningen och den danska grundlagen detta år), en annan om de norska städernas författning, en tredje om successionsfrågan i Danmark under Fredrik VII, en fjärde om den tyska statsförfattningens historia från 1806 till Nordtyska förbundet 1867 (av Otto Printzsköld). Under 1870-talet ventilerades två avhandlingar om det svenska landstinget (den ena av Hugo Blomberg) samt en avhandling om beväringssinrättningens införande (1875, alltså mitt under försvarsstriden detta år). Tydligt är att disputationslitteraturen undergått en förnyelse och blivit av ett helt annat, modernare slag än tidigare, även om det alltjämt kunde hända, till och med så sent som på 1870-talet, att en sockenavhandling såg dagen.

Svedelius' främsta statsvetenskapliga arbete är det 1856 utgivna Om statsrådets ansvarighet. Självt finner han den digra boken »läsbar». Den grundar sig, som han också själv intygat, på en ytterst omsorgsfull genomplöjning av riksdagshandlingarna sedan 1809, som exemplariskt redovisas. För första gången ges här en ingående tolkning av grundlagarnas ansvarighetsparagrafer, självständigt och fördomsfritt genomförd. En lång strid »om det rätta förståndet»

av dessa paragrafer hade redan då pågått i riksdagen. Svedelius reder ut deras innebörd och mening på ett sätt, som på flera väsentliga punkter träffar rätt och inom nutida forskning i huvudsak godtagits. Anmärkningsvärd är hans fria ställning gent emot Hans Järta, vars bekanta, ända fram till 1900-talet inom vetenskapen allmänt accepterade tolkning⁸ han i det hela underkänner utan att ta den upp till direkt polemik. Intressant och värdefull är framför allt den utredning Svedelius presterar av ansvarighetsinstitutets praktiska tillämpning. Han följer dess utveckling och visar, hur småningom, under ständig kamp mellan motsatta åskådningar och intressen vid riksdagarna, en praxis växte fram, som i vissa avseenden stadgade sig, i andra växlade och undan för undan medförde nya utbyggnader på den en gång lagstadgade grunden. Uppmärksamheten är sålunda hela tiden fäst vid statsrådsansvarighetens politiska användning och betydelse. Uppläggningsen och synpunkterna äro välkända för nutida statskunskap. Kompositionen har sina bristfälligheter, och framställningen är i sin omständlighet en smula tröttande, men verket får anses betydande. Det kan göra anspråk på att räknas som det första moderna arbetet i svensk statskunskap.

Ett annat arbete, det sista Svedelius skrev, är det stora verket om Representationsreformens historia (1889). Det förtjänar uppmärksammas som första röjningen av ett arbetsfält, som sedermera flitigt odlats inom statskunskapen. Svedelius satte stort pris på detta arbete, som han kallar »en huvuddel av min levnads verk».⁹ Man är inte benägen att helt instämma med honom. Värdet av den framställning han ger av det då tjuugo år gamla representations-skicket förhistoria kan utöver den nytta, som ligger i en noggrant utförd, kronologiskt ordnad materialsamling, inte skattas synnerligen högt. Även den intresserade specialisten har svårt för att komma igenom detta, trots omarbetning och förkortning av den ursprungligen föreliggande texten, i det hela föga genomarbetade verk.

Svedelius har, för att citera hans egna ord, »skrivit obeskrivligt mycket», och fråga är om han inte är den produktivaste av de skytteanska professorerna, överträffande till och med Kjellén. En

⁸ Om rätta förståndet och rätta användandet av 106 och 107 §§ i Sveriges regeringsform (i tidskriften Svea 1826, omtr. i Valda skrifter av Hans Järta, utg. av H. Forssell, II, s. 564 ff.).

⁹ Anteckningar om mitt förflutna liv, s. 636.

stor del av hans skrifter äro rent historiska, däribland de många minnesteckningar (åtta stycken) över berömda svenska män, som ingå i Svenska akademis handlingar. I hans av samtiden högt beundrade tal, ofta hållna vid historiska minnesfester, kom väl-talighetssidan av den skytteanska professuren alltjämt till heders. Svedelius har även författat en mängd arbeten berörande Sveriges, men även Norges och Englands, inrikespolitiska utveckling. Vetenskapligt mest betydelsefulla torde de stora undersökningar vara, som han i yngre år utförde över Karl XI:s reduktion och dess inverkan på samhällsskickets utdanning. I sina historiska skrifter, särskilt de biografiska, får Svedelius fritt utrymme att hänge sig åt de sederlärande betraktelser, som han gärna förbinder med skildringar av människors och staters öden och välvningar.

Svedelius åtnjöt stort rykte under samtiden som akademisk lärare, vetenskapsman, vältalare och en ungdomens sanne vän och vårdare. Ryktet återljuder i Boëthius' åminnelsetal 1890 och stod sig kanske ett decennium framåt eller något mera. Han är nu nästan glömd, om man undantar en rik anekdotflora som häftar vid hans namn, och eftervärlden har svårt att förstå hans berömmelse.^{9a} Den som läser hans skrifter gör det inte utan en viss ansträngning på grund av det omständliga, ofta pratsamt utdragna framställningssättet. De visa — mätta även enligt sin tids mått — vissa brister ifråga om komposition och vetenskaplig metod, men lämna alltjämt den, som tar del av dem, på flera områden en värdefull behållning. Då Svedelius själv anspråkslöst fränkänner sig originalitet som vetenskapsman, är man benägen att instämma med honom, om också inte alldeles reservationslöst.

För att rättvist bedöma Svedelius' insats får man inte glömma att se den i historiskt perspektiv. Statskunskapen hade före honom nätt och jämt erkänts som huvudbeståndsdel i den skytteanska professuren. Vad Wingquist gjort för att efter latinherraväldets avlyftande föra den framåt var inte mycket. Det var ett framsteg att han som vetenskapsman tog upp författningen till behandling, men över författningshistorien kom han inte. I själva verket är det

^{9a} Den samtida höga uppskattningen av Svedelius var inte enhällig. Harald Hjärne hörde inte till hans beundrare, inte heller Adolf Noreen och Henrik Schück. I en artikel i Dagens Nyheter's julnummer 1924, »Minnen från 1860-talet», säger sig Schück ha funnit, då han under sin docenttid kom i personlig beröring med Svedelius, »att det var ganska klenat beställt både med hans lärdom och hans begåvning». Omdömet, som knappast grundar sig på närmare kännedom om Svedelius' vetenskapliga verksamhet, synes något hastigt tillkommet.

Svedelius, som introducerar statskunskapen, trots dess fortfarande sammankoppling med diverse andra ämnen (geografi, statistik, ekonomi och historia), som en självständig vetenskap i vårt land, och det är först han, som verkligen organiserar statskunskapen som universitetsdisciplin. Hans insats har därför varit av största betydelse. Till gagnet, inte blott till namnet, är Svedelius den förste professorn i ämnet statskunskap. Han har lagt den grund, på vilken den senare utvecklingen byggt vidare.

III.

Oscar Alin,¹⁰ som 1882 efterträdde Svedelius, föreläste under de fem första åren av sin professorstid mest över den svenska statsförfattningens historiska utveckling. Huvudsakligen uppehöll han sig dock vid tiden efter 1809. Vissa terminer gav han dessutom översikter över de skandinaviska ländernas statskunskap. Mot slutet av 1880-talet övergick han till den svensk-norska unionen och Norges statsförfattning, som ägnades särskild uppmärksamhet. För övrigt upptog han grundlagen till tolkning, av allt att döma mera ingående och metodiskt än tidigare.

Vill man peka på nya utvecklingstendenser inom läroämnet under Alin, kan man urskilja en större koncentring än förut kring själva statsförfattningen. Geografien, för vilken 1891 inrättades en särskild lärarbefattning, och statistiken, som alltjämt ända till 1910 räknades till statskunskapen, voro båda i viss mån, åtminstone i själva undervisningen, ställda på avskrivning. Författningshistorien spelade emellertid alltjämt en stor roll, och överhuvud bestod den av gammalt nära anknytningen till historien. Verdandis studiehandbok 1887 innehåller den upplysande anmärkningen att »nyaste tiden, från 1815 i allmänna historien och från 1809 i svenska historien, plägar räknas till statskunskapen», ett förhållande, som verifieras av de av Alin auktoriserade examensfordringarna i statskunskap. Men studiet av den gällande författningen vinner allt större uppmärksamhet. Det har framhållits, och säkert med rätta, att Alin med sin juridiska läggning tagit starka intryck av Labands rättsdogmatiska skola. Marqvardsens på 1880-talet utkommande, föga stimulerande hand-

¹⁰ Minnesteckningar av C. A. Reuterskiöld (Statsvet. tidskr. 1901, s. 1 ff.); E. Hildebrand (Hist. tidskr. 1901, s. 87 ff.); O. Varenius, Oscar Alin, Några minnesord, Upps. 1901; S. J. Boëthius (Sv. biogr. lexikon, I, s. 399 ff.).

böcker infördes nu i studiekurserna. Statsrätten, i tysk rustning, gjorde på allvar sitt inträde i den svenska statskunskapen.

Som Alins största vetenskapliga insats betraktas vanligen hans på sin tid mycket uppmärksammade och omstridda arbete Den svensk-norska unionen, som utkom 1889. Han tog därmed upp ett område, som förut visserligen inte försumrats hos oss men nu genomarbetades och belystes med anspråk på att definitiv klarhet i det väsentliga vore vunnen. Vetenskapligt fick arbetet, som framför allt hävdar satsen att Norge genom Kieltraktaten avträtts till Sveriges rike, stor betydelse men politiskt måhända ännu mer. I den alltmer häftiga unionstvisten trädde vetenskapsmännen på båda sidor om Kölen fram som riksadvokater för de motsatta ståndpunkterna. För svensk konservatism blev Alins arbete en kodex, som gav säker ledning och hållpunkt i unionsstriderna. I första kammaren, där Alin invaldes samma år boken utgavs, vann han från början anseende och inflytande som den bergfaste försvararen av den enda riktiga svenska ståndpunkten. Vetenskapligt och politiskt — de båda aspekterna kunna knappast skiljas — gav den Alinska unionsrätten upphov till en skola, som i Uppsala, utom av mästaren, främst företrädde av hans tre docenter, Reuterskiöld, Varenius och Kjellén, men även utanför den inre lärjungekretsen drog till sig många trogna adepter.¹¹

Det kan emellertid ifrågasättas om inte Alin genom sitt omfattande historiska och statsrättsliga författarskap gjort sin viktigaste, i varje fall sin mest bestående insats. Han var från början en skolad historiker med starkt intresse — i motsats till Svedelius — för den primära källforskningen, varom bl. a. hans talrika urkundspublikationer vittna. Hans historiska arbeten, varibland särskilt skildringarna över Karl Johanstidens tre sista riksdagar (Schinkel-Bergmans Minnen, XII: 1, 2) böra nämnas, ha alltså sitt stora värde, inte minst genom de osedvanligt rikliga bilagor, vari det nyfunna källmaterialet meddelas till oskattbar nytta för efterföljande forskare. Hans framställning lider onekligen av en viss torka, upp-

¹¹ Tidigare hade den svensk-norska unionen behandlats i ett stort arbete av H. L. Rydin, Föreningen emellan Sverige och Norge (1863), vars resultat av Alin underkändes. Alins ståndpunkt förblev inte oemotsagd i Sverige, där den gjordes till föremål för »en rättshistorisk kontrollanalys» av H. Forssell, Fjärde artikeln av fredstraktaten i Kiel den 14 jan. 1814 (1895). I vår tid har det en gång så omdebatterade, sedan nästan förgätta unionsproblemet återupptagits till granskning dels av en av veteranerna från unionsstridens dagar O. Varenius, Kieltraktaten, dess genesis (Hist. tidskr. 1931, s. 129 ff.), dels av Fr. Lagerroth, Kieltraktatens tolkning och tillämpning (Scandia 1941, s. 206 ff.). L. ansluter sig i det hela till Rydins och Forssells uppfattning.

buren som den är av ett slags personligt utbildad kanslistil. Långa stycken bestå av citat eller referat, sammanbundna av några korta anmärkningar, och man känner sig med författaren stundom färdig att drunkna i det lika omsorgsfullt som ymnigt redovisade källmaterialet. Men intresset hålles vid makt, när man följer materialets skickligt gjorda gruppering och uppläggning mot ett bestämt mål, som ej släppes ur sikte. Resultaten och slutsatserna liksom påtvingas läsaren under hans egen medverkan, vare sig de direkt ut-sägas eller inte.

Man blir förvånad, då man går igenom föreläsningkatalogen, att finna hur kort tid Alin i själva verket tjänstgjorde som skytteansk professor: knappt ett decennium. Under hela 1890-talet var han så gott som konstant tjänstledig, både höst- och vårterminer. Han föreläste under detta årtionde endast fyra terminer. Under Alins tjänstledighet sköttes den skytteanska professuren huvudsakligen av Otto Varenius, som förestod den även en tid efter Alins död, från höstterminen 1893 till och med vårterminen 1902, nästan oavbrutet alltså i tio år. En betydelsefull nyhet under denna tid var inrättandet 1892 av det statsvetenskapliga seminariet, som väsentligen synes ha haft karaktären av licentiatseminarium. Stående ämne (från 1894) för seminarieövningarna var Sveriges statsförfattning, vari inbegreps författningsutvecklingen efter 1809. Alin synes under hela tiden inte en enda gång ha satt sin fot i seminariet, som till en början leddes av docenten Ebbe Nordwall och sedan (från höstterminen 1893) av Varenius. Varenius' föreläsningar behandlade från mitten av 1890-talet i långa serier först Englands och därefter Tyska rikets författning. Av viss betydelse för undervisningen voro ett par privata kollegier, som Varenius regelmässigt höll varje år, dels i svensk författningshistoria efter 1809, dels i utländsk statskunskap, och vilkas åhörande betraktades som obligatoriskt. En viss slentrianmässighet i denna kollegieundervisning kan ej fördöljas. Många, bl. a. undertecknad, bevistade första föreläsningen, betalade stadgad avgift (20 kronor), försvunno och skaffade sig »Vargens» kollegier i »sergeantens» upplagor, så kallade efter en sergeant, som vid tiden kring sekelskiftet drev en storindustri med försäljning av hektograferade kollegieexemplar, där texten ofta var fruktansvärt vanställd. Varenius' kollegium i utländsk statskunskap bringar i erinran skytteanske adjunkten Runstens kollegiehäfte på 1830-talet, »Komparative Darstellung» — utan all jämförelse i övrigt, vilken är utesluten redan därför att båda gått all världens väg.

IV.

Det var ett kraftprov S. J. Boëthius, sedan 1889 e. o. professor i historia, ställdes inför, då han vid över 50 år övergick till professuren i statskunskap.¹² Kritik över utnämningen sänkades inte av dem, som ansågo sig bättre skickade till ämbetet, och farhågor uttalades att den skytteanska lärostolen skulle bli en tredje professur i historia vid universitetet.¹³ Farhågorna för ett historiens oberättigade övervalde visade sig dock ogrundade, och Boëthius bestod på ett beundransvärt sätt kraftprovet att inaugurera en ny lärargärning, besjälad av nya impulser.

Den installationsföreläsning »Om ideologisk och empirisk forskning inom statsvetenskapen»¹⁴ och de föreläsningar över allmän statslära, varmed Boëthius höstterminen 1902 började sin undervisning, beteckna ett program för hela hans lärarverksamhet, som tillförde statskunskapen ett nytt, hos oss dittills obeaktat element, antytt för övrigt redan av patronus i 1839 års föreskrifter, där bl. a. även »sambällsteorien» finns omnämnd. Gång på gång tog Boëthius i sina föreläsningar, ofta i form av propedeutiska kurser, men även i seminarieövningarna upp ämnet, fördjupade det och publicerade i en rad smärre skrifter resultaten av sina studier och forskningar. Sammanfattningen av dessa gav han sedan i det kort efter hans avgång från professuren utgivna arbetet »Om statslivet» (1916), vars kvantitativt och kvalitativt mest vägande parti utgöres av en klar och överskådlig framställning av de politiska idéernas utveckling. Arbetet kom att spela en viktig roll i undervisningen och ingår alltjämt, vad huvudpartiet (idéhistorien) beträffar, i examenskursen. En fråga, som Boëthius med särskilt intresse fördjupade sig i, var brytningen mellan upplysningsliberalismen och den historiska skolan, och han tröttnade inte, i sina skrifter såväl som sin undervisning, att utveckla innebörden av det nya, historiskt grundade statsbegrepp, som utgick ur denna brytning och som enligt hans mening gav klaven för statslivets rätta uppfattning.

Det var en ny och betydelsefull insats, som Boëthius sålunda gjorde genom att ta upp och odla den idépolitiska sidan av statskunskapen. Den tacksamhetsskuld för impulser, som han därvid

¹² Minnesteckningar av A. Brusewitz (Hist. tidskr. 1924, s. 193 ff.), här i vissa partier ordagrant använd; G. Jacobson (Sv. biogr. lexikon, V, s. 148 ff.).

¹³ C. A. Reuterskiöld, Statskunskap eller historia? Några ord om den skytteanska lärostolens i Uppsala ämnen och forne innehavare. Upps. 1901.

¹⁴ Nord. univ. tidskr. 1901—02, s. 215 ff.

mottagit av Georg Jellinek, framför allt av dennes år 1900 utgivna stora verk *Allgemeine Staatslehre*, har han själv ofta framhävt. I stort sett tillägnade sig Boëthius, om ock med kritisk inställning på vissa punkter, Jellineks statsåskådning, varav hans bok om statslivet bär en tydlig prägel. Det bör emellertid erinras att Boëthius' idépolitiska intresse var av gammalt datum. Det kommer fram i vissa av hans tidigare historiska skrifter, bl. a. i arbetet *Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia* (1887).

Ett annat drag, även det en vinstgivande nyhet i statskunskapens utveckling under Boëthius, förtjänar särskilt betonas. Så som han fattade ämnet har han med ständigt fasthållande vid de historiska utgångspunkterna i väsentlig grad bidragit att utveckla det till ett politiskt studium taget i betydelsen av ett studium av statsskicket i dess konkreta verklighet och reala utveckling, oberoende av eller i strid med de rättsligt givna formerna. Detta drag, som kanske mindre träder fram i Boëthius' skrifter än i själva den akademiska undervisningen, betydde en motsats till den tyskpåverkade, juridiskt statsrättsliga läggning, som statskunskapen delvis erhöll under Alin och Varenius. Denna motsats fick ett talande uttryck i den nya anglo-amerikanska och franska facklitteratur, som infördes och lades till grund för examensstudierna, åtminstone de högre: Bryce, *The american commonwealth*, vars första upplaga visserligen utkom redan 1888, men, så vitt jag kunnat finna, inte introducerades i Uppsala förrän på 1900-talet; Bodley, *France* (1898), en motsvarighet för Frankrike till Bryce's verk över Amerika och inspirerat av detta; Esmein, *Cours élémentaire de droit constitutionnel français et comparé* (1895); Sidney Low, *The governance of England* (1904); Lowell, *The government of England* (1908) m. fl. Det är verk välkända även för den nuvarande generationen utom möjligen Bodley, som jämförelsevis snart råkade i oförtjänt glömska. De äro nu till innehållet föråldrade, men behålla metodiskt sitt stora värde. För den dåvarande generationen var deras bekantskap en upplevelse, som verkade befriande och öppnade nya utsikter. Den moderna statskunskapen med dess realistiska metoder och med inriktning väsentligen på den levande författningen gjorde sitt inträde i Uppsala, även om det dröjde innan metoderna hunno utbildas och komma i full tillämpning.

Även det komparativa politiska studiet var en sida av ämnet, som Boëthius särskilt uppmärksammade i sin undervisning, dels genom upptagande av mera speciella frågor, såsom »nutidens republiker»

och »parlamentarismen i olika länder», dels genom ofta givna kurser i »allmän komparativ statskunskap».

I enlighet med sin uppfattning om den skytteanska professuren, som han vid ett tillfälle formulerade så, att dess »uppgift varit och är att verka för statsvetenskaplig bildning på historisk grund»,^{14a} ägnade Boëthius inom svensk statskunskap, utom åt grundlagsstudiet, stort intresse både åt 1809 års statskicks tillkomsthistoria och författningsutvecklingen efter 1809. Särskilt behandlade han vid olika tider på sina föreläsningar den svenska riksdagens utveckling fram till det nya representationsskicket, en framställning som var ytterst ingående, stundom kanske väl mycket inriktad på riksdags-historiska detaljer. De uppslag Boëthius gav genom denna sin undervisning buro frukt i ett flertal avhandlingar av hans lärjungar, utgivna under eller de närmaste åren efter hans lärartid. Själv publicerade han på detta område en del undersökningar, huvudsakligen berörande vår författnings anda och tillkomst. Han gav i detta omstridda spörsmål uttryck åt en uppfattning, som inte oväsentligt avvek från den då hävdvunna, romantiskt nationalistiskt färgade åskådningen, företrädd bl. a. av Kjellén. Av stort intresse är den skarpa vetenskapliga strid, som han i hithörande frågor under åren närmast efter 1909 — året för regeringsformens 100-års jubileum — förde med Nils Höjer.¹⁵ Även om striden inte gav full klarhet, var den i hög grad uppslagsgivande och stimulerande genom att ställa viktiga problem under debatt.

De djupgående kunskaper Boëthius förvärvat i svensk politisk utveckling under 1800-talet kommo till användning i det sista större arbete han fullbordade, hans välkända historiska framställning av Oskar II:s regeringstid. I stora stycken har denna framställning en statsvetenskaplig läggning, varigenom den blivit av betydelse för studiet och utforskningen av författningsutvecklingen under denna tid.

Den koncentration av statskunskapen till själva statskicket, som börjar under Alin, fortsätter under Boëthius. Geografien fick egen professur 1904, och statistiken, som till 1910, då även detta ämne fick egen professur, alltjämt släpade med som hörande till statskunskapen, var inte stort mer än ett rudiment, markerat i studiehandboken genom en minimal fordran på studier (delar av Sundbärgs

^{14a} I ett tal vid undertecknads installationsmiddag i sept. 1923. Det intressanta, för Boëthius' uppfattning belysande talet publicerades i det väsentliga, enligt hans egen efteråt gjorda uppteckning, under rubriken »Skytteanska professurens uppgift» i Upsala Nya Tidning ²⁶/₁₀ 1923.

¹⁵ I Statsvet. tidskr. 1911 och 1912.

Bevölkerungsstatistik Schwedens och ett kapitel i en gammal sedan 1880-talet använd tysk handbok), en fordran som dock knappast togs strängt efter bokstaven. Att statistiken dock ännu någon sällsynt gång praktiskt kunde komma till sin rätt som en historiskt traderad del av ämnet, visar ett exempel, som måhända kan vara värt att anföra. En avhandling presenterades Boëthius av emigrationsstatistisk art, berörande några härader i Dalsland, på visst sätt en härads- och sockenbeskrivning alltså, som sedan utgavs bland emigrationsutredningens skrifter. Den var inte inspirerad av Boëthius utan av Gustav Sundbärg och den användes inte som gradualavhandling. Men den godkändes av Boëthius som licentiatavhandling. Den som blev licentiat på den härads- och sockenbeskrivningen var undertecknad.

V.

Den kontinuitet i statskunskapens utveckling med koncentration kring statsskicket som huvudobjekt, som alltsedan Svedelius gjort sig gällande, brytes med Rudolf Kjelléns tillträde till skytteanska professuren.¹⁶ »Statskunskapens självbesinning har lett till insikt om behovet att vidga vetenskapens cirklar», förkunnade han i sin installationsföreläsning om »Statskunskapens objekt» 1916,¹⁷ där han framlade sin uppfattning om statens väsen, och i anslutning därtill sitt nya program för den vidgade statskunskapen »som politisk vetenskap i prägnant mening — en vetenskap om 'statsskeppen' snarare än om statsskicken, om *staterna* och icke bara om *statsmakterna*».

I det politikens system, som Kjellén byggde upp — han använde gärna den äldre benämningen politik i stället för statskunskap — ställde han i förgrunden »det vidsträcktare folkrättsliga statsbegreppet — staten som makt . . . i stället för det statsrättsliga — staten som rättssubjekt». I statskunskapen indrogos en mängd nya eller, om man så vill, gamla beståndsdelar, hämtade från geografin,

¹⁶ Minnesteckningar och framställningar över Kjelléns statslära av G. Andrén (Hist. tidskr. 1923, s. 86 ff., Sv. tidskr. 1932, s. 377 ff.); W. Vogel, Rudolf Kjellén und seine Bedeutung für die deutsche Staatslehre (Zeitschr. f. die gesamte Staatswissenschaft. 1923, s. 193 ff.; E. Thermænius, Geopolitik och politisk geografi (Statsvet. tidskr. 1937, ss. 212 ff., 281 ff.). Hos T. redovisning för behandlingen av Kjelléns statslära i tyska arbeten med undantag för Vogels anf., till 50 sidor uppgående framställning, såsom sammanfattning troligen den mest upplysande som hittills föreligger.

¹⁷ Installationsföreläsningen ingår i det för Kjelléns statsuppfattning grundläggande arbetet Staten som livsform (1916), inlednings- och första kapitlet, varur ovanstående och efterföljande citat äro hämtade.

statistiken, samhällsekonomin m. m. men även, och inte minst, från historien. I själva verket införlivades, på ett sätt som erinrar om vad fallet varit under Alin på 1880-talet, den nyaste tidens historia, speciellt den utrikespolitiska utvecklingen, som en domän under statskunskapen. Den moderna historien var ju också den tummelplats, där staterna manifesterade sig som makter, eller det hav, för att tala med Kjellén, där »statsskeppen» seglade fram utefter vägar och mot mål, som det tillkom vetenskapen att utspana och genomskåda. Ett sådant betraktelsesätt vore »ägnat att på en gång förfriska och fördjupa det studium», som benämnes statskunskap. Denna vetenskap skulle därigenom, framhåller han, »kunna göra mera räkning på allmänhetens uppmärksamhet, än då den endast höll juridik och historia i kjolarna, och sålunda vara bättre i stånd att befrukta den allmänna meningen med sitt stora bildningsvärde, till mera omedelbar tjänst även åt den praktiska politiken». Det sista syftemålet var för Kjellén inte det minst viktiga.

Kjelléns lärarverksamhet i Uppsala varade inte stort mer än sex år. Hans lärosystem var i det hela utlinjerat, om det ock sedan i vissa avseenden påbyggdes och genomarbetades, då han efter 25 års verksamhet vid Göteborgs högskola blev skytteansk professor. Det kan här inte bli tal om att uppta en närmare skildring av detta system och dess tillkomst. Det får bli nog med några antydningar om den kjellénska statskunskapens innehåll och metoder som underlag för ett försök att ställa in den i dess utvecklingshistoriska sammanhang. Var denna statskunskap verkligen så ny som Kjellén proklamerade och man vanligen var och varit benägen att föreställa sig? Hade den ingen förbindelse med det gamla läroämnet, sådant det tidigare odlats i Uppsala?

Vid besvarandet av denna fråga bör först erinras att Kjellén under sin Göteborgstid i tio år tjänstgjort först som lärare i statskunskap och geografi och sedan (från 1901) som professor i statskunskap med statistik. Men det bör inte förgätas — vilket dock ofta nog skett¹⁸ —, att Kjellén, då han som ung docent kom till Göteborg, sedan mer än ett decennium haft vetenskaplig hemortsrätt i Uppsala. Då han vid 16 års ålder år 1880 började sina akademiska studier i Uppsala, var Svedelius ännu professor, och osannolikt är väl inte att han bevistade Svedelius' föreläsningar under någon av de tre terminer denne hade kvar. Kjelléns utbildning i statskunskap infaller under 1880-talet, då läroämnet ännu i mycket bevarade

¹⁸ Se t. ex. Thormænius. a. a., s. 222.

traditionerna från Svedelius' tid. Geografien och statistiken trängdes väl tillbaka i själva undervisningen, men de hade alltjämt ett inte så oansenligt utrymme i examensfordringarna. Kjellén var uppfostrad med Svedelius' handbok, dennes geografiskt statistiska arbete om Sverige och det stora verket om de europeiska och amerikanska statssystemen som grundval för studierna. Han var med andra ord väl förtrogen med den encyklopediska statskunskap, som ännu var rådande under Svedelius. Det skulle visa sig att den gått honom i blodet. Då man i Göteborg fasthöll den i Uppsala sedan gammalt existerande förbindelsen mellan statskunskap och geografi, gjorde Kjellén allvar av denna förbindelse. Geografien blev under namn av geopolitik småningom en del av statskunskapen. Även statistiken, särskilt befolkningsstatistiken, knöts av honom fastare samman med statskunskapen. Den gamla encyklopediska statskunskapen, som i Uppsala höll på att lossna i fogarna, blev sålunda — recipierad i Göteborg — den grund på vilken Kjellén under stark influens av tysk geografisk politisk vetenskap, speciellt Ratzel, byggde vidare och uppförde sitt lärosystem.¹⁹

Gå vi härefter till detta lärosystem, sådant det exempelvis fått sin tillämpning i Kjelléns handbok Sverige (1917), den bok om vilken han i förordet sagt att det förefallit honom, »som om patienten började gå ut», finna vi följande fem grundelement eller kategorier: riket (geopolitik), rikshushållet (ekopolitik), folket (demopolitik), folksamhället (sociopolitik), statsregementet (kratopolitik). Vid närmare påseende förekomma oss dessa kategorier inte alldeles obekanta, om terminologien undantas. Fyra av de uppräknade elementen ha vi funnit som stående avdelningar i Svedelius' handbok och andra arbeten, om ock delvis under andra namn. De motsvaras hos Svedelius av land, näringar, folk, författning. Folksamhället har däremot hos honom ingen direkt motsvarighet, ehuru själva saken åtminstone delvis (den kommunala självstyrelsen) uppmärksammas även av honom. Massan av stoff är emellertid vida större och rikligare hos Kjellén än hos Svedelius, och proportionen mellan de olika avdelningarna är en helt annan. Kjellén har, såsom han själv säger, sökt samla »största möjliga mängd av faktiskt stoff till fäderneslandets kännedom». Statskunskapen har för honom blivit en kunskap om allt möjligt, som har sammanhang med och rör staten. Målet, att slå ut cirklarna, har ovedersägligen uppnåtts.

¹⁹ Om inflytandet från Ratzel se Vogel, a. a., s. 220 ff., och Thurmænius, a. a., s. 223 ff.

Som redan antytts ligger häri, historiskt sett, knappast något principiellt nytt. Håller man sig till statskunskapens innehåll, går det en tydlig linje från Kjellén tillbaka till Svedelius, för övrigt ännu längre tillbaka. Man kommer åter ovillkorligen att tänka på patronus' föreskrifter 1839 med deras anhopning av allehanda ämnen, som på ett eller annat sätt ansågos hänföra sig till staten. Utvecklingen hade gått i en cirkel, tillbaka till den gamla encyklopediska statskunskapen, statistiken i vidsträckt bemärkelse som en allmänt statsbeskrivande vetenskap. Resultatet av statskunskapens självbesinning visar sig i historiskt perspektiv ganska överraskande.

Det nya hos Kjellén skulle emellertid ligga i systematiken och, som han själv framför allt betonat, i den enhetligt politiska makt- och ändamålsenlighetssynpunkt, ur vilken han grupperar och betraktar det skiftande materialet. Därigenom framträder den organiskt fattade »statspersonligheten» som ett enhetligt helt. Fråga är dock, om Kjellén lyckats i sin organiska enhetssträvan, och än mer, om statskunskapen under hans händer bevarat sin karaktär av egen, självständig vetenskap. Man har anledning att ställa sig tvivlande, när man ser den ytliga, för övrigt med en viss nödvändighet ytliga behandlingen av det från alla håll hopsamlade materialet. Ordandet av detta material under vissa kategorier är dock inte nog för att nå fram till vetenskaplighet, och av den så starkt proklamerade politiska enhetssynpunkten har knappast blivit mycket mer än ett vidhäftande av beteckningen politik på alla möjliga angränsande vetenskaper, som därigenom anses ha fått hemortsrätt inom statskunskapen. Deras utnyttjande till värdering av statspersonligheten anger väl ett enhetssyfte, men drar på samma gång vetenskapligheten i tvivelsmål. I stort sett är det den gamla statsencyklopedien som framträder i ny eller omarbetad upplaga, vars företrädare framför den gamla egentligen ligger i den bättre ordnade, konstruktiva ämnesgrupperingen.

En provosten för den Kjellénska statskunskapen är framför allt den del av ämnet, som brukar kallas internationell politik. I sitt mest kända arbete, Stormakterna, som först utkom 1905 och sedan i flera upplagor, behandlar Kjellén staterna framför allt som makter, i deras förhållande till och tävlan med varandra. Vetenskapsmannen har att tränga in i storstaternas liv och existensvillkor, att undersöka dem som geografiska, statistiska, historiska och biologiska fakta och på grundval härav utfinna de naturbestämda, biopolitiskt givna lagarna för statspersonligheternas födelse, blomstring och död. Han

stannar således inte vid rena beskrivningar. Genom den noggranna besiktning han utför bildar han sig och fixerar en verklighetstrogen uppfattning om staternas livskraft, varigenom han till slut förmår vetenskapligt bedöma deras livsduglighet och framtidsmöjligheter i den planetariska maktkampen. Han ställer inte blott diagnoser utan även prognoser. Det är vetenskapsmannens uppgift, framhåller Kjellén, om han vill vara sin uppgift trogen, att likt läkaren i ett livförsäkringsbolag även utställa attester rörande de undersökta föremålens framtidsutsikter som prima eller sekunda liv.²⁰

Det genomgående draget i Kjelléns internationella politik är sålunda den värdesättning, som uppbär framställningen. De naturbestämda organismer, som kallas stormakter, mätas, uppskattas och avsynas — även folksjälen avlyssnas — allt i syfte, som nämnt, att värdera livsdugligheten. Att denna värdering — trots alla anspråk på att vila på vetenskaplig verklighetsanalys — är i hög grad subjektiv och tillfällighetsbetonad, dessutom — trots alla försäkringar om motsatsen — färgad av politiska sympatier och antipatier, lär inte kunna förnekas. De historiska undersökningar, varur analysen framgår, äro påfallande grunda.

Mot den värdering, som är den ledande och sammanhållande synpunkten i arbetet om stormakterna och för övrigt i Kjelléns hela statslära, riktades från början en skarp kritik, vars skärpa inte kan sägas ha varit obefogad. Det är riskabelt för den politiske vetenskapsmannen att utmana historien, och han gör det inte ostraffat. Med berätt mod påtog sig Kjellén den risken, då han i Stormakterna (1911—1913) exempelvis förklarade den fransk-engelska ententen stridande mot naturen — en artificiell kombination, egentligen mot Frankrikes verkliga intresse — det brittiska världsväldet stätt på avskrivning och den tyska stormakten färdig att framgångsrikt erövra sin plats i solen — andra exempel att förtiga. Kjellén säger sig väl förstå Tysklands »svåra trångmål på de internationella stigarna», men med tanke främst på »folkets inre egenskaper, dess fysiska, psykiska och moraliska hälsa», »ett folk på höjden icke blott av kultur utan även av livskraft och livsmod», tvivlar han inte på »att den tyska stormakten skall bestå sitt prov». »Ett sådant folk skall världen icke bliva övermäktig.»²¹

Då världskriget brutit ut och den i Tyskland högt beundrade svenske vetenskapsmannen fått blodad tand, förkunnade han i sin

²⁰ Stormakterna (2. uppl. 1911—1913), I, s. 21 ff., IV, förordet, s. VI ff.; Till kritiken av »Stormakterna» (Festskrift till Hugo Geber 1913, s. 140 ff.).

²¹ Stormakterna, II, ss. 44 ff., 139 f., III, s. 176 f.

i Sverige föga kända, på tyska utgivna och i massupplagor spridda skrift, *Die Ideen von 1914* (1915) — till synes alltjämt på vetenskapliga grunder — att den franska revolutionens idéer, frihet, jämlikhet och broderskap, nu äntligen vore på väg att slutgiltigt sjunka tillbaka i historien. Han försummade inte att utpeka de nya idéer, som skulle avlösa de gamla förlegade. Han kallade dem »Ordnung», »Gerechtigkeit», »Kindschaft» (vid den sista idén fästes dock intet större avseende) — idéer som i hägn av Tysklands förutsedda seger skulle bli mänsklighetens nya ledstjärnor.

Det har varit nödvändigt att framdraga några exempel för att belysa Kjelléns statslära, dess metoder och ledande synpunkter. Det behövs ingen närmare utredning av orsakerna till att utgången av världskrisen ledde till en kris även för denna lära, kärnan i den Kjellénska statskunskapen. Att verkligheten dementerade verklig-hetsanalytikern och därmed raserade grunden för hans politiska system, är ett konstaterande som endast ligger i linje med de av mästaren angivna förutsättningarna för detta system självt. Den statskunskapens självbesinning, som Kjellén påfordrat, hade lett till konsekvenser, som närmast tydde på att en ny självbesinning var behövlig.

Det kan antas att prövningen i verklighetens ljus gjorde sitt till att Kjelléns statslära aldrig slog igenom i Sverige. Ej ens bland sina lärjungar fick han några efterföljare, om man undantar vissa terminologiska ansatser i ett par doktorsavhandlingar.²² Men i Tyskland fortlevde och blomstrade Kjelléns system, i synnerhet geopolitiken, som visade sig tjänstbar på olika sätt, inte minst för den livsrumsideologi som växte fram med det tredje riket.²³

Kjelléns statslära, speciellt sådan den tillämpades i Stormakterna och i en del andra arbeten på den internationella politikens område, betydde i själva verket ingenting mindre än ett hot mot statskunskapen som vetenskap. Hans nya program, som vid hans ankomst till Uppsala förkunnades med särskild aplomb och i världskrigsårens rika produktion upplevde en tid av hektisk blomstring, tilldrar sig helt naturligt huvudintresset. Kjelléns Göteborgstid ligger i det hela utanför ramen av denna framställning. Det bör emellertid

²² Tilläggas kan att en av Kjelléns lärjungar strax i början av sin professors-tid inlämnade en licentiatavhandling (som också godkändes), betitlad »Tjeckoslovakien» och uppställd efter de fem kategorierna med Kjelléns arbete Sverige som mönster — en nordisk-familjeboksartikel i stort format.

²³ Jfr *Thermænius*, a. a. (1937), s. 213, n. 2, som anmärker »att hela hans statslära utgör en i många avseenden fullt modern och brukbar andlig grundval till den nu allenarådande nationalsocialistiska läran».

ihågkommas att han i en mängd arbeten, delvis betydelsefulla, odlat även de mera traditionella sidorna av statskunskapen: unionsrätt, svensk författningshistoria och statsrätt. Under sin lärarverksamhet i Uppsala upptog han, förutom politikens system, geopolitik och allmän internationell politik, som mestadels behandlades på föreläsningarna, även olika ämnen rörande det svenska statsskicket. Vid seminarieövningarna var svensk författningspolitik det vanligast förekommande ämnet. Författningspolitiken var den del av statskunskapen, som främst fångade lärjungarnas vetenskapliga intresse, vilket även kommer till synes i avhandlingslitteraturen.

Kjelléns förmåga att fånga sitt auditorium har av åhörarna ofta och livligt omvittnats, likaså hans framstående pedagogiska skicklighet. Han var en retor av rang och representerade liksom sin ungdoms lärare Svedelius i verklig mening även den gamla vältalighetssidan av skytteanska professuren. Både retorn och pedagogen spåras tydligt i hans skrifter. Hans lättflytande, journalistiskt högt drivna stil är full av slagord och glittrar av metaforer, använda än som åskådnings-, än som bevisningsmedel. En inte så liten del av Kjelléns samlade skriftställarskap utgöres för övrigt av tidningsartiklar. Hans bidrag till den konservativa dagspressen, där han i mer än två decennier var en mycket uppmärksam medarbetare, fylla 10 urklippband i det skytteanska biblioteket. Som journalist intar Kjellén i raden av skytteanska professorer en enastående ställning.

Det bör ej helt förbigås i denna översikt att inom statskunskapen i Uppsala under här ifrågavarande tid fullföljdes även andra vetenskapliga linjer än dem Kjellén företrädde. Jag tänker på Gunnar Rexius, som i åtskilliga år som docent var knuten till den skytteanska lärostolen. Samma år han gick bort (1918) — vid 32 års ålder — hade han utnämnts till professor i allmän statskunskap och politik vid Åbo akademi. Jag vet ingen inom vårt ämne, som vid så unga år utvecklat ett på samma gång så rikt och ifråga om den vetenskapliga halten så förnämligt författarskap som Rexius. Det rymmer verk, som höra till de främsta svensk statskunskap frambragt.

Det kan i detta samband även förtjäna erinras att under denna tid ett verk såg dagen, om vilket det med sanning kan sägas att det »förfriskade och fördjupade» statskunskapens studium i vårt land. Det skrevs av en man utanför universiteten, en av våra ledande statsmän, på stunder som han hade lediga från sina politiska värv.

Karl Staaffs verk, *Det demokratiska statsskicket* (1917), grundat på årslånga, ofta avbrutna men aldrig övergivna studier och forskningar, är influerat av den vetenskapliga uppfattning och de realistiska arbetsmetoder, som präglade den anglo-amerikanska *political science*, företrädd främst av Bryce och Lowell. Med Staaffs komparativt upplagda arbete över Englands, Förenta staternas, Frankrikes och Schweiz' statsskick kommo dessa metoder först till full tillämpning i Sverige. Svensk statskunskap fick ett modernt översiktsverk, av största betydelse både genom de vetenskapliga impulser det förmedlade och som lärobok i den akademiska undervisningen. Inte minst i Uppsala har detta verk under en följd av år spelat en viktig roll som grundläggande handledning i de statsvetenskapliga studierna.

*

En framstående historiker²⁴ skrev en gång att statskunskapen är ett »svävande» ämne, och han satte citationstecken kring ordet statskunskap. Det ligger, historiskt sett, ett visst berättigande i detta omdöme, om man också tycker att citationstecknen kunnat vara borta. Men det gäller om åtskilliga universitetsdiscipliner att deras historia har varit fluktuerande. Möjligen skulle man ännu vara benägen att kalla statskunskapen ett svävande ämne med tanke på de olika forskningsgrenar och arbetsområden det innefattar. Men inte heller härvidlag intar den någon enastående ställning, om det också låter säga sig att statskunskapen, tack vare sin elasticitet, ger särdeles gott utrymme åt olika intresseriktningar att göra sig gällande. Håri ligger en fördel, och ett dogmatiskt fixerande av ämnets innehåll och omfattning blir alltid ett ödesdigert företag. Svämmar det över sina bräddar och föres det in på vägar, som äventyra både dess självständighet och vetenskaplighet, kommer ofelbart reaktionen av sig själv.

Statskunskapen av i dag vid våra universitet och högskolor uppvisar alltså många intressesfärer, även om enhetligheten, vad beträffar uppfattningen om ämnets innehåll och omfång, är betydligt större än förr. Denna differentiering, som i viss mån kommit till uttryck i ett slags arbetsfördelning mellan ämnets olika företrädare och utövare, har varit fruktbärande. Utan tvivel har den i sin mån befordrat den framgångsrika verksamhet, som även under de senare åren kännetecknat den svenska statskunskapens utveckling.

²⁴ Emil Hildebrand i *Hist. tidskr.* 1901, s. 88.

FREDSSLUT, REVANSCH OCH REVISION

Av f. Ministern R. ERICH, Helsingfors

Det torde vara jämförelsevis sällsynt att ett fredsfördrag är så beskaffat, att det tillfredsställer båda parterna, resp. samtliga intresserade stater. Det kan väl oftare inträffa, att man ömsesidigt är eller förklarar sig vara mer eller mindre missnöjd och besviken, något som i realiteten stundom kan vara nästan lika nyttigt som att båda parterna äro tillfredsställda. Ofta skall likväl den underlägsna parten ha anledning att anse sina vare sig rättsliga eller reella intressen åsidosatta. Här ges det naturligtvis många olika grader. Ju hänsynslösare den behandling har varit, som vid uppgörelsen vederfarits den svagare parten, desto större anledning att erinra om huru nödvändigt det vore, att den internationella rättsordningen erbjöde större möjligheter att få vissa slags överenskommelser och statusförhållanden underkastade en objektiv prövning och eventuell revision.

Ett fördrag stater emellan borde ju egentligen utgöra resultatet av samstämmiga viljeförklaringar, en verklig överenskommelse, även om fördelarna till övervägande del äro på den ena sidan, eftergifterna och uppoffringarna på den andra. I varje fall ligger det i sakens natur, att fördraget, och detta gäller även om fredsfördrag, föregåtts av tvångsfria överläggningar, vid vilka även den svagare parten varit i tillfälle att, om än med ringa framgång, göra sina egna påståenden och sina invändningar mot motpartens krav gällande. Det kan tänkas, att den mäktigare staten påverkat den svagare, som måhända därförinnan sett sig nödsakad att avhända sig sina försvarsmöjligheter, genom hotet att med övermäktiga styrkor återupptaga fientligheterna, därest den senare tillåte sig det minsta försök att hävda sin rätt, måhända blott genom anförande av fakta och bevis eller andra politiska försvarsmedel. Ett sådant kate-

goriskt avvisande av alla gensagor och allt diplomatiskt självförsvar utgör en vrångbild av allt vad »överenskommelse» och mellanfolklig demokrati heter och resulterar helt naturligt däri, att ett ensidigt avgörande påtvingas den svagare parten, en diktatfred, som företer endast en formell likhet med en synallagmatisk eller i egentlig bemärkelse ömsesidig uppgörelse.

Medan den inom staten gällande rätten icke erkänner giltigheten av en »uppgörelse», som till det yttre framstår såsom en verklig rättsakt, men som framtvingats genom våld eller övermäktigt och överhängande hot om våld, är man allt ännu i det mellanfolkliga livet i detta avseende föga nogräknad. Den förhärskande doktrinen går ut på att giltigheten av en mellanfolklig akt kan ifrågasättas endast i fall de personer, som ombetrots med uppdraget att ingå ett fördrag, själva varit utsatta för fysiskt våld eller övermäktigt hot, om övergreppet alltså haft karaktären av s. k. vis absoluta, d. v. s. oemotståndligt våld. Nu kan det emellertid inträffa — och det är dessvärre icke blott en abstrakt möjlighet — att ett helt folk utsättes för risken att i det närmaste förlora livet eller åtminstone, för en oöverskådlig tid framåt, alla förutsättningar för en dräglig tillvaro, närmare angivet, risken att drabbas av allt det våld en över det totala krigets alla maktmedel förfogande fiende kan uppbringa, i händelse dess villkor icke antagas. Den reella åtskillnaden mellan de olika fallen, mellan »vis absoluta» och »vis compulsiva», kan i själva verket vara mycket ringa. En för de extrema tvångsfördragen kännetecknande egenskap ligger stundom i en mot all normal fördrags teknik stridande bestämmelse, att fördraget visserligen skall ratificeras, men att dess tillämpning skall vidtaga omedelbart efter undertecknandet, alltså före ratifikationsakten, som då icke betyder mera än ett slag i luften. Huru det då förhåller sig med det »fria samtycket», torde vara lätt att inse.

Tyvärr har man i folkrätten icke hunnit så långt, att det ens i princip funnes garantier mot de mest flagranta maktnissbruk av denna art. Nationernas förbunds freds- och rättsbevarande — visserligen i realiteten ineffektiva — program gick ju ut på att allt, som faller inom kategorien »krig och fred», borde vara underkastat åtminstone en viss kontroll från förbundets sida, men de i dess stadgar proklamerade grundsatserna ha tyvärr icke avsatt några spår i vår tids maktpolitik. Det totala kriget är ju oförenligt med all internationell solidaritet i högre mening.

Det är ganska naturligt, att om ett »statsfördrag», särskilt ett freds-

fördrag eller dess avläggare av mera speciell karaktär, tillkommit på ovan angivet sätt, så skall vanligen även dess innehåll vara mycket främmande för vad som plägar betecknas såsom »rättsvisans och billighetens allmänna grundsatser», vilka borde vara av konstitutiv betydelse för det mellanfolkliga samlivet. Upphovsmännen till Atlantic Charter måtte ha ångrat att de däri förbehållslöst ställde i utsikt, att inga områden skulle övergå från en stat till en annan i strid med befolkningens fritt uttalade önskan. Vilken betydelse denna grundsats i realiteten haft, det har redan hunnit framgå t. o. m. då det gällt områden med homogen befolkning utan ens något inslag av den främmande folkstam, till förmån för vilken överlåtelsen skett; i dessa fall ha alltså rena maktpolitiska synpunkter fällt utslaget.

Men även om man bortser från sådana allmänna, till innebörden föga preciserade grundsatser, så ges det vissa regler, som tidigare, med anspråk på en viss erkänd hävd, plägat tillämpas vid fredsslut, särskilt då det gällt avträdelse av områden. Den stat, som förvärvar ett område och därmed ofta vinner ett betydande tillskott till sitt territorium, anses böra skäligen åtaga sig en proportionell del av den avträdande statens statsskulder. Den inom ett avträtt område belägna privategendomen borde respekteras och i intet fall utan vederlag avhändas sina ägare. Visserligen har det icke sällan staterats, att segermakten under en viss tidsperiod skall få hålla ett visst motståndaren tillhörigt område besatt, i synnerhet såsom säkerhet för fullgörandet av föreskrivet skadestånd eller andra åtagna förpliktelser, men detta är ännu icke liktydigt med maskerad överlåtelse under namn av arrende, upplåtande av stödjepunkter eller andra former, som man trott sig ha anledning att icke längre behöva räkna med inom kulturfolkens krets, men som nu åter befunnits vara tjänliga medel för maktpolitiken. Bortsett från övriga därmed förenade risker och olägenheter kunna anordningar av detta slag icke undgå att i högsta grad kompromettera den underlägsna statens neutralitetsmöjligheter under eventuella framtida krig. Detta sammanhänger åter med hela trygghetsproblemet, som enligt riktiga grundsatser borde erhålla en lösning motsvarande ömsesidiga intressen, men där benägenheten att missbruka den faktiska makten kan leda därtill, att den mäktigare parten tillväller sig »trygghetsgarantier», vare sig de äro motiverade eller sakligt obehövlige, i sådan omfattning, att den svagare parten försättes i ett tillstånd av absolut skydds-löshet. Under täckmanteln av sin egen trygghet och säkerhet anser

sig en stormakt kunna av en liten grannstat kräva snart sagt vad som helst.

Om en gång de väsentliga frågorna få sin lösning enligt krassa maktpolitiska riktlinjer, är det ganska naturligt, att all reciprocitet åsidosättes även i frågor, som anses vara av mindre väsentlig betydelse, så upprörande detta än i den konkreta tillämpningen kan verka.

Man förstår väl, att efter ett långvarigt allmänt krig stränga ansvarsyrkanden kunna uppställas och att även hämndbegäret samt frestelsen att utnyttja möjligheter, som kunna synas obegränsade, blott alltför lätt taga överhanden. I vissa fall är en eftertrycklig reaktion fullt försvarlig och kravet på gottgörelse, stundom även i territoriell form, fullt motiverat, men även här lurar faran, att alla rimliga gränser lätt överskridas och all *objektiv* prövning av skäl och motskäl åsidosättes. I betraktande av fredsfördragens vanligen mycket omfattande och djupgående verkningar är det ensidiga avgörande, som med åsidosättande av saklig utredning och *kontradiktoriskt förfarande*, tages i anspråk av segermakten, resp. -makterna, ofta av ödesdiger betydelse såväl för den underlägsna staten själv som prejudiciellt även för flera andra länder och folk. Den rena rama maktpolitiken faller utslaget, medan alla *rättspolitiska* hänsyn betraktas såsom ovidkommande.

Ojämförligt mera upprörande framstår naturligtvis orättvisan i ett sådant fall, då den makt, som ursprungligen vållat kriget, sedan kommer att såsom segermakt pålägga den besegrade sina villkor, vilka måhända närmast utgöra en straffdom. De maktägande taga, då det gäller, ingen eller blott ringa hänsyn till frågan om den verkliga skulden till eller ansvarigheten för ett krig, och alla motståndare skäras i stort sett över en kam utan hänsyn till individuella olikheter i ett eller annat avseende. I själva verket äro flere av de frågor, som vid ett fredsslut komma till avgörande, av den beskaffenhet, att de enligt tidigare under normala förhållanden erkända grundsatser lämpligen borde lösas genom ett rättligt eller åtminstone ett objektivi avgörande, icke genom ett ensidigt maktspråk. Såsom belysande exempel kunna förutom frågan om ansvarigheten för krigets utbrott särskilt nämnas skadeståndanspråken samt den åter aktuella frågan om s. k. krigsförbrytare och deras behandling. Det vittnar icke gott om en segermakts aktning

för rätten, kanske icke ens om dess egen tro på rättmätigheten av sin ståndpunkt, då t. o. m. rena rättsfrågor undandragas den lösning, som vore den naturliga och riktiga, för att i stället avgöras genom maktspråk och utan någon som helst ömsesidighet.

Samma avsaknad av måttfullhet, sunt förnuft och hänsyn till framtiden, som utmärker det totala kriget, kan taga överhanden vid uppgörelserna efter kriget. Detta är så mycket orimligare, om avsikten är att efter återställandet av allmän fred grundlägga en på rättvisa, likställighet och organiska livsbetingelser för alla statsindivider baserad universell ordning. De oriktigheter av konstitutiv betydelse, som begås vid fredsuppgörelserna, kunna vara svåra att senare korrigeras; få de åter förbli bestående, så måste de försvåra eller omöjliggöra just den lyckligare ordning man velat införa.

Det har ofta sagts, att *kriget*, som ju ständigt tilltager i våldsamhet och omfattning, i sinom tid måste omintetgöra sig självt, eftersom mänskligheten knappast är villig att förgås genom ett bellum omnium. Emellertid motväges det, som själva kriget sålunda möjligen borde kunna till en viss grad åstadkomma i fredsbevarande riktning, just av sådana fredsslut, som ingås utan beaktande av några varnande erfarenheter. Begreppen krig, fred och revansch kunna i realiteten komma varandra mycket nära. Även ett fredsslut, som i och för sig kunnat anses motsvara vissa krav på rättvisa och billighet, kan åsidosätta förnuftiga principer och lägga grunden till ett ohållbart tillstånd, i långt högre grad då ett sådant fredsfördrag, som intet annat innebär än en av den övermäktiga parten, utan några rättspolitiska hänsyn, ensidigt och utan något kontradiktoriskt förfarande uppgjord straffdom avsedd att hålla en maktlös motståndare underkuvad.

Ett fåtal segermakter bereder sig att enligt sina egna planer organisera staternas liv och övertaga allt effektivt välde i världen. De måste emellertid räkna dels med eventuella slitningar inom sin egen krets, dels med konkurrerande, om än f. n. potentiella stormakter, som icke i längden vilja finna sig i en underordnad ställning. Annorlunda förhåller det sig med de stater, som sakna alla reella förutsättningar för att i fråga om yttre makt och politiskt inflytande höja sig utöver den nivå, som tillkommer de s. k. små staterna. För deras vidkommande kan det icke bli fråga om någon rivalitet med de »stora», ej heller om några revanschplaner, vilka ju begreppsligt innebära utövning av väpnad makt i syfte att tilltvinga sig gottgörelse för vad en stat tidigare nödgats avstå. Erfarenheterna under kriget

torde ha lärt de små staterna, att det för dem är lyckligast att såvitt möjligt få leva i fred under hägnet av en effektiv rättsordning. De äro därför en gång för alla hänvisade till att avskryva alla eventuella revanschplaner, en omständighet, som borde utgöra en tillräcklig garanti för den trygghet som av en eller annan stormakt ofta åberopas såsom skäl för annexionskrav m. m. Under Nationernas Förbunds lyckligaste tider erkändes det i varje fall, att små stater i utsatt läge vore i behov av speciella trygghetsgarantier. Nu äro rollerna i realiteten ombytta, i det att mången småstat kan tvingas att göra uppoffringar och medgivanden, som måhända resultera i absolut skyddslöshet för staten själv, medan en mäktig granne, under åberopande av sin trygghet, tar för sig vad den finner för gott. Det totala kriget, vars *characteristica* ju icke kunna tillintetgöras, även om själva kriget i en framtida internationell organisation måhända kan få ge vika för ett slags ordnat exekutionsförfarande, kommer i själva verket att beröva de små staterna möjligheten att göra sig gällande såsom *självbestående* maktfaktorer i militärpolitisk bemärkelse. Då de i allmänhet knappast skola befinnas benägna att, såsom »tjänande stater» utan egentligt inflytande på storpolitiska avgöranden, stå i stormakternas sold, synes en tryggad neutralitet — självfallet med bibehållen rätt till försvar — framstå såsom deras naturliga livsform. Att bestrida detta vore väl att bortse från de realiteter det totala kriget skapat eller accentuerat.

Trygghet och rättsskydd samt rättslig likställighet måste väl vara målet för de små staternas politiska aspirationer och den betydelsefulla, om än, för mången stats vidkommande, till synes anspråkslösa andel i den mellanfolkliga samlevnaden som de begära. Detta förutsätter ifråga om vissa stater en målmedveten revisionspolitik, som måste göra sig gällande med så mycket större eftertryck och berättigande, ju mer alla tankar på *revansch* måste just för de små staternas vidkommande uppges. Man konstaterar icke sällan en överraskande förväxling av dessa begrepp. Mången tyckes inbilla sig, att varje antydning av revision av en uppenbart orättfärdig och orimlig fredsuppgörelse innebure ett förstucket hot om »revansch». En stat, som varken vill eller kan umgås med några planer i sådan riktning, bör ingalunda vara hindrad att påkalla prövning och revision av ett orättfärdigt och förnedrande tvångsläge, i vilket den blivit försatt, måhända i följd av övermäktiga yttre omständigheter, som den icke förmått behärska. Intet livsdugligt folk kan underlåta att reagera mot ett ensidigt beroende, som påtvungits detsamma och som

berövar det de väsentliga möjligheterna till fredlig utveckling. Att förvägra denna befogenhet skulle innebära ett orimligt klavbindande av utvecklingen med fredliga medel, och det är en angelägen uppgift för en framtida internationell organisation att så begå, att ett ändamålsenligt och rationellt revisionsförfarande står till förfogande. Rådande besittnings- och maktförhållanden kunna icke en gång för alla fixeras och då är det nödvändigt, att ett rättsligt betonat korrektiv står till buds. Att verka i denna riktning är en uppgift, som tillkommer speciellt de små staterna, och så ringa deras inflytande på lösningen av de stora organisationsproblemen än må vara, borde de icke sakna anledning att principiellt hävda den grundsatsen, att möjligheten av revision med fredliga medel av förhastade eller orättvisa och orimliga fördrag bör stå öppen. Resultatet av den objektiva prövning, som borde föranledas av ett sådant initiativ, är en fråga för sig och beror av omständigheterna i det konkreta fallet.

Att uppnå detta mål borde ligga i alla »små» staters intresse redan på den grund att den *capitis deminutio*, som drabbat en viss stat, senare kan åberopas såsom prejudikat till stöd för liknande åtgärder riktade mot en annan stat, som än så länge undgått detta öde.

President Roosevelt har i början av året varnat för sådana maktmissbruk, *misuse of power*, som ofta känneteckna »maktpolitiken», »*power politics*», men som icke borde få utgöra en verklig drivkraft i framtida internationell politik. Det bör väl då närmast vara stormakternas sak att, såvitt möjligt, råda bot på detta missförhållande samt på de övergrepp, som under inflytande av kriget vid fredsslut eller vapenstillestånd drabbat en eller annan »småstat», vilken därvid saknat möjlighet att hävda sina egna vitala intressen. Här föreligger en uppgift för ett omfattande revisionsförfarande, som om möjligt borde föregå upprättandet av den universella organisation, vilken upptagits på segermakternas program.

December 1944.

FÖRVÄRV OCH FÖRLUST AV FRÄLSE

BIDRAG TILL DET SVENSKA STÄNDSVÄSENDETS OCH JORDNATURERNAS HISTORIA

Av Docent STIG JÄGERSKIÖLD, *Djursholm*

Det världsliga frälset ägde ursprungligen i princip till enda förutsättning personligen fullgjord rusttjänst. Detta frälse möter oss första gången i vår historia i den berömda stadga, som konung Magnus Ladulås år 1279 utfärdade på Alsnö. Stadgan avser medgivandet av frälse åt två olika grupper, nämligen dels männen i konungens och stormännens hirder dels ock »alla de män, som tjäna med häst».¹ Av dessa grupper kommo med tiden hirdmännen att förlora sin betydelse och försvinna. Frälset kom i stället att, enligt lagen, bestå av de självständiga och självägande män, som fullgjorde rusttjänst, ehuru inom frälset olika klasser länge funnos. I enlighet med denna grundåskådning utformades hithörande stadganden i landslagen, där de under tiden före lagkodifieringen utfärdade stadgandena om frälset sammanställdes. Huvudstadgandet lämnades i konungabalken XI:

Kan þet sua vara, æt af bondum vil nakar fraelsis man varþa, þa skal han sik reþa innan þen daghin baþe með hæst ok vapnum, sua aet þe, sum vapnasynena skulu skupa a kunungz vaeghna, skupin baþe mandom ok fraeghþ hans, hæst ok vapn, sua ok aen han forma þet fraelse vþpe halda með goz, sum før aer sakt.

Den, som önskade förvärva skattefrihet för sitt gods, hade sålunda att ställa upp häst och rustning. Å ena sidan kunde varje allmogeman begagna denna form för skattebetalning; å den andra måste frälseman, som ej förmådde frälse upprätthålla, göra skatt och skuld som bonde.

¹ SD nr 799. Om tolkningen av denna stadga har förts en långvarig diskussion. Se främst H. Hildebrand, *Sveriges Medeltid* 2, sid. 150 ff., 192; dens. i *Sveriges historia* 2, sid. 152; Westman, *Svenska rådets historia till 1306*, kap. 3; Tunberg, *Det världsliga frälsets uppkomst i Sverige. Historiska studier tillägnade Harald Hjärne*, sid. 25—38; Löfqvist, *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid*, sid. 153 ff.

Denna reglering av frälsets grundvalar svarade likväl redan vid landslagens utarbetande icke helt mot verkligheten. Grundprincipen, att personlig rusttjänst medförde skattefrihet för jorden, kunde ej upprätthållas, då ökat jordinnehav medförde, att förmånen kunde vida överstiga skyldigheten; vi finna ock, att konungamakten redan under Magnus Erikssons regering nödgades utfärda förbud mot skattejords läggande under frälse. I gengäld krävde adeln, att frälsejorden ej finge minskas.² Slutresultatet blev frälseatures fixering; jordnaturen gjordes oföränderlig. Samtidigt undergick värderingen av frälsefriheten en kontinuerlig förändring. Frälset uppfattades i ökad utsträckning som ett vid bestämda släkter knutet bördsprivilegium av vida rikare innebörd än den skatteförmån, som allfort tillkom frälsejorden. Frälset framstod alltmer som sammanslutningen av de män, som i krigiska och fredliga värv voro förpliktade och ägde att tjäna konung och rike. Det enkla frälsebegrepp, som uttrycktes i landslagen, vidgades och fördjupades till ett personligt fattat troskapsförhållande mellan konungen och ståndet.³ Förvärv av frälse gjordes i enlighet härmed beroende av konungens nåd, lades under privilegielagstiftningen. Detta förhållande, ävensom frälseegenskapens sociala betydelse, markerades jämväl av adelsbrevets införande. Det sålunda personligt klassificerade frälset lösgjordes slutligen från sambandet med jordinnehav. Så uppstod bördsadeln.

Den ovan endast skisserade utvecklingen⁴ framstår som resultatet av århundradens strider och strävanden. Den är visserligen till stor del avslutad redan under 1400-talet, men resultaten hava, som nedan skall visas, ej slutgiltigt fixerats förrän under 1600-talets första hälft, avsevärt senare sålunda än i Danmark och uppenbarligen under inflytande av där rådande förhållanden.⁵ Många och starka me-

² Se t. ex. Kalmar recess 1483, ST 3, sid. 379. Jfr förbudet för konungen att förvärva frälsejord i Kristian I:s handfästning 1457, ST 3, sid. 201, i Kalmar recess 1483, ST 3, sid. 379.

³ I detta samband må endast hänvisas till den alltmer solenna form, vari frälsebrev under Gustav Vasas regering utarbetades. Belysande för utvecklingen under Gustav Vasa är en jämförelse mellan breven GR 13, sid. 62; 26, sid. 440; 27, sid. 73 och formuleringen i GR 11, sid. 321; 16, sid. 13; 18, sid. 597; 19, sid. 156 ff.; 208; 22, sid. 297; 29, sid. 33, 268, 225. Hausen, Bidrag till Finlands medeltidshistoria 4, sid. 3, 19, 144, 166, 220, 237. Clason, till reduktionens förhistoria, sid. 127. Edén, Centralregeringen 2, sid. 25 ff., 155.

⁴ Se härom Löfqvist, Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid, särskilt sid. 224 ff.; H. Hildebrand, a. a. 2, sid. 201 ff., särskilt sid. 202 ff. och där anförda medeltida frälsebrev; Boëthius, Svenska riddarhusets tillkomst (i Sveriges Riddarhus).

⁵ Se härom Jägerskiöld, Adelsprivilegier i Sverige och Danmark, HT 1934.

ningsbrytningar och mycken strid ägde rum, förrän slutresultatet nåddes och fixerades. Utvecklingsgången har ett icke obetydligt intresse som bidrag till historien om jordnatureernas uppkomst och ståndssamhällets framväxt. Det må därför vara av intresse att följa handläggningen av några av de spörsmål, som under den fortgående förändringen av frälsebegreppet längst kvarstått olösta och där landslagens regler alltfört återopats; härigenom belyses ock bäst intressemotsatserna under stridens gång. Dessa frågor aktualiserades främst under de äldre Vasakonungarnas regeringstid. Materialet till den följande undersökningen är därför främst hämtad därifrån.

Den följande framställningen kan väl ej göra anspråk på fullständighet, då uppgifter rörande här behandlade frågor äro spridda i ett utomordentligt vidsträckt, till största delen otryckt material; källgenomgången har därför måst begränsas till vissa serier. Emellertid lär de principiellt viktiga fallen finnas exemplifierade. Utvecklingens huvudlinjer och de tillämpade rättsprinciperna torde sålunda kunna följas.

Det nyss anförda stadgandet i landslagens konungabalk, enligt vilket det stode öppet för var bonde att genom rusttjänst förvärva frälse, torde i praxis redan under senare delen av unionstiden tämligen sällan hava tillämpats. Kunglig nåd blev i stället, som nämnts, i regel grunden för förläning av frälse.

Det förtjänar dock att framhållas, att den ursprungliga principen länge levde kvar i det allmänna rättsmedvetandet och enstaka gånger tillämpats även under 1600-talets första år. I ett klagomålsregister från 1550-talet uttalas sålunda, att en bonde, Jacob Olsson på Mola gård, önskade erhålla frälse: »Thå wijlle han ware E.K. M:t och Rikett till wederrodo med sin dienst hwar behöffues antingen till hesth eller en god karl till fott».⁶ Erik XIV, som understundom älskade arkaiserande former, anbefalldes år 1562 i en instruktion till ståthållaren i Finland, Gustav Fincke, att de bondemän, som önskade fullgöra rusttjänst, skulle besöka honom om rätt frälse, adlig sköld och hjälm.⁷ — Vid några tillfällen räddades, såsom nedan närmare kom-

⁶ Strödda äldre räkenskaper. Klagomålsregister 1550- och 1560-talen, Kammararkivet, sid. 235, jfr sid. 236.

⁷ Arwidsson, Handlingar till upplysning af Finlands häfder 10, sid. 32, 110, 145; Forssell, Sveriges inre historia under Gustaf I 1, sid. 126 f.; Lagus, Finska adelns gods och ätter, sid. 551; Hausen, a. a. 4, sid. 36.

mer att visas, jämväl frälsedöttrar, som ingått ofrälse giften, från att gå under skatten genom tillämpning av landslagens regler och deras ofrälse män förvärvade genom rusttjänst frälse.⁸ — I postulata nobilium år 1594 finna vi ock, tämligen överraskande, det mot konungen riktade kravet, (p. V.) att ofrälse män, som »döglige äre och sådant ärligen och manligen mot riksens fiender förtjäne kan och förmå frelset uppeholle» icke skulle vägras frälse av konungen.⁹ — Karl IX sökte att i det svåra läget efter nederlaget vid Kirkholm år 1605 i praxis återuppliva landslagens regler; i en den 10 januari 1606 utfärdad kungörelse förklarar monarken, att »alla de, som uti Riksens tjenst mot fienden sig wele bruka låte, måge därigenom Frelse förwärfva på sig och barn».¹⁰ I Karl IX:s lagförslag (Konunga Balken Cap. 24), som utmärker sig för anknytning till äldre rätt och gammal sedvänja, finna vi ock ett om landslagen starkt påminnande stadgande:

»Kan thet så wara, att någor af Bondom will Frälsisman warda, tå skall han sigh reeda . . . medh häst och wapn, så att the som wapnasyne skole skoda å Konungens wägna, skole skoda både mandom och fregd hans, häst och wapn, och än han må thet frälse uppehålla med godz.»¹¹

Den kungliga nådens betydelse för frälsets förvärvande betonas dock å annat ställe i förslaget. I Cap. 53 tillfogas nämligen, att konungen skulle granska den å vapensynen godkände och, om han fyllde lämplighetskrav, giva honom sköldemärke. »Sedan njute han frälse som andra frälsemän.»¹²

Strävanden att upprätthålla landslagens regler vittna visserligen om den seghet, varmed landslagens frälsebegrepp levde kvar.¹³ De visa ock, att den ursprungliga frälseprincipen i lägen av tvingande nöd ännu kunde finnas vara av praktisk betydelse. Men de utgöra trots detta endast tillfälliga avvikelser från huvudutvecklingen. Frälset blev under 1500-talets lopp och 1600-talets första årtionden slutgiltigt ett slutet stånd.

⁸ GR 1, sid. 2; 12, sid. 218; 13, sid. 217. Nedan sid. 13 ff.

⁹ SRA 3: 1, sid. 396.

¹⁰ Lagus, a. a. sid. 551 ff. och där anförda källor.

¹¹ Lagförslag i Carl den niondes tid, (cit. Lagförslag) s. 26.

¹² I det Rosengrenska förslaget ha stadgandena sammanförts i ett kapitel: sedan bonde godkänts å vapensyn och konungen utfärdat frälsebrev och sköldmärke, skulle bonde äga njuta »Frälse på sine godz som andre aff adel opå theras» . . . Lagförslag, sid. 285. Jfr Bergh, Karl IX och den svenska adeln 1607—1609, sid. 115.

¹³ Se även Bergh, Riksdagen i Stockholm 1602, sid. 79 f.

När frälse sålunda blev ett bördsprivilegium och förvärvades genom kunglig nåd, måste härav till sist följa, att privilegiet lösgjordes från jordinnehav och blev en rent personlig företrädesrätt.

Härav följde emellertid med ofrånkomlig logik, att frälseprivilegiet ej kunde förloras därför att frälsemannen ej mäktade upprätthålla sin rusttjänst. Denna princip — som med tiden kom att prägla rättspraxis och vann allmänt erkännande — hade emellertid länge svårt att tränga igenom.

Konungamakten upprätthöll nämligen i det längsta kravet på att den fattige frälseman, som ej kunde upprätthålla erforderlig rusttjänst — härnedan i anslutning till en ofta brukad dåtida terminologi kallad knapen — skulle återgå till bondeståndet och hans jord läggas under skatt. De statsfinansiella intressena talade starkt här för. Knaparna voro många och undandrogo ej obetydliga skatter från kronan. De kunde under första hälften av 1500-talet knappast nyttjas i annan statstjänst än rusttjänsten; den obesuttne adelsmannen var då ännu knappast tänkbar.

Å den andra sidan hade frälsets allmänna, sociala betydelse och bördskänslan stigit i så hög grad, att ett segt motstånd mot återgång till bondeståndet i regel mötte från knaparnas sida. Ett mycket tydligt vittnesbörd härom innehåller Jakob Teitts år 1563 författade klagomålsregister från Småland: »The fattige av adel stå effter att blifve vid theres frelse för theres hustruer och barn skuld.»¹⁴

Striden mellan konungamakten och knaparna blev under dessa förhållanden seg och långvarig. Den avslutades, som senare skall visas, först när under 1600-talet den svenska bördsadeln stod färdigutbildad. I det följande skall ett försök göras att skildra praxis utveckling.

Från den senare unionstiden märkes, att Svante Sture i ett utfärdat frälsebrev understryker, att frälset visserligen gavs »till evigh tiidh», men att det bestode endast under den förutsättning, att släkten kunde »frälse . . . oppeholle, som lagh tilsighier».¹⁵

En dylik med landslagen överensstämmande ståndpunkt sökte de första Vasa-konungarna ofta och energiskt hävda. Gustav Vasa och än mer kanske Erik XIV kunde härvidlag stödja sig på en stark konungamakts myndighet och resurser. Sålunda finna vi, att konungen i skrivelser till fogdar, instruktioner för lantregeringens främsta målsmän och i anvisningar vid de räfster, som tid efter

¹⁴ HT 1895, sid. 330.

¹⁵ HH 19, sid. 178.

annan företogs, inskräper, att de fattigas av adeln — knaparnas — jord skulle läggas under skatten, såvida de ej kunde uppställa erforderlig rusttjänst.¹⁶ Från år 1526 kan antecknas, att konungen den 21 maj bortförlånade penningar, som gamla frälsemän i Hälsingland »aarlighen aars wane aere wth ath giöra sidhan the komme wndher skatten».¹⁷ I ett klagomålsregister från Gustav Vasas regering uttalas ock om förhållandena i Åbo län, att femtio eller sextio »friborne män (voro) lagde i skatt . . . sedan E. N. war rådande», skatten vore »förökatt nogra tusende mark, intet är förminskat».¹⁸ Under Erik XIV:s tid företogs flera räfster med dem, som »icke tillfyllesth holledt then Rosstianisth såsom them haffde ägnadh och bordh», varvid åtskilliga frälsemän dömdes sitt frälse förlustiga.¹⁹ I skrivelse till Gustav Fincke den 2 maj 1562 uttalar konungen ock, att de av adeln, som icke förmådde hålla en viss angiven utrustning och karl, skulle »eftersom ock Sveriges Lag derom förmåler läggas under skatten».²⁰

Emellertid reste knaparna, som nyss sagts, ett segt motstånd mot denna kungliga lagtillämpning. Motståndet blev även den starka konungamaktens företrädare Gustav Vasa och Erik XIV i många fall alltför hårt. Ett flertal kompromisslösningar träffades därför, som i olika mån tillfredsställde kronans fiskaliska intressen och samtidigt läto knaparna förbli i frälseståndet. Än större framgång vunno knaparna i dessa sina strävanden efter konungamaktens otvivelaktiga försvagande i samband med och efter Erik XIV:s avsättning samt under det slutande 1500-talet.

När det sålunda gällde att skapa en form, som kunde tillfredsställa såväl kungliga som lågfrälse synpunkter, prövades många utvägar. Principlösheten härvidlag var stor och ofta fästes huvudsaklig vikt vid den aktuella transaktionens ekonomiska innebörd för stunden.

Följande fall må anföras såsom ägnade att belysa de rådande förhållandena. Under vissa år tillät konungen, att knaparna fullgjorde rusttjänsten med enbart en fotknekt i stället för en fullrustad

¹⁶ GR 7, sid. 170; 12, sid. 111; 13, sid. 5, 64; 25, sid. 46; SRA 2, sid. 47, 51, 72 f. Arwidsson, a. a. 10, sid. 26. Jfr Erik XIV:s nämnds dombok, sid. 181 f. (14. 3 1565).

¹⁷ GR 3, sid. 156; jfr Forssell, a. a. 1, sid. 125 noten.

¹⁸ Strödda äldre räkenskaper. Kammararkivet.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Jfr Sörensson, Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation, HT 1928, sid. 121 ff.

ryttare.²¹ Under andra år — särskilt i början av Erik XIV:s regering — avvisades dock denna lösning av frågan.²² Under det nordiska sjuårskrigets fortsatta förlopp såg sig konungen dock nödsakad att åter medgiva en dylik form av knaperusttjänst.²³ En annan ofta anlitad utväg var att medgiva, att ett flertal knapar sinsemellan fördelade kostnaderna för utrustningen av en ryttare,²⁴ men understundom såg sig konungamakten, såsom i den s. k. konstitutionen i Uppsala den 31 augusti 1562, i stånd att förbjuda denna utväg.²⁵ Ej sällan tillätos knaparerna att fullgöra sin rusttjänst å flottan, vilket uppenbarligen för dem medförde mindre kostnader.²⁶ Att detta var en särskild förmån för de fattiga knaparerna av frälse börd, framgår fullt tydligt av ett fall, där en Knut Persson på Wij »haffuer waredh brukedh på skipen män effther hans fadher war ingenn Adelzman ähre hans godz förfaldne undher skatten».²⁷ Landslagens regler om frälsets förvärv ansågos sålunda i detta — och flera andra — fall icke vara tillämpliga. Exempel på motsatt förfarande finnes dock.²⁸ Under Gustav Vasas regemente förekom det slutligen även att konungen medgav befrielse från rusttjänsten mot en engångsersättning i penningar eller jord eller ock mot en årlig avgift²⁹ — då frälseman »udi vårt förnöie waridt». Lagus uppgiver,³⁰ att det »är antecknadt, att år 1539 på Åland funnos 35 knapar, hwilka till Kronan erlade en skatt, kallad Knapakorn». En förening av de olika tillvägagångssätten kunde jämväl förekomma.³¹ Understundom medgav konungen ock av nåd frälsets bibehållande.³²

Av den ovan lämnade redogörelsen framgår, att det från lågfrälsets sida gentemot konungamakten restes ett allt kraftigare motstånd mot en tillämpning av landslagens stadganden om grunderna

²¹ SRA 1, sid. 187; HH 3, sid. 24 ff.

²² Arwidsson, a. a. 10, sid. 32; SRA 2, sid. 51.

²³ Arwidsson, a. a. 10, sid. 110, 145 ff.

²⁴ GR 8, sid. 151; 12, sid. 105; SRA 1, sid. 187.

²⁵ SRA 2, sid. 51, 72.

²⁶ Klagomålsregister från Erik XIV:s tid, Strödda kamerala handlingar, Kammararkivet: »Christoffer Nilsson haffuer icke mere än 8 pund korn ränthe, och haffuer udhi these förliedhne åter waredh brukedh på skipen. Thå effther ... K. M. haffuer tillat them som på skepen ähre brukedhe wårdne ähr frij sagdh». Se även konung Erik XIV:s nämnda dombok HH 13, sid. 189, 192; Arwidsson, a. a. 10, sid. 110.

²⁷ Klagomålsregister, Strödda kamerala handlingar, Kammararkivet.

²⁸ Forssell, a. a. 1, sid. 125. Klagoregister, Kammararkivet.

²⁹ GR 12, sid. 190; 13, sid. 84; 17, sid. 113; Almquist, Den civila lokalförvaltningen 1, sid. 79.

³⁰ a. a. sid. 549.

³¹ GR 12, sid. 190. Jfr Sörensson, Adelns rusttjänst, HT 1928, sid. 119.

³² Se t. ex. GR 4, sid. 125.

för frälsets förvärv och förlust. Adelskapets ökade sociala betydelse, som gav frälseinstitutionen en annan och djupare innebörd än den ägt i landslagens regler, förmådde den fattige knapen att med energi söka bevara det medlemskap i frälseståndet, som hans släkt en gång förvärvat.

Emellertid är striden om knaparnas frälse ingalunda tillräckligt belyst endast med vad ovan anförts. Knaparnas rättsläge ägde nämligen ej endast betydelse för kronans fiskaliska intressen och lågfrälsets personliga ställning. Frågan ägde ock, vilket tidigare ej uppmärksammats, ett intimt samband med spörsmålet om frälsejordnaturens art och innebörd.

Såsom tidigare nämnts, hade konungamaktens redan under Magnus Erikssons regeringstid framförda krav, att adeln icke finge draga skattejord under frälse, medfört det motkravet från ståndets sida, att frälsejorden icke finge inskränkas. Frälseaturen skulle oskiljaktligt vara fäst vid jorden. Även den förmögna adeln krävde därför, att knaparnas jord icke finge läggas under skatten.

Men så länge frälseegenskapen icke fulltut uppfattades såsom ett vid släkten fästat bördsprivilegium och så länge några fasta former för rusttjänstskyldighetens fördelning å de små frälsegårdarna icke skapats, medförde ett tillmötesgående av kravet på frälsejordnaturens oföränderlighet den konsekvensen, att knapar, som icke kunde upprätthålla sin rusttjänst, måste avstå från sin fäderneärvda jord. Den förmögna adelns krav ledde därför till att knapen skulle nödgas sälja sin jord till annan frälseman. Härigenom uppkom den frågan, huruvida knapen ägde sin frälsejord med full äganderätt eller om ståndet hade en latent äganderätt och dess medlemmar blott en ärftlig nyttjanderätt. Bakom dessa rättsligen aldrig fullt utformade anspråk från högfrälsets sida synes skymta en romerskrättslig tankegång om ståndet såsom innehavare av ett dominium directum och frälsemannen av ett dominium utile över sin jord.

Konungamakten avvisade länge dessa det förmögna frälsets krav. Den såg i stället sitt intresse ligga däri, att de fattiga knaparnas jord antingen lades under skatt eller ock att de mot ekonomisk ersättning finge behålla sitt frälse.

De tre parternas — konungens, det förmögna frälsets och knaparnas — ståndpunkter torde bäst belysas av följande fall. De angiva ock den faktiska lösning, som stridsfrågan vid olika tider erhö.

Gustav Vasa framhöll redan under sina första regeringsår energiskt, att frälsemännen icke finge köpa knapegods, som skulle läggas

under skatten, Konungen förebrådde sålunda den 7 april 1527 i skarpa ordalag Ture Jönsson Tre Rosor, att han dragit under sig »noger godtz tillhörandis Olaff hallorson j traestena oc hans syster j sijdheby som effther theris egien begaeren aer lagth j skatth, sidhan the ike betröste siigh ath giöre riket tilbörligh thiaensth ther aff». ³³ — Gentemot Erik Flemming framhöll konungen kärvt, att han hade »woldh och magt, tage frelse och leggie i skatt, när Cronon icke skeer ther tilbörlig tieniste utaff». Dock var konungen samtidigt angelägen understryka, att det icke vore »bewisligit, atuj haffue lagt någt frelse wnder skatten. Men thet kunne wij well bewijse, atuj haffue hulptit flere till frelse, än wij haffue lagt under skatten, när i eelies wele bekenne sanningen». ³⁴ I Teitts färgrika skildring av den finländska adelns förhållande heter det ock om Erik Flemming, att han bemäktigat sig gods »aff then utarmede adel, som icke för-mögenhet hade till att göre rijkit tienist för theres frijheet». ³⁵

Den kungliga omsorgen att förhindra knapejordens övergång i det besuttna frälsets ägo ledde till och med till utfärdandet i regementsformen för Västergötland år 1540 av uttryckligt förbud för knaparna ått utan konungens tillstånd sälja eller förpanta sitt gods (pr. 24). ³⁶ Även de kungliga intressena tenderade sålunda till att medföra en inskränkning i knaparnas fulla äganderätt.

Emellertid förekommo redan under Gustav Vasas regering enstaka medgivanden från konungamaktens sida för den förmögna adelns krav i här behandlade avseende. Sålunda medgav konungen den 6 september 1540, att fogden i Kumegårds län, Måns Nilsson, skulle få lösa till sig sina fattiga fränkors andel i en frälsegård, för vilken de ej mäktade fullgöra rusttjänst, oaktat »wåre befallningsmen» tillsagt, att godset skulle läggas under skatt, som Sveriges lag utvisade. Konungen var dock angelägen understryka, att en förutsättning för hans medgivande vore, att fränkorna »sådant sielfve jnryme». ³⁷

Det besuttna frälsets krav på uteslutande rätt att köpa frälsejord, vars ägare icke mäktade upprätthålla rusttjänstskyldigheten, innebar emellertid icke blott ett tvång för den fattige knapen att frånträda sin jord och en inskränkning av knaparnas fulla jordägarätt utan hade jämväl allvarliga ekonomiska konsekvenser för knaparna. Tydligt

³³ GR 4, sid. 176.

³⁴ GR 11, sid. 381.

³⁵ Teitt, J., Klagomålsregister över den finländska adeln 1556 (cit. Teitt).

³⁶ SRA 1, sid. 272.

³⁷ GR 13, sid. 114 f.

märkbara svårigheter inträdde nämligen för dem att erhålla ett fullgott pris för sin jord, därest denna endast finge säljas till frände eller annan frälseman. Den minskning i köparekretsen, som en inskränkning av försäljningsmöjligheterna till adeln innebar, medförde mindre konkurrens bland köparna och pressade prisen. Det ofta svårgripbara sammanhanget belyses i klagomålsregistret från Småland år 1563, uppsatt av Teitt. Här omnämnes nämligen, att de fattiga av adel klagade över svårigheten att erhålla fullgod betalning av släktingar, när de sökte sälja jorden till dem.³⁸ Under dessa förhållanden kunde det därför understundom te sig som en fördel att få gå under skatt. Belysande för läget är ett fall från Åland, där fyra knapar anhöllo att få giva sig under skatten och erbjödo sig att i gengäld skänka konungen nio lod silver, en klippare och en ox.³⁹

Det är mot bakgrunden av dessa förhållanden, som man har att bedöma det ofta uppmärksammade men till sin innebörd tidigare icke helt klarlagda stadgandet i 1569 års adelsprivilegier om knaparna. Enligt detta skulle den frälseman, som hade mindre inkomster än 400 mark och icke ville hålla en »varacktig och velrustet» karl till häst, vara tvungen att sälja sitt gods till närmsta fränder. Knapen skulle ändock få bevara sin adliga sköld och hjälm med åtföljande privilegier, däri inbegripet rätten att vid förbättrad ekonomisk ställning inköpa frälsejord ävensom återlösningsrätt till den försålda, egna jorden.⁴⁰

Det märkliga stadgandet plägar anföras såsom bevis för att utvecklingen från rusttjänstfrälse till bördssadel avslutats, någon annan betydelse har icke tillmätts det.⁴¹ Med beaktande av vad ovan visats rörande de olika intresserade parternas ståndpunkter synes stadgandet nu kunna ställas i sitt rätta sammanhang. Stadgandet utgör uppenbarligen i första hand ett tillmötesgående av adelns fordringar på att knaparnas jord icke finge gå under skatt. Det står sålunda i överensstämmelse med ståndets gamla krav på frälsejordnaturens oföränderlighet. Under krisen efter Erik XIV:s avsättning hade adeln lyckats att i det stora privilegiebrevet år 1569, som i åtskilliga

³⁸ HT 1895, sid. 330.

³⁹ Teitt, sid. 306, Fallet uppmärksammat av E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, sid. 322.

⁴⁰ SRA 2, sid. 384.

⁴¹ Enblom, Privilegiestriderna vid frihetstidens början 1719—1723, sid. 2, uttalar sålunda endast, att 1569 års privilegier i ett fall innehåller en ny uppfattning av frälset överhuvudtaget, nämligen i bestämmelsen att den, som ej kunde fullgöra rusttjänst, likväl ej hade förverkat adelskapet. Jfr Geijer, Svenska folkets historia, 2, sid. 233.

avseenden präglas av den förvärvade maktbalansen i samhället, avvinna Johan III ett flertal förmåner. Medgivandet av lösningsrätten till knapejorden — liksom tidigare klätt i bördsrättens form — hörde icke till de obetydligaste vinningarna; det var ett gammalt önskemål, som nu syntes förverkligat. Härigenom hade dock knaparnas fulla äganderätt till deras jord offrats. De fingo ej frihet att såsom skattebönder behålla sin gård, utan denna skulle överlåtas på en frände, som kunde upprätthålla frälset. I gengäld hade knaparnas sociala anspråk såtillvida tillmötesgått, som de tillförsäkrades rätt att fortfarande, ehuru jordlösa, räknas till adeln. Härigenom hade frälserättigheterna formellt lösts från jordinnehavet och adelsskapets karaktär av bördsprivilegium fastslagits. Tyngdpunkten i stadgandet ligger dock snarast i det förstnämnda ledet; på detta av forskningen ofta som en vändpunkt i det svenska ridderskapets historia framhävda stadgande hade sålunda i verkligheten adliga jordägareintressen satt sin prägel.

Den lösning, som 1569 års privilegier avsett att i överensstämmelse med frälsejordägandeintressen åstadkomma av knaparnas rättsfråga, blev emellertid ej bestående; den torde ej heller någonsin blivit av större praktisk betydelse.⁴² Knaparna sökte allt framgent behålla sina gårdar och erhålla tillstånd att fullgöra en eller annan form av lindrigare rusttjänst.⁴³ Konungen upprätthöll å sin sida makten att döma under skatten.⁴⁴ Fyra år efter det stora privilegiebrevets utfärdande finna vi honom ock, i ett bekant mandat till adeln den 31 mars 1573, förklara, att den frälseman, som ej ens ville tjäna mot besoldning, skulle dömas frälset förlustig.⁴⁵ I skrivelse till Henrik Klasson den 9 maj 1579 uttalade Johan III, att de frälsemäns gods, som ej fullgjort rusttjänsten, skulle drivas under skatten; de frälsemän, som »2 eller 3 waritt tilhope om En Hesth», skulle straffas med böter och erinras om lagens rätta konsekvenser i ty hänseende.⁴⁶

I konung Sigismunds privilegier för adeln år 1594 återupprepades visserligen det i 1569 års brev upptagna stadgandet angående kna-

⁴² Forssell, a. a. sid. 127 not 2.

⁴³ Lagus, a. a. sid. 594 ff.; Per Brahes Hushooldzbok, sid. 10; Swenne, Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612—1651, sid. 6 f.; Sörensson, a. a. sid. 137 ff. I brev den 31 juli 1571 till adeln medgav Johan III, att de fattige finge i stället för rusttjänst besolda konungens knektar i den utsträckning, de mäktade, Acta ang. Ridderskapet och Adeln, vol. II RA.

⁴⁴ Jfr E. Hildebrand, a. a. sid. 322.

⁴⁵ SRA 2, sid. 468 ff. Anf. av Hallenberg, Svea Rikes historia under Konung Gustaf Adolf den Stores regering 1, sid. 153 ff.

⁴⁶ R. Reg. 1579, fo. 131.

parna.⁴⁷ Men lika litet nu som efter år 1569 blev det bestämmande för den följande utvecklingen.

Karl IX hotade sålunda bland annat i brev till ridderskapet och adeln om rusttjänsten den 13 maj 1610 ståndet med förlust av gods och skattläggning av dessa, om rusttjänsten ej fullgjordes, varvid han åberopade »Lagen och privilegierna».⁴⁸ Henrik Fleming förordnade den 29 december 1617 såsom ståthållare på Viborg, »att alla knapar skola blifwa bönder igen».⁴⁹ I Karl IX:s lagförslag finnes ock det stadgandet (cap. 33), att frälseman, som »odugse» är eller ej haver så mycket, att han kan hålla sitt frälse uppe med, gånge under skatt; dock skulle en dylik knapes omyndiga barn av konungen vid myndig ålder kunna erhålla understöd till uppehållande av frälset, om de så önskade, ett tydligt medgivande åt knaparnas bördsadelsbegrepp.⁵⁰

I det Rosengrenska lagförslaget däremot möta vi adelns gamla krav tämligen oförmedlade: Finnes frälseman, som icke äger »så många gods att han kan frälse oppehålla, så må han oplåte sine näste Fränder sin gods til köps, som Kronones tionde theraff oppehålla må» (Cap. 15). På annat ställe i samma lagförslag (Cap. 21) stadgas dock i strid mot den princip, som ligger till grund för senast anförda stadgande, att son till frälseman, som minderårig blivit faderlös, vid uppnådd ålder antingen skulle utgöra rusttjänst, eller »göre skatt och skuld som Bonde, om han ej förmå tionde oppehålla».

I 1612 års adelsprivilegier förekommer ej något direkt stadgande om knapejordens rättsliga ställning; adeln hade ändock anhållit, att de fattiga knaparna skulle få rätt att förena sig om en häst eller ock få understöd av kronan.⁵¹ Emellertid vann principen om frälsejordnaturens oföränderlighet bland annat såtillvida en seger, som det stadgades, att om adelsman förverkade sin jord under kronan, eller om frälsemans änka eller dotter förbröte sig, »nästa frände» skulle

⁴⁷ SRA 3: 1, sid. 419. I ett förarbete till privilegiebrevet hade det inskränkande stadgandet ifråga om knapes återlösningsrätt till sin försålda jord gjorts, att rätten ej skulle gälla i det fall, att »ther er lage fångh och fäste på gifvit». Ibid. sid. 409.

⁴⁸ R. Reg. 1610 f. 182 RA; Hallenberg, a. a. 1, sid. 152.

⁴⁹ Anförts av Lagus, a. a. sid. 550.

⁵⁰ Lagförslag sid. 40. I Cap. 34 göres ytterligare en eftergift åt den betutna adelns önskemål, i det där stadgas att, om frälsemans söner ej mäktat uppehålla frälset, men dotter eller döttrar äktat frälseman, som »dugelig» är, de finge lösa bröderna. Enahanda skulle gälla om någon eller några av bröderna vore oduglig, men en av dem godkändes i vapensyn.

⁵¹ Adels framställning i december 1611, SRA Ser. 1, avd. 2, 1:1, sid. 51; jfr adels framställning den 19 december 1611, p. 37, ibid. sid. 109.

köpa deras jord. Möjligt är, att detta stadgande avsetts vara tillämpligt även för det fall, att någon av fattigdom ej mäktade uppehålla frälse; stadgandet skulle sålunda innebära en ny seger för den besuttna adelns del. Häremot talar visserligen, att det i privilegiernas 42 punkt uttalas, att, liksom frälsejord kunde komma under skatt, när stadgad rusttjänst ej utgjordes för den, så kunde skattejord genom arv eller förvärv av frälse övergå till frälsejord. Men av ett utkast av den 20 januari 1613 till kungörelse om förtydligande och inskränkningar i adelsprivilegierna framgår, att stadgandet då tolkats enligt det förstnämnda, för det förmögna frälset gynsammare alternativet. Det framhålles nämligen här, att konungen väl medgivit, att släkten skulle få behålla förverkad frälsejord — varvid uttryckligen hänvisas jämväl till knaparnas fall — men att avsikten ej varit, att var och en av släkten skulle hava frihet att »rappe och tage dem sigh effter theres willie», utan att konungens vilja och nåd härvidlag skulle vara bestämmande.⁵²

Frågan fick till sist en helt annan slutlig lösning än den år 1569 och år 1594 stadgade. Det medgavs nämligen år 1622, att, om rusttjänsten blev för betungande för någon frälsegård, denna i förening med en eller högst två likartade gårdar finge uppsätta den erforderliga ryttaren och hästen. Så fastslogs slutgiltigt denna lösning av den gamla stridsfrågan.⁵³ Med riddarhusets inrättande år 1626 bragtes slutligen reda i frälsets förhållanden, och skapades den slutliga förutsättningen för ett ärfeligt, avgränsat bördsadelsstånd. Flere gamla frälsläkter hade emellertid då åter uppgått i bondeståndet och kunde ej längre utskiljas från detta. Längre kunde dock traditionen om forna frälseprivilegier bevaras inom släkten och bygden.⁵⁴

De frågor om möjligheten att förvärva och förlora frälse, som knaparnas svårigheter aktualiserat, uppkommo jämväl i samband med behandlingen av de fall, då en frälsekvinnas ingick äktenskap med ofrälse män och denne därmed blev ägare till frälsejord.

Gränsen mellan å ena sidan det lägre frälset, å den andra bondeståndet och — i ännu högre grad — de ofrälse fogdarna samt andra

⁵² Ibid. sid. 268.

⁵³ 1622 års adelsprivilegier 3.

⁵⁴ Se t. ex. Husgafvelätterna, Ramsay, Frälsläkter i Finland intill stora ofreden.

konungs- och stormannatjänare var ännu under 1500-talet mycket vag. Under dessa förhållanden inträffade det synnerligen ofta, att döttrar till eller änkor efter frälsemän ingingo äktenskap med ofrälse. En följd härav blev, att frälsejord genom dylika giftermål — och senare arvfall — kommo i ofrälse händer.⁵⁵

Enligt landslagen skulle frälsemans änka åtnjuta frälse för sina gods, så länge hon satt änka. »Faar hon frelsis man, tha frelsar han hennes gottz meth sino; faar hon bonde, gyri skath oc skuld som bonde» (KL KB XXII). Men enligt landslagens regler ifråga om förvärv av ofrälse skulle den ofrälse man, som sålunda genom giftermål kommit i besittning av frälsejord, endast haft att fullgöra den å denna jord vilande rusttjänsten, om han önskat inträda i frälset. Någon tvekan om hans behörighet att inneha frälsejord skulle då ej längre hava förelegat.

En dylik lösning av här behandlade fråga försvårades, ja, förhindrades ofta, av den ökade sociala betydelse, frälsevårdigheten under århundradenas lopp erhållit. Konungamakten fann sig sålunda ur sina intressesynpunkter nödsakad bekämpa en dylik automatisk rekrytering av frälset; i dess intresse låg nämligen att upprätthålla den kungliga nåden såsom grunden för frälseprivilegiernas förvärv. För den bördsmidvetna delen av adeln åter reste sig ett allt efter ståndskänslans utbildning starkare motstånd mot ståndsmedlemmarnas ofrälse giften; dylika ansågos i enlighet med tidens uppfattning försvagande och hämmande för ståndet i dess helhet. I Danmark hade alltsedan år 1547 förbud mot ofrälse giften utfärdats.⁵⁶ Häri låg säkerligen en eggelse för de svenska ståndsbröderna att vinna samma förmån.

Med hänsyn till vad nyss anförts om konungamaktens naturliga intresse att okränkta bevara möjligheten till kontroll av frälsets rekrytering, överraskar det därför ej att finna Gustav Vasa i regementsordningen för Västergötland år 1540 p. 27 utfärda ett uttryckligt förbud för ofrälse män att äkta frälse kvinnor. Konungen hänvisade härvid uttryckligen till sina fogdars och andra tjänares ovana att söka höja sin sociala position genom dylika äktenskap.⁵⁷ Samma ståndpunkt intog konungen ofta i sina skrivelser till lokalförvaltningens ledande män. Sålunda förklarade han i skrivelse den 12 juni 1541, att ett äktenskap mellan en bondson från Åbo och en kvinna,

⁵⁵ Se härom Forssell, a. a. sid. 123 ff.

⁵⁶ Jägerskiöld, a. a. sid. 260.

⁵⁷ SRA 1, sid. 273.

som var »ekte och vtaff Adelen födh och boren», strede mot »Swerigis beschreffne lag». ⁵⁸ Det är sålunda missledande, när E. Hildebrand ⁵⁹ ifråga om Gustav Vasas uppfattning om de ofrälse giftermål och den av dem föranledda rekryteringen av frälset uttalar, att konungen »lät saken hava sin gång»; det uttalande från konungens sida i någon skrifvelse till Erik, vari frågan upptagits och som Hildebrand åberopar — att »dygd, förnuft och mandom göra adel» — var åtminstone ingalunda representativt för konungens tankevärld eller praktiska handlingssätt.

Adelns motstånd mot de ofrälse giftermålen ledde till upprepade krav på förbud mot desamma, framförda bland annat vid de många förhandlingarna om privilegiebrev. År 1569 erhöles dessa krav den tillspetsade formuleringen, att det i den gemena adelns supplik framfördes en anhållan, att ej någon änka eller jungfru, som var född av adel, måtte tillåtas ingå äktenskap med en man, som »icke af adel född är». ⁶⁰ Ej ens förvärvat frälse skulle enligt detta förslag sålunda berättiga till frälse giftermål. Den starka ståndsansidan bakom detta krav accentuerades ytterligare av rådet i dess anmärkningar till kraven; rådet begärde nämligen, att ej heller adelsmän skulle få »förnedre sikh med ofrälse eller ringe giftermål». ⁶¹ Dessa krav ledde väl icke till något stadgande i privilegiebrevet, men under de följande årtiondena finner man konungamakten inskräpa, hurusom — för att återgiva formuleringen i 1573 års mandat till adeln — det ej »ståår Oss ... till att lide» — att frälseänkor »haffue i så motthe förnedret theris adelstonndh, att the haffue gifuit sikh udi gifftermål medh bönder och andre ofrälse män». ⁶² År 1579 uttalar konungen, att det strede mot Sveriges lag »och vårt förbudh» att ingå ofrälse gifte. ⁶³

Liksom ifråga om de fattiga knaparnas frälsejord uppstod, som nyss antytts, vid de ofrälse äktenskapen frågan, huru den jord skulle behandlas, som en ofrälse gift frälsekvinna ägde. Konungamakten framställde, åtminstone allt ifrån Gustav Vasas regeringstillträde, enahanda krav, som ifråga om knapejorden: hennes jord skulle läggas under skatten. Adeln däremot framträdde med kravet på jordnaturens oföränderlighet; den ofrälse gifta kvinnan skulle avstå

⁵⁸ GR 13, sid. 278.

⁵⁹ Svenska statsförfattningens historia, sid. 322.

⁶⁰ SRA 2, sid. 371.

⁶¹ SRA 2, sid. 374.

⁶² SRA 2, sid. 469.

⁶³ Skrifvelse till Henrik Classon Horn ²/₃ 1579, R. Reg. fol. 131 f. RA.

från sin jord, som skulle lösas av nästa frände. Den danska adeln hade ock lyckats genomdriva denna lösning av frågan.⁶⁴

Gustav Vasas ovannämnda, i regementsordningen år 1540 för Västergötland stadgade förbud mot adelns ofrälse giften var i överensstämmelse med dessa kungliga krav kompletterad med stadgandet, att frälsekvinnas jord, efter lagen, skulle läggas under skatt, om hon äktade en ej jämbördig man.⁶⁵ Ett mycket stort antal exempel kunna anföras från 1500-talets frälserannsakingar, där ofrälse män, som »tagit frälsekvinna», dömts under skatten.⁶⁶ — Understundom skärptes det kungliga ståndpunktstagandet därhän, att den ofrälse gifta kvinnans jord helt eller delvis indrogs till kronan.⁶⁷

I andra fall medgavs dock kompromisslösningar, såsom att den ofrälse mannen fick »besöka H. K. M:t» om frälse och sköld, en understundom tydlig anknytning till landslagens stadganden.⁶⁸ Konungen var givetvis även i detta samband städse benägen för kompromisslösningar, som inneburo en förökning av hans jordinnehav. Sålunda utfärdade han den 19 augusti 1551 frälsebrev för borgaren i Åbo, Knut Kappe, som väl icke varit född av adel, men genom sin hustru erhållit frälsegods i arv. Kappe hade i gengäld avstått ett hemman och en kvarn i Nousis' socken. Härför erhöll han av synnerlig gunst och nåde så ock för »thenn villige, hulle trotienst» han bevist och yttermera komme att visa, frälse på det frälsegods, han genom sin fru kunde förvärva.⁶⁹ Det förmögna frälsets ståndpunkt — att frälset skulle äga lösa ofrälse gift kvinnas frälsejord — belyses av följande fall från år 1539: äktenskap hade ingåtts mellan den ofrälse Nils Månsson »i Birczewij» och frälsekvinnan Elin Håkansdotter. Fränder framträdde med kravet, att hon skulle avstå sin ärvda frälsejord. »Och effther thenne for:ne Niels Månson är en vfrælsis man, welie for:ne hans hustrues slecht twinge honum, ath sâlie och vplate them same gårder». Konungen avvisade emellertid i brev av juli månad 1539 detta yrkande. »Ther oss dog tycker, ath

⁶⁴ Jägerskiöld, a. a. sid. 260.

⁶⁵ SRA 1, sid. 273.

⁶⁶ Klagomålsregister, KA. Jfr Hausen, a. a. 4, sid. 362.

⁶⁷ Jfr Erik XIV:s nämnds dombok sid. 181 (7 mars 1565) »eefther for:ne Benicktz fadher Pedher Duss war ingin adelssman, vthan hadhe fått frælsis gifffthe dherför effther Sweriges lagh, som lydher, att när frælsisqvinna tagher man vthan frælse, gonghe hennes godz vnder skatten, wardt for:ne Benicktz gods effther hans modher sagdhe vnder cronone medh mindhre han kunde förwârfwe sigh frælse vtaff Kong:e M:t».

⁶⁸ Se t. ex. GR 13, sid. 315.

⁶⁹ GR 22, sid. 297. Jfr Almquist, a. a. sid. 79; Forssell, a. a. 1, sid. 129.

them föge skiell eller rett i then mothen tillöpe will, wtan mygit mere oss och Cronon, ath leggie szådana frelse vnder skatten igen, all then stund Cronon icke skeer ther tilböriligen tjäniste vtaff, som lagen wtuisse.» Konungen medgav emellertid i detta fall undantag från regeln om omedelbar skattläggning av frälse, och medgav bonden frälse till en »behaglig tid» för hustruns arvejord.⁷⁰

En synnerligen belysande sammanfattande framställning av den förmögna adelns önskemål — ofta tydligen omsatta i praktisk handling som icke alltid var åtkomlig för kunglig granskning och tillrättavising — lämnar Teitt i sitt kända klagomålsregister år 1556 över den finländska adeln. Teitt skildrar, hurusom Erik Flemming i sitt hus plögade upptaga landets föräldralösa frälsedöttrar. När de väl blivit giftasvuxna, gav han dem sina tjänare till äkta. »När han them utgiffit hade, ibland sin scriffwere och annat partij, scho makere eller andre embetsmen han hade, begynte han seden läsa konunga balcken för them och sade: När jungfru tager bondeson, må hon icke frelse niute, och begick thet så wijt, med sin behändigheet, att the måtte tage peninger för theres godz etc. ...».⁷¹ Teitt berättar vidare, att en bondson, Jöns Knappe, enligt Flemmings uttalande ej kunnat ärva frälsejord; »ther udi her Erich otillböriligen gjorde, förty att han bleff icke arfflös förthenskul, att han war bondeson, utan han miste frelse, och skulle sedan göre skatt och skuld som bonde, effther lagen».⁷²

Gustav Vasa och Erik XIV vägrade i regel bifall till den besuttna adelns krav i detta hänseende. Men undantag förekommo även under dessa den starka konungamaktens företrädare. Sålunda medgav Gustav Vasa i ett brev den 12 juni 1541, att en frälseman, Simon Tomesson⁷³ skulle få lösa »siig till sin systers ... dell ... vdij ett Godz ... the haffue tilhopa ... Efter thet (hon) haffuer gått vdij Eckteskap medt en bondeson ... emot Swerigis bescreffne lag ...».

Bland den »gemenä» adelns krav år 1569 framfördes givetvis önskemålet, att den frälse kvinna, som inginge äktenskap med en icke av adel född man, skulle förklaras skyldig att till närmaste släktingar eller arvingar efter goda mäns värdering upplåta sina gods.⁷⁴ Rådet, som krävt, att ej heller frälse män skulle få tillåtas ingå ofrälse giften, fogade här till kravet, att även dessa frälsemän

⁷⁰ GR 12, sid. 218 f.

⁷¹ Teitt, a. a. sid. 27.

⁷² A. a. sid. 26.

⁷³ Simon Tomesson var av Borstbölesläkten. Jfr Ramsay, a. a. sid. 47.

⁷⁴ SRA 2, sid. 371.

skulle vara pliktiga avstå sin jord till närmaste frände.⁷⁵ I motsats till vad fallet blev ifråga om knapegårdarna, lyckades adeln emellertid icke år 1569 genomdriva sina krav på denna punkt. Frågan berördes överhuvudtaget icke i konung Johans stora privilegiebrev.

Under de följande årtiondena sökte konungamaktens företrädare i stället upprätthålla den regeln, att jord, tillhörig frälse kvinna, som »mot lagen» ingått ofrälse gifte, skulle läggas under skatten.⁷⁶ Johan III utfärdade sålunda år 1579 åter förbud för adlig kvinna — och man — att ingå dylikt äktenskap; överträdde kvinna detta förbud, skulle hennes jord läggas under skatt.⁷⁷ Ofta skärptes nu den kungliga lagtolkningen därhän, att ofrälse gifta frälsekvinnor förbrutit icke blott sitt frälse utan all sin jord till kronan,⁷⁸ varvid till och med analogiserades med de för lönskaläge stadgade straffen.

I Karl IX:s lagförslag slutligen ingår det stadgandet (Cap. 41), att frälsemans änka, som tager bonde, har förgjort sitt frälse under skatt, med mindre mannen njute »konungens nåde och Konung pröfvar freigd hans att han må frälse niuta».⁷⁹

De adligt gifta ofrälse männen åter sökte allfort vinna rätt att besitta hustrus arvegods och upptagas i frälset; deras önskemål framfördes till exempel vid riksdagen år 1607 av krigsbefälet.⁸⁰ I åtskilliga fall samtyckte konungarna ock till en kompromisslösning av innebörd, att den ofrälse mannen erhöll frälse, beständigt eller på viss tid.⁸¹ De med frälsekvinnor gifta bönderna synas jämväl länge och ej utan framgång hava sökt övergå i frälset.⁸²

Adeln å sin sida uppgav icke sin ståndpunkt. I viss utsträckning torde den även under senare delen av 1500-talet varit i stånd att i praktiken genomdriva densamma. Sålunda uttalas i ett klagomålsregister från en frälseransäkning i Västergötland under 1570-talet ifråga om de ofrälse gifta frälsekvinnornas jordagods, att »them

⁷⁵ SRA 2, sid. 374.

⁷⁶ Se bland annat det öppna mandatet år 1573 till adeln om vapensyn, SRA 2, sid. 468.

⁷⁷ R. Reg.; Boëthius, a. a. sid. 55.

⁷⁸ Klagomålsregister från 1570-talet, KA: »... om the adels änkiör och jungfrur, som emott lagen haffua giffit sig ij ofrelse. Om theras godz och gårdar, som för sådana saker haffua waridt förfalne och förbrutne under Cronan».

⁷⁹ Lagförslag, sid. 45 f. I Rosengrenska lagförslaget stadgas blott KB (Cap. 22) om frälsemans änka: »tar hon frälseman, giöre så skatt och skuldth som bonde» (sid. 290).

⁸⁰ Bergh, a. a. sid. 20.

⁸¹ Ibid.

⁸² Se t. ex. förteckningen år 1573 på de vid riksdagen närvarande av adel; under rubriken Småland upptagas tvenne bönder, som »hafva adelsgifte». SRA 2, sid. 477.

haffua enpart aff theras släktingar bytt och pantedt them emellan och som haffue them bortt pantedt, och medh mycken hinderlighet emott K. M. Cronen sviikligen handlet». ⁸³

Under Karl IX:s regering framställde adeln vid flera tillfällen krav på stadgande i privilegierna, att ofrälse gift frälsekvinnas arvejord skulle dömas förverkad under hennes släkt. ⁸⁴ Vi se här en skärpning i den adliga ståndpunkten i analogi med ett motsvarande skärpt kungligt ståndpunktstagande. Vid förhandlingarna om kungaförsäkran vid Gustav II Adolfs regeringstillträde framställde adeln önskemål om stadgande, att frälsekvinnas gods skulle, om hon äktade ofrälse man, »falla till närmaste slecht och arfwingar»; motsvarande skulle gälla om frälseman, som »tager berychtad qwinna». ⁸⁵

Slutligen lyckades adeln år 1622 att genomdriva sin vilja även i detta hänseende. I det kungliga brevet den 7 maj detta år utfärdade Gustav II Adolf förbud för adlig kvinna att gifta sig utan målsmans samtycke och stadgade att, om hon utan dylikt tillstånd inginge äktenskap med ofrälse man, hon »förbröt» sitt gods till närmaste släktingar samt att hennes barn voro skilda från allt »jordegodsarv». Motsvarande stadganden fastställdes att gälla jämväl för frälsemän. ⁸⁶

Vi hava sålunda kunnat följa behandlingen av de två frågor, vilka mer än några andra framtingat fortlöpande avgöranden belysande uppfattningen om adelsståndets rättsliga grundval och om frälsejordnaturens principiella innebörd. De slutliga resultaten, uppnådda under Gustav II Adolfs första regeringstid, beteckna bördsadelsbegreppets och frälsejordnaturens rättsliga fixering. Dessförinnan hade under ett sekel konungamakt och olika intressen inom frälset — företrädna av grupper, som här kallats det förmögna frälset och knaparna — brutit sig mot varandra. Den slutliga övergången från landslagens frälsebegrepp och till det utbildade ståndssamhället hade sålunda varit tidskrävande och svår. Först om man tager full hänsyn till de reella intressena och undersöker den praktiska rättstillämpningens utformning, som så ofta avviker från författningarnas schematiska regleringar, kan denna utveckling förstås

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Bergh, a. a. sid. 20 f., 77.

⁸⁵ SRA S I, avd. 2, 1: 1, sid. 51.

⁸⁶ E. Hildebrand, a. a. sid. 334.

och dess innebörd bedömas. Den för varje fall avpassade, praktiska och principlösa behandlingen av frågorna, som ännu Gustav Vasa vidtagit, hade under sonsonens regering avlösts av ett rättsligt konsekvent och fast utbildat ståndssamhälles regleringar.

I verkligheten mötte dock allt framgent svårigheter vid försvaret av dessa adelns vinster. En ny tid skulle efter blott ett halvt sekel komma, då ståndets maktställning åter hotades och frågan om rätten att innehava frälsejorden ånyo aktualiserades.⁸⁷

⁸⁷ Se Enblom, a. a. sid. 16 ff.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Riksdagen och utrikespolitiken 1944. Utrikespolitiken spelade en något större roll vid årets remissdebatt än förra årets, vilket dock inte vill säga mycket. Partiledarna framförde i båda kamrarna längre eller kortare utrikespolitiska deklARATIONER, av vilka dock de flesta voro tämligen intetsägande. En viss lättnad i yttrandefriheten kan iakttas, sedan trycket från Tyskland blivit mindre. En och annan talare begagnade sig av möjligheten att ge uttryck åt indignationen över de tyska våldsdåden — bl. a. berördes de norska studentdeportationerna — och rikta angrepp mot nazismens frihetsfientliga anda.¹ Ett yttrande av en kommunistisk talare om den tyska nyordningen drabbades av talmannens klubbslag² — av yttrandets innehåll att döma en smula förvånande.

Något utrikespolitiskt anförande av mera allmän läggning förekom inte från regeringshåll, om man undantar att statsministern tog tillfället i akt att i korthet »inregistrera den allmänna anslutningen» till regeringens utrikespolitik.³ Med anledning av en fråga av hr Ohlin gjorde dock utrikesministern ett uttalande om aktionen mot Oslo universitet,⁴ karakteristiskt genom sin egendomliga blandning av beklagande över den »besvikelse» Tyskland vållat — genom studentdeportationens oväntade (!) fortsättning strax efter det av Sverige med Tyskland ingångna handelsavtalet — och förhoppning om det inträdda »naturliga» tillståndets snara upphörande. Uttalandet hade emellertid en viss betydelse genom förklaringen »att man icke kan förvänta att representanter för tysk vetenskap och kultur för närvarande äro välkomna här i landet på samma sätt som förut». Någon »fortsättning av den generösa inställningen från svensk sida i fråga om inresetillstånd åt representanter för tysk vetenskap» vore inte att räkna med, »så länge förföljelsen av norska studenter och aktionen mot universitetet i Oslo pågår». Från universitets- och högskolehåll hade som bekant tidigare uttalanden gjorts för avbrytande av de kulturella förbindelserna med Tyskland. Det var därför inte naturligt att utrikesministern följde efter genom uttrycklig antydan om restriktiva åtgärder mot den tillströmning av »representanter för tysk kultur» som tidigare förekommit. Tvärtom kan det sägas ha varit på hög tid att denna på högre ort (utrikesdepartementet eller informationsstyrelsen)

Tidigare årsöversikter över Riksdagen och utrikespolitiken i denna tidskr. 1942, s. 61 ff., 1943, s. 53 ff. och 1944, s. 30.

¹ FK: 2, s. 55 f. (Engberg); AK: 2, s. 87 f. (Hallén).

² AK: 2, s. 45 (Hagberg).

³ FK: 2, s. 92.

⁴ FK: 2, s. 67 f.

länge uppmuntrade och understödda men inom universitetskretsar mindre uppskattade tyska kulturpropaganda upphörde.⁵ Det var ingalunda »med livligt beklagande», såsom utrikesministern tycktes tro, som man inom dessa kretsar (visserligen på en del undantag när) såg det tyska »kulturavbrottet». Osloaktionen var ingen isolerad företeelse och kunde hos ingen väcka någon större förvåning, knappast ens hos utrikesministern, ehuru han undvek att sätta den i samband med den kända tyska våldsregimen i övrigt.

Bland årets många interpellationer och enkla frågor är det endast ett fåtal, som kan sägas i mer eller mindre mån beröra utrikespolitiska ämnen.

Under vårsessionen väckte hr Holmbäck en interpellation angående de uppseendeväckande, flera gånger återkommande beslagen av tyska krigskartor över Sverige.⁶ Utrikesministern redogjorde ingående och med sedvanlig rutinnässighet för kartornas antal, storlek och utseende, men ägnade mindre uppmärksamhet åt kartfyndens betydelse. De visade i själva verket att man begått en blunder, då tyskarna som en rest av 1940 års transiteringsbestämmelser fått behålla förmånerna av särskilda lätnader ifråga om kurir- och postbefordran med svenska järnvägar. Det meddelades att dessa förmåner på grund av det inträffade nu upphävts. Utrikesministern relaterade tyske ministrarnas intetsägande undanflykter, nöjande sig med anmärkningen att saken vore »märklig» och »olustig». Interpellanten och hr Undén, som fann att utrikesministern givit »ett mycket dämpat uttryck för hur den svenska allmänheten känner det», kompletterade hans framställning genom att påpeka de tydliga tecken på tyskt angrepps- och ockupationshot som framkommit.

I en interpellation under höstsessionen⁷ tog hr Holmbäck upp den mycket omdebatterade frågan om Tyska skolan i Stockholm. Största uppmärksamheten under debatten tilldrog sig ecklesiastikministern genom den iver, varmed han i frihetens namn försvarade den tyska statens rätt och möjlighet att upprätta och underhålla en undervisningshård för den nazistiska våldsregimens lärare i vårt land. Frågan om hjälpåtgärder för befolkningen i Nordnorge berördes i en uppmärksam interpellation av hr Knut Petersson.⁸ Genom en enkel fråga bragte hr Jansson i Frändesta på tal det tillstånd, som lämnats ombud för sovjetlegationen att besöka och hålla föredrag i baltiska flyktingläger. Samtidigt med besvarandet av denna fråga upptogs på dagordningen en interpellation av hr Lundell om behandlingen av de politiska flyktingarna i vårt land.⁹ Av största intresse under

⁵ I förbigående kan möjligen förtjäna erinras att likaledes på uppmuntran från högre ort försök gjorts att även med Italien inleda ett kulturuthyge genom anslag till italienska föreläsare vid universiteten. Försöket kom dess bättre av sig vid ingången. Då fråga uppstod om anslaget användning, hade det italienska överfallet mot Grekland just ägt rum. På universitetshåll ansågs det olustigt att nödgas hälsa en italiensk kulturbärare i en svensk universitetskateder kanske i samma stund som ett italienskt bombplån släppte sin läst över Akropolis, varför saken tills vidare fick förfalla. Efter det italienska nederlaget befanns ej nödvändigt ta opp den.

⁶ FK: 18, s. 1 ff.

⁷ FK: 34, s. 7 ff.

⁸ FK: 32, s. 2 ff. Samma sak var föremål för en enkel fråga av hr Dickson. AK: 32, s. 2 ff.

⁹ AK: 34, s. 2 ff.

debatten var ett spörsmål, som av hr Håstad riktades till utrikesministern om svenska regeringens erkännande 1940 av införlivandet av de baltiska staterna med Sovjetunionen. Det svar som gavs på detta spörsmål kan inte sägas ha varit klarläggande, snarare tvärtom.¹⁰

Tre gånger ha kamrarna erhållit regeringsmeddelanden enligt RO § 56, de två första under vårsessionen vid hemliga sammanträden, det sista under höstsessionen vid offentligt sammanträde.

Det första hemliga sammanträdet, som hölls onsd. den 19 april, varade i första kammaren från kl. 11 till 12,⁵⁵ och i andra kammaren från kl. 11 till 12,¹⁵. Regeringsmeddelandet, som i första kammaren framfördes av utrikesministern och i andra av statsministern, handlade dels om åtgöranden från svensk sida i den finländska fredsfrågan, dels om den till svenska regeringen den 13 april överlämnade engelsk-amerikanska noten med krav på ytterligare inskränkning eller upphörande av den svenska kullagerexporten till Tyskland.¹¹ Den förra frågan, som behandlats i utrikesnämnden den 16 mars, torde ha varit ursprungliga anledningen till att ett hemligt sammanträde planerats, ehuru därmed kommit att dröja. Den senare frågan togs upp vid ett sammanträde med utrikesnämnden den 17 april. Enighet torde därvid ha konstaterats mellan regering och nämnd att de allierades krav borde avböjas. Samma ståndpunkt torde i det hela ha omfattats av kamrarna, och i överensstämmelse härmed avfattades den kort därefter (22 april) avlämnade svenska svarsnoten. Vi ha sålunda här ett exempel på — vad ibland även tidigare förekommit — att regeringen definitivt bestämt sig efter att i tur och ordning först ha rådfört sig med utrikesnämnden och de till hemligt sammanträde kallade kamrarna, därigenom på sätt och vis skaffande sig en fullmakt för sitt handlings sätt. Det hade möjligen kunnat väntas att regeringsmeddelandet ytterligare berört två nyss inträffade händelser, nämligen det första beslaget av tyska krigskartor (14 april) och den engelska regeringens meddelade beslut om restriktioner i londondiplomaternas rörelsefrihet (17 april). Så lär dock ej ha varit förhållandet. Under debatten i första kammaren, som varade inemot en timme, torde bl. a. kartbeslaget ha berörts. I andra kammaren förekom ingen nämnvärd diskussion, endast ett yttrande av en talare, varpå följde en kort replik av statsministern.

Det andra hemliga sammanträdet ägde rum torsd. den 29 juni och varade i första kammaren från kl. 11 till 13,²⁵, i andra från kl. 11 till 13. Diskussioner förekommo i båda kamrarna. Statsministern framförde regeringsmeddelandet i första kammaren och utrikesministern i den andra. Något sammanträde med utrikesnämnden, som över huvud ej varit samlad sedan den 17 april, föregick ej denna gång riksdagssammanträdet. Det kan erinras att sammanträdet inföll strax efter den finländska krisen (Ribbentrops besök i Helsingfors den 23 juni och Rytis utfästelse om uppslutning vid

¹⁰ Jfr kommuniké i pressen från utrikesdepartementet ^{14/12}, ett inlägg av Håstad i Sv. Dagbladet ^{18/12} samt artikeln Den svenska regeringen och Baltikum 1940 i Sv. Tidskr. 1945, s. 63 f.

¹¹ Enligt meddelande av utrikesministern i Aftontidningen 14 april skulle de allierades not behandlas vid det hemliga sammanträdet.

Tysklands sida). Med säkerhet kan antas, att regeringsmeddelandet till väsentlig del rörde sig om de finländska angelägenheterna.

Det offentliga riksdagssammanträdet enligt RO § 56 ägde rum på höst-sessionens första dag (månd. den 30 okt.).¹² Det hade tidigare endast haft en motsvarighet (under höstsessionen 1942) och mottogs därför med vissa förväntningar. De gingo dock knappast i uppfyllelse. Regeringsmeddelandet framfördes i första kammaren av utrikesministern och i andra kammaren av statsministern. Det var ett magert aktstycke, som knappast bjöd på någonting utöver vad som förut varit omtalat i pressen. Med sin katalog-artade läggning och brist på vyer och linjer var det en föga stimulerande inledning till en utrikespolitisk generaldebatt. En sådan kom emellertid till stånd, som i båda kamrarna varade omkring fem timmar. I stora delar kom debatten att bli ett slags parafras av regeringsmeddelandet, som dock på en hel del punkter av olika talare fick en välbehövlig komplettering. Det kan vara nog att som exempel hänvisa till hr Undéns yttrande i första kammaren. Något diskussionsreferat kan här inte komma ifråga. Mest ingående uppehöll man sig vid flyktingspolitiken. Anslutning till regeringspolitiken uttalades som vanligt av partiledarna. En och annan talare förordade en mera positiv politik, speciellt i förhållande till Norge, liknande den hållning som Sverige intagit i förhållande till Finland under kriget 1940. Indignationen över den tyska terrorn i Norge fick hos en del talare spontana uttryck. Man gör den iakttagelsen, som för övrigt gäller även tidigare tillfällen, att debatten i första kammaren erbjöd betydligt större intresse och i det hela stod på en högre nivå än i andra kammaren. Man gör också den iakttagelsen att yttrandefriheten i riksdagen blivit större. Yttranden, som för ett år sedan varit otänkbara och även i början av 1944 klubbades ned, kunde nu fällas utan ingripande från talmannen.

Utrikesnämnden har sammanträtt sju gånger (lika många gånger som under förra året): ¹⁶/₃, ¹⁷/₄, ²²/₈, ²⁹/₈, ²/₉, ²²/₉, ⁹/₁₁. Ovan ha antytts vissa ämnen, som under våren behandlades i nämnden. Under sammanträdena i augusti och senare under hösten kan det antas att den bl. a. sysslat med frågor rörande handelstrafikens spärrning i Östersjön¹³ samt spörsmål rörande Finland och Norge. Någon större livlighet har ej utmärkt nämndens verksamhet. Som synes låg denna helt nere i mer än fyra månader i sträck (¹⁷/₄—²²/₈).

Utrikesutskottet har haft 11 sammanträden, därav ett konstituerande (¹⁴/₁) och två (¹²/₃ och ⁹/₆), som ägnats behandlingen av en motion (FK nr 12) angående svenskt initiativ till uppbyggande av en världsorganisation för tryggande av freden mellan folken m. m. Att en motion hänvisats till utskottet är så tillvida en märklig händelse i dess liv, som det sedan 1940 över huvud ej fått mottaga något ärende på remiss från riksdagen. Vid skilda tillfällen ha av envoyéer eller andra experter redogörelser lämnats inför utskottet: av envoyén Hägglöf för handelspolitiska frågor (²⁹/₁), av professor Myrdal för aktuella amerikanska problem (¹/₂), av chefen för försvarsstaben generalmajor Ehrensvärd för det militärpolitiska läget (¹⁵/₂), av envoyén

¹² FK: 28, s. 2 ff.; AK: 28, s. 3 ff.

¹³ Att denna fråga var före i nämnden ²²/₆ omnämnes i regeringsmeddelandet ³⁰/₁₀. AK: 28, s. 5.

Assarsson för aktuella ryska problem (²⁹/₂) och av envoyén Richert för tyska förhållanden (²³/₃). Handelsministern har två gånger (¹²/₆ och ¹⁴/₁₂) lämnat handelspolitiska exposéer. Det torde vara första gången någon annan minister än utrikesministern begagnat möjligheten enligt RO § 37 att närvara i utskottet. Utrikesministern har vid ett tillfälle (⁶/₁₂) lämnat en utrikespolitisk redogörelse. Som förut ha hans visiter i utskottet alltså inskränkts till det minsta möjliga.

Det bör tilläggas att konstitutionsutskottet — av allt att döma första gången under krigsåren — i samband med dechargebehandlingen uppmärksammat utrikesministerns ämbetsskötsel och sättet för det utrikespolitiska samarbetet mellan regering och riksdag. Resultatet föreligger i form av en reservationsanmärkning och två s. k. särskilda yttranden.¹⁴

Reservationsanmärkningen (av hr Ström) går i korthet ut på »att utskottet bort besluta anmärkning enligt § 107 RF mot utrikesministern i anledning av dennes ingripande mot uppförandet av Alexander Kiellands pjäs 'Om ett folk vill leva' på Nya Teatern i Stockholm». Att ett yrkande av detta slag framkom är av ett visst intresse, ehuru det tydligen ej fann någon anklang inom konstitutionsutskottet. Utrikesministerns bekanta ingripande som teater-censor hade under hösten året förut varit föremål för en interpellation, och under den efterföljande debatten hade uppvisats att ingripandet ur utrikespolitisk synpunkt var omotiverat och rättsligt sett minst sagt egendomligt.¹⁵ Ingripandet kan sägas vara ett typiskt exempel på undfallenhetspolitikens eftersläpning. Belysande är att det förbjudna skådespelet sedermera utan ingripande kunnat uppföras på en statsunderstödd teater i Göteborg.¹⁶ Episoden är måhända ej att räkna till de politiskt betydande. Men som vittnesbörd om en svensk utrikesministers skicklighet att tillvarata nationens värdighet har den utsikt att gå till eftervärlden.

I det ena av de särskilda yttrandena — av hr Edberg (soc.) med instämmanden av tre partivänner och en medlem av folkpartiet — upptas till granskning arten och omfattningen av regeringens kommunikation med utrikesnämnden. Vad särskilt beträffar överenskommelser med främmande makter påvisas med stöd av nämndens till statsrådsprotokollen bifogade föredragningslistor att sådana endast i några fall förelagts nämnden. Det framhålls som »uppenbart att åtskilliga av de under granskningsåret ingångna överenskommelserna — — — varit av den vikt att de enligt § 12 RF bort underställas utrikesnämnden, ehuru så ej skett». Vidare påpekas att regeringen över huvud, alltså ej blott beträffande traktatfrågor, i viss utsträckning måste ha försummat sin grundlagsenliga skyldighet att rådföra sig med nämnden »i alla utrikesärenden av större vikt». Att försummelser i detta avseende förekommit anses framgå av en jämförelse

¹⁴ KU:s mem. nr 24, ss. 7, 13 ff. De senare äro ett återupplivande i reservationens form av de tidigare förekommande s. k. omförmäländena, vilkas grundlagsenlighet utdömdes av FK 1942. I samband härmed kan förtjäna observeras att det inledande yttrandet i dechargememorialet (s. 2), som föregår anmärkningarna, i verkligheten betecknar en återgång till forna tiders med grundlagen ej överensstämmande s. k. ingresserinnringar. Det grundlagsvårdande utskottets benägenhet att balansera på grundlagens ytterkant synes outrotlig.

¹⁵ FK 1943: 32, s. 20 ff. Jfr Statsvet. Tidskr. 1944, s. 33.

¹⁶ FK 1944: 19, s. 29.

mellan tidpunkterna för de få nämndsammanträdena under granskningsåret och de allmänt kända och även för vårt lands vidkommande betydelsefulla utrikespolitiska händelserna under samma tid. Slutsatsen blir att »den nära kontakt i utrikespolitiska frågor mellan regeringen å ena sidan samt riksdagen och dess förtroendemän i utrikesnämnden å andra sidan, som grundlagen förutsätter och som i nuvarande brydsamma tidsläge är mera nödvändig än någonsin — — — ej upprätthållits på ett tillfredsställande sätt». — I huvudsak samma synpunkter understrykas i korthet i det andra av de särskilda yttrandena (av hr Hällgren, soc.).

Det är knappast förvånande att uppmärksamheten kommit att riktas även på användningen av den viktiga utrikespolitiska kommunikationsled mellan regering och riksdag, som utrikesnämnden är avsedd att utgöra. Att fastställa i vad mån regeringen härvidlag i praxis iakttagit sina grundlagsenliga förpliktelser är förenat med ganska betydande svårigheter. Skäl av olika slag kunna ha förmått regeringen till återhållsamhet i umgänge med nämnden. Det kan tänkas att främmande makt i någon fråga eller serie av frågor krävt absolut sekretess, åtminstone till viss tid, även i förhållande till nämnden, varigenom grundlagens krav på dennas hörande, innan avgörande träffats, blivit åsidosatt. I detta samband kan t. ex. erinras om det långa uppehållet i nämndens sammanträden från den 7 dec. 1943 till den 16 mars 1944, under vilken tid förberedande undersökningar pågingo, delvis under svensk förmedling, om upptagande av fredsförhandlingar mellan Finland och Ryssland. Det kan också tänkas att regeringen i vissa fall över huvud varit obenägen att delge ett spörsmål, i varje fall i hela dess omfattning, åt en så stor församling (32 personer), som utrikesnämnden numera är, då samtliga medlemmar och suppleanter närvara.¹⁷ Det synes tydligt, även om saken inte låter sig närmare precisera, att nämnden i vissa spörsmål satts åsido. Eventuellt kan ett sådant åsidosättande i vissa fall i någon mån ha ersatts genom informella konferenser mellan regeringen och partiledarna eller andra framskjutna medlemmar av nämnden. Vad särskilt traktatfrågorna angår, finns fog att spörja om inte även riksdagen, som sedan krigsutbrottet ej haft mer än en enda, därtill relativt obetydlig traktat att handlägga, otillbörligt blivit förbigången. Frågan gäller bl. a., om verkligen inte någon av de många överenskommelser, som regeringen på egen hand avslutit, berört spörsmål, exempelvis prestationer av ekonomisk eller finansiell karaktär, som på grund av sin natur falla under riksdagens kompetens och därför enligt RF § 12 ovillkorligen skola föreläggas denna.

Under dechargedebatten riktades av hr Edberg en mera generellt hållen kritik mot regeringen för bristande kontakt med riksdagen på det utrikespolitiska området.¹⁸ »Jag tror», framhöll han, »att man rätt allmänt har den känslan att avståndet mellan Arvfurstens palats och Helgeandsholmen är något för långt och att vägen skulle kunna förkortas avsevärt». Han fick instämmanden »i väsentliga delar» av högerns andrakammarledare, hr Skoglund i Doverstorp, som tillade att det gällde minska inte blott avstån-

¹⁷ En antydning om sådan obenägenhet synes kunna avläsas ur ett anförande av hr Skoglund i Doverstorp under dechargedebatten. AK:19, s. 41.

¹⁸ AK:19, s. 38 ff.

det mellan Arvfurstens palats och Helgeandsholmen »utan även avståndet mellan kanslihuset och Helgeandsholmen».

De missnöjesyttringar, visserligen rätt blygsamma, som sålunda även från riksdagshåll framkommit mot regeringen på grund av bristande utrikespolitiskt samarbete med riksdagen, ha symtomatiskt intresse. De kunna betraktas som återljud av den kritik över riksdagens tillbakaskjutna ställning, som länge gjorts gällande utanför folkrepresentationen, i pressen och annorstädes. Än så länge synes dock riksdagen ha ett långt stycke väg kvar, tills den återtagit den plats i statslivet som vederbörligen tillkommer den.

A. B-z.

Statens arbetsmarknads- Den 19 september 1939 tillsatte Kungl. Maj:t en **kommission.**

kommission, benämnd statens arbetsmarknadskommission, med uppgift att följa utvecklingen på den svenska arbetsmarknaden såväl i fråga om uppkommande arbetslöshet som beträffande brist på arbetskraft samt att föreslå de åtgärder, som skulle kunna underlätta erforderlig utjämning i dessa hänseenden. Kommissionen var sålunda formellt enbart ett rådgivande organ; i praktiken kom den emellertid att verka som ett centralt arbetsförmedlingsorgan efter något större linjer än den ordinära arbetsförmedlingen.

Olika omständigheter kommo under våren 1940 en utbyggnad och omorganisation av arbetsmarknadskommissionen att framstå såsom erforderlig. De inbördes stridiga anspråken på yrkeskunnig arbetskraft för olika betydelsefulla ändamål gjorde det önskvärt att erhålla ett effektivt och auktoritativt organ för central ledning — i erforderlig utsträckning med användande av lagen den 30 december 1939 om tjänsteplikt — av åtgärder för fördelning och utnyttjande av tillgänglig arbetskraft. Det låg då nära till hands att omdana arbetsmarknadskommissionen till en administrativ myndighet, med uppgift bl. a. att närmast under Kungl. Maj:t för riket i dess helhet handhava tillämpningen av tjänstepliktslagen, ävensom att till biträde åt kommissionen ställa länsorgan för erforderliga utredningar och undersökningar samt för lösande av aktuella arbetsmarknadsproblem. För att få till stånd en samordning av den allmänna sysselsättningspolitiken ansågs vidare önskvärt, att ledningen av statlig och statsunderstödd hjälpverksamhet vid arbetslöshet, vilken dittills åvilat den år 1914 inrättade arbetslöshetskommissionen, anförtroddes åt arbetsmarknadskommissionen. Slutligen syntes det — med hänsyn bl. a. till bestämmelsen, att såsom villkor för krigsfamiljebidrag i vissa fall kunde föreskrivas skyldighet för värnpliktigas familjemedlemmar att åtaga sig arbete — lämpligt att utse det centrala arbetsmarknadsorganet att vara tillsynsmyndighet enligt krigsfamiljebidragsförordningen. Dessa överväganden ledde till inrättandet av en ny kommission, vilken fick övertaga namnet statens arbetsmarknadskommission men erhöll en helt annan ställning och åtskilliga andra arbetsuppgifter än den dittillsvarande kommissionen med samma namn, samt till inrättande av länsorgan åt kommissionen.

Den nya kommissionen tillsattes den 7 maj 1940; några dagar tidigare

förordnade Kungl. Maj:t, att 2 kap. tjänstepliktslagen (om arbetsförmedling) skulle äga tillämpning. Som kommissionens huvuduppgift anges i dess instruktion¹ (1 §) »att under Kungl. Maj:t handhava ledningen av den under rådande utomordentliga förhållanden erforderliga regleringen av arbetskraftens användning samt av viss hjälpverksamhet, som äger samband därmed». I 2 § utvecklas närmare innebörden av kommissionens åligganden. Kommissionen har att verka för en planmässig fördelning av tillgänglig civil arbetskraft efter vad kommissionen finner bäst främja rikets säkerhet och folkförsörjningen. För att bereda ökad tillgång på arbetskraft har kommissionen att i mån av behov söka befordra arbetstagares omflyttning olika orter eller yrken emellan samt att främja användningen av arbetskraft, som eljest icke vunnit helt utnyttjande. Kommissionen har vidare att planera och genomföra andra åtgärder från det allmännas sida för underlättande av omflyttning av arbetskraft (yrkesutbildning, kontantbidrag m. m.). Kommissionen skall vara riksarbetsstyrelse enligt tjänstepliktslagen samt skall därjämte utöva den centrala ledningen av statlig och statsunderstödd hjälpverksamhet vid oförevallad arbetslöshet ävensom vara tillsynsmyndighet enligt krigsfamiljebidragsförordningen.

Samtidigt med instruktionen utfärdades kungörelser om länsarbetsnämnder — kommissionens länsorgan — (nr 328, ändrad 1944 nr 703) och om överflyttande till arbetsmarknadskommissionen av de uppgifter, som dittills tillkommit arbetslöshetskommissionen, vilken indrogs (nr 327). I anslutning till beslutet om tillämpning av 2 kap. tjänstepliktslagen utfärdades jämväl en kungörelse om statlig ledning av den offentliga arbetsförmedlingen (nr 329), vilken bl. a. innefattade ett provisoriskt överflyttande på länsarbetsnämnderna av den ledning för de offentliga arbetsförmedlingsanstalterna, som tidigare tillkommit de rent kommunala styrelserna för arbetsförmedlingsanstalterna; i samband därmed övertog staten kostnaderna för dessa arbetsförmedlingsanstalters verksamhet.

Den nya kommissionen erhöi sedermera ytterligare arbetsuppgifter.

1. Den 21 juni 1940 förordnade Kungl. Maj:t, att de funktioner, som åvilade styrelsen för försvarsväsendets centrala civilanställningsbyrå, tills vidare fr. o. m. ingången av budgetåret 1940/41 skulle övertagas av arbetsmarknadskommissionen.

2. Den 28 juni 1940 bemyndigades kommissionen att fr. o. m. den 1 juli 1940 tills vidare handlägga och avgöra ärenden om statliga och kommunala beredskapsarbeten, vilket bl. a. innebar, att Kungl. Maj:t till kommissionen delegerade rätten att bevilja statsbidrag till sådana arbeten.

3. Genom förordningen den 31 augusti 1940 om värnpliktslån uppdrogs åt kommissionen att övervaka låneverksamheten i fråga samt meddela resp. lokala organ råd och anvisningar. Kommissionen skulle jämväl besluta i ärenden angående beviljande av värnpliktslån, dels då sökande anført besvär över värnpliktslånenämnds beslut i låneärende, dels i vissa andra fall, där värnpliktslånenämnds beslut skulle underställas kommissionens prövning (jfr förordningen om värnpliktslån nr 824/1940, 9—10 §§).

4. Fr. o. m. den 15 september 1940 överflyttades till kommissionen från

¹ 1940 nr 326, ändringar 1940 nr 812 och 847, 1943 nr 250 samt 1944 nr 818.

rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap handläggandet av ärenden angående uppskov med inställelse till värnpliktstjänstgöring vid mobilisering eller förstärkt försvarsberedskap.

5. Den 31 juli 1942 förordnade Kungl. Maj:t att statens steninköpskommittés verksamhet skulle upphöra fr. o. m. utgången av juli 1942, samt att därefter en särskild delegation inom arbetsmarknadskommissionen skulle besluta rörande inköp av gatsten för statens räkning. De statliga gatsteninköpen ha i främsta rum till syfte att bereda sysselsättning åt arbetslösa arbetare inom stenindustrin.

6. På initiativ av statens livsmedelskommission bildades vintern 1939—1940 en arbetsblockorganisation, vars ändamål var att under enhetlig ledning ordna ett frivilligt samarbete för gemensamt utnyttjande av arbetskraft, maskiner och dragare inom jordbruket samt frivilligt ianspråktagande av reservarbetskraft för jordbruket. Den lokala ledningen av verksamheten omhänderhades i de olika kommunerna av s. k. överblockledare. Med hänsyn till därvid förbundna arbetsmarknadsproblem inledde sedermera livsmedels- och arbetsmarknadskommissionerna samarbete såväl mellan de båda kommissionerna centralt som mellan deras länsorgan. Nu gällande bestämmelser angående blockorganisationen återfinnas i kungörelsen angående organisation av arbetsblocken inom jordbruket (1942 nr 639) samt i instruktionerna för riksblockmyndigheten (1943 nr 53) och för länsblockmyndigheterna (1943 nr 54). Den centrala ledningen av arbetsblockorganisationen utövas av riksblockmyndigheten, som består av två ledamöter från arbetsmarknadskommissionen och två från livsmedelskommissionen jämte erforderligt antal ersättare. Ledamöter och ersättare förordnas av Kungl. Maj:t, som jämväl bland ledamöterna utser ordförande och vice ordförande. Riksblockmyndighetens kansli ingår i arbetsmarknadskommissionens. Dess chef förordnas av Kungl. Maj:t, medan övrig personal anställs av arbetsmarknadskommissionen efter samråd med riksblockmyndigheten. Länsblockmyndigheten består som regel av en ledamot från varje kristidsstyrelse, länsarbetsnämnd och hushållningssällskap inom resp. län. Som verkställande tjänsteman finnes en länsblockledare samt ev. en biträdande länsblockledare. Övrig erforderlig personal tillhandahålles av vederbörande länsarbetsnämnd.

De alltmer ökade svårigheterna att tillgodose arbetskraftsbehovet för viktiga arbetsområden — i främsta rummet bränsleförsörjningen — medförde dels att tjänstepliktslagens 3 kap. sattes i tillämpning den 29 maj 1942, då arbetsförmedlingstvång för torvhanteringen infördes, dels att tvånget senare samma år utsträcktes till att omfatta även byggnadsverksamhet (jfr nedan), dels att Kungl. Maj:t den 13 november 1942 med stöd av bestämmelsen i lagens 7 kap. utfärdade en kungörelse (nr 878) om tjänsteplikt för män, födda år 1923. — Nu gällande kungörelse om arbetsförmedlingstvång för torvhanteringen (utfärdad den 29 juli 1943, nr 641) föreskriver, att arbetstagare icke må anställas i torvhantering annorledes än genom anvisning av offentlig arbetsförmedlingsanstalt eller eljest med dess medgivande. Vid prövning av hithörande frågor skall, i den utsträckning arbetsmarknadskommissionen föreskriver, behov av arbetskraft till jordbruk och skogsbruk tillgodoses före behov av arbetskraft till torvhantering.

Den 19 juni 1942 utfärdades en kungörelse om arbetsförmedlingstvång för byggnadsverksamhet m. m., vilken innefattade en reglering av sysselsättningen i byggnadsarbete m. m., därvid jord- och skogsbruk skulle vara företrädesberättigade i avseende å erhållande av arbetskraft framför byggnads- och anläggningsarbete, men sådan företrädesrätt även kunde beviljas för vissa byggnads- och anläggningsarbeten. Detta arbetsförmedlingstvång ersattes sedermera genom en särskild licenslagstiftning. Enligt lagen den 30 juni 1943 (nr 444) om tillståndstvång för byggnadsarbete äger Konungen vid krig eller krigsfara eller eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden, i den mån det finnes erfordrerligt för att upprätthålla ett fast penningvärde och befrämja en ändamålsenlig användning av förnödenheter och arbetskraft, förordna, att byggnadsarbete icke må bedrivas utan särskilt tillstånd. Sådant förordnande har meddelats genom en kungörelse den 29 juli 1943 (nr 640), vilken jämväl innehåller tillämpningsföreskrifter till byggnadstillståndslagen, bl. a. innefattande undantag för vissa smärre byggnadsarbeten från tillståndstvånget. Byggnadstillstånd meddelas dels av Kungl. Maj:t, dels av arbetsmarknadskommissionen. Av Kungl. Maj:t avgöras ärenden angående byggnadstillstånd för: a) arbete å staten tillhörig byggnad eller anläggning; b) arbete, för vars utförande ansökan hos Kungl. Maj:t om bidrag eller lån gjorts eller är avsedd att göras; samt c) arbete, vars kostnader äro avsedda att täckas med lån, som kommun med Kungl. Maj:ts tillstånd upptager eller för vilket kommun med dylikt tillstånd ingår borgen. Övriga ärenden avgöras av arbetsmarknadskommissionen, som dock, om den finner beslut i annat ärende angående byggnadstillstånd med hänsyn till arbetets omfattning eller andra särskilda omständigheter böra meddelas av Kungl. Maj:t, äger underställa dylikt ärende Kungl. Maj:ts prövning. Beslut av Kungl. Maj:t i ärenden om byggnadstillstånd beredas av den inom socialdepartementet upprättade byggnadsberedningen, vari arbetsmarknadskommissionens ordförande ingår såsom ledamot, varjämte det ankommer på kommissionen och därunder lydande organ att verkställa viss förberedande behandling av hithörande ärenden. I byggnadstillstånd må stadgas begränsning eller villkor för arbetets bedrivande eller för användande av förnödenheter eller arbetskraft däri. Länsarbetsnämnderna ha i mycket stor utsträckning bemyndigats att lämna föreskrifter angående tid för bedrivande av byggnadsarbeten och sysselsättandet av arbetskraft vid sådana arbeten. Sålunda får arbetsgivare icke sysselsätta arbetstagare i arbete, vartill byggnadstillstånd erfordras, utan medgivande av länsarbetsnämnd eller, efter nämndens bemyndigande, nämnden underställt arbetsförmedlingsorgan; arbetsmarknadskommissionen kan dock för visst arbete eller för viss grupp av arbetstagare medgiva undantag från denna föreskrift. — Tillsynen över efterlevnaden av byggnadstillståndslagen och med stöd därav meddelade bestämmelser utövas av kommissionen och länsarbetsnämnderna.

Genom olika subventioner (utbildnings-, förflyttnings- och familjebidrag, rese- och beklädnadsbidrag etc.) har kommissionen sökt att på frivillighetens väg tillföra skogsbruket det arbetskraftstillskott, som erfordrats för genomförande av avverkningar i den betydande omfattning som minskningen i importen av fossilt bränsle nödvändiggjort. På grund av medde-

landen från bränslekommissionen om behov av ytterligare arbetskraft till avverkningarna utfärdades den 13 november 1942 förenämnda kungörelse om tjänsteplikt för män, födda år 1923. Enligt denna kungörelse ålåg det varje svensk man i nyssnämnda ålder att i enlighet med föreskrifter av arbetsmarknadskommissionen antaga och utföra sådant arbete i skogsbruk eller torvhantering, som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medgäve, ävensom arbete, som erfordrades för inkvartering och utspisning av dem, som sysselsattes i skogsbruk eller torvhantering. Genom en kungörelse den 21 januari 1944 (nr 19) upphävdes denna tjänsteplikt med utgången av januari 1944.

A andra sidan hava vissa arbetsuppgifter avförts från arbetsmarknads- kommissionens verksamhetsområde. Till den nya överstyrelsen för yrkes- utbildning överfördes fr. o. m. den 1 juli 1944 ledningen av sådan kursverk- samhet för arbetslösa, som avser egentlig yrkesutbildning. Tillsättandet av den s. k. investeringsutredningen samt kommissionen för ekonomisk freds- planering har inneburit en viss minskning i omfattningen av de arbets- uppgifter, avseende förberedelse för mötande av en s. k. fredskris, vilka åvila arbetsmarknadskommissionen. En utökning av kommissionens upp- gifter beträffande efterkrigsplaneringen är emellertid att förvänta, avseende bl. a. den planering och samordning av statlig, kommunal och statsunder- stödd investeringsverksamhet, som hittills till största del handlagts av in- vesteringsutredningen.

Arbetsmarknadskommissionen består av en ordförande och chef samt nio ledamöter, av vilka en är vice ordförande och chefens ställföreträdare. För de ordinarie ledamöterna finnas ersättare. Ordförande, ledamöter och ersättare förordnas av Kungl. Maj:t. Vid handläggning av ärenden angående uppskov med inställelse till värnpliktstjänstgöring skall därjämte överbefälhavaren eller den han i sitt ställe förordnar såsom extra leda- mot taga säte och stämma i kommissionen. — Om riket befinner sig i krig skall kommissionen i sin verksamhet i möjligaste mån taga hänsyn till de önskemål, som framställas av överbefälhavaren, och i förväg underrätta denne om tiden för upptagande till avgörande inom kommissionen av ärende, som kan antagas ha avsevärt inflytande på krigföringen.

Av kommissionens ledamöter representera två arbetsgivaresynpunkter, två arbetaresynpunkter, en tjänstemannaintressen, en jordbruksnäringens intressen och en kvinnornas inställning till arbetsmarknadsfrågor. Med anordningen att som ledamöter i kommissionen och dess råd (jfr nedan) förvärva företrädare för resp. organisationer avses icke partsrepresenta- tion i egentlig mening utan allenast att kunna utnyttja den personliga sak- kunskap och erfarenhet, som dessa ledamöter företräda, och att genom dem uppnå effektiv kontakt med resp. organisationer och dessas medlemmar.

Kommissionen sammanträder som regel en gång i veckan. Vid dessa sammanträden behandlas viktigare ärenden, i vilka framställningar eller utlåtanden skola avgivas till Kungl. Maj:t eller chef för statsdepartementet; viktigare frågor angående organisation, instruktion och tjänsteföreskrifter beträffande kommissionen eller underlydande organ; framställningar om anslag till kommissionen eller underlydande organ och andra viktiga eko- nomiska frågor; ärenden angående anställande av högre befattningshavare

samt frågor angående befattningshavares fel eller försummelse i tjänsten; viktigare ärenden, som efter besvär kommit under kommissionens bedömande, samt frågor angående besvär över kommissionens beslut i viktigare ärenden. Dessutom avgöras av kommissionen i dess helhet övriga frågor, som ordföranden funnit böra handläggas i denna ordning. Kommissionen är beslutmässig, då utom fungerande ordföranden minst fyra ledamöter eller ersättare för dem äro närvarande. Ordföranden äger utslagsröst. Protokoll föres endast i vissa fall, bl. a. då skiljaktig mening anmälts. (Skiljaktig mening har i ett icke obetydligt antal fall antecknats till kommissionens protokoll.) I övrigt antecknas beslut och i beslutet deltagande i särskilda föredragningslistor.

I den mån Kungl. Maj:t det bestämmer skola inom kommissionen finnas delegationer, med av Kungl. Maj:t förordnade medlemmar, för handhavande av särskilda uppgifter. Hittills ha utsetts två sådana delegationer, nämligen en delegation för ärenden angående värnpliktslån m. m. samt en delegation för ärenden angående inköp av gatsten för statens räkning.

Vid kommissionens sida har ställts en rådgivande församling, arbetsmarknadskommissionens råd, vars ledamöter utses av Kungl. Maj:t. Vid utseendet av rådsledamöter har man sökt att i än högre grad än som kunnat ske vid utseendet av det relativt ringa antalet ledamöter i kommissionen få olika delar av näringslivet representerade från såväl arbetsgivarnas som de anställas sida. Rådet har hittills aldrig varit kallat till plenisammansträde. Däremot ha enskilda rådsledamöter i en mängd fall kallats till överläggningar inom kommissionen i ärenden, som särskilt beröra det näringsområde, den organisation eller det erfarenhetsområde, som resp. rådsledamöter företräda.

Kommissionen äger utse sakkunniga för särskilda uppdrag eller att förlöpande biträda vid utredningar och handläggning av vissa ärenden. För närvarande äro sju särskilda sakkunniga knutna till kommissionen. Därjämte tillkallade kommissionen den 23 november 1940 fem kvinnliga sakkunniga att under ordförandeskap av den kommissionsledamot, som i första hand representerar kvinnornas intressen, till kommissionen avgiva yttranden i remitterade ärenden och jämväl av eget initiativ till behandling anmäla frågor rörande kvinnlig arbetskraft.

I stor utsträckning fungerar arbetsmarknadskommissionen som ett generaldirektörsverk. I plenum behandlas som regel endast ärenden av principiell innebörd (jfr ovan). Den stora mängden av ärenden avgöres däremot av kommissionens ordförande och chef eller av befattningshavare inom kommissionens kansli. Antalet i denna ordning behandlade ärenden är mycket stort; såsom exempel härpå må nämnas, att under år 1944 av kommissionen handlagts inemot 60.000 ärenden om individuellt anstånd från inkallelse till beredskaps tjänst. Enligt instruktionen äger ordföranden uppdraga åt sina närmaste tjänstemän inom kansliet, de tre avdelningscheferna, att fatta beslut å kommissionens vägnar, varjämte sådana beslut i vissa fall må fattas även av andra befattningshavare. Praxis har blivit, att beslut inom kansliet i ärenden av större vikt fattas av ordföranden eller någon av avdelningscheferna; övriga ärenden avgöras i regel av vederbörande byrå- eller sektionschef.

Arbetsmarknadskommissionens kansli är fördelat på tre avdelningar. Inom varje avdelning kunna förutom byråer (i vissa fall uppdelade på sektioner) finnas fristående sektioner. Avdelningsindelningen samt uppdelningen av avdelningarna på byråer och fristående sektioner bestämmas av Kungl. Maj:t, medan kommissionen själv äger inrätta sektioner inom de särskilda byråerna. Avdelnings- och byråchefer förordnas av Kungl. Maj:t; övrig personal antages av kommissionen.

Enligt instruktionen skall fördelningen av arbetsuppgifter inom kommissionens kansli bestämmas i en av kommissionen antagen arbetsordning. Med hänsyn till de tid efter annan inträffande förändringarna i fråga om kommissionens arbetsuppgifter och den belastning, dessa innebära för kansliet, har det emellertid befunnits lämpligt att låta fastställandet av en arbetsordning anstå tillsvidare och i stället inom ramen av Kungl. Maj:ts beslut angående avdelningar, byråer och fristående sektioner bestämma arbetsfördelningen inom kansliet genom interimsföreskrifter, utfärdade av kommissionens ordförande. Nedan lämnade redogörelse för arbetsuppgifternas fördelning på olika delar av kansliet hänför sig till läget just nu; om ändrade förhållanden så påkalla, kan en ny fördelning av arbetsuppgifterna inom kansliet omedelbart ske.

Till *första avdelningen* höra för närvarande två byråer och två fristående sektioner.

Arbetsförmedlingsbyrån har till uppgift att informera och vägleda länsarbetsnämnderna i den arbetsförmedlande verksamheten samt utöva inspektion över de lokala arbetsförmedlingsorganen.

På byrån handläggas ärenden rörande överflyttning av arbetskraft mellan olika arbetsområden och landsdelar samt frågor rörande bidrag vid arbetskraftens omflyttning, utrustning och resor. För ärenden rörande arbetsförmedlingen för flyktingar finnes inom byrån en särskild utlänningssektion. På byrån handläggas bl. a. remisser angående utfärdande av pass åt svenska medborgare, som ämna söka anställning i utlandet, samt om dispens från arbetarskyddslagens bestämmelser rörande kvinnors användande i nattarbete. Slutligen uppbygges för närvarande inom den offentliga arbetsförmedlingens ram en riksomfattande tjänstemannaförmedling.

Socialhjälsbyrån ombesörjer i huvudsak verkställigheten av hjälpåtgärder för arbetslösa. Den har sålunda att handlägga kommunala framställningar om placering av arbetslösa vid beredskapsarbeten samt om statsbidrag till anordnande av dagunderstödsverksamhet och tillhandahållande av hyreshjälp. Byrån bereder även ärenden angående inköp av gatsten för statens räkning och placering av arbetskraft vid gatstentillverkningen. Byrån omhänderhar vidare hjälpåtgärder för arbetslösa inom de tekniska och merkantila m. fl. yrkena (arkivarbeten) ävensom den s. k. musikerhjälpen (sysselsättning av arbetslösa musiker) samt prövar framställningar om statsbidrag till allmänbildande kurser för arbetslösa. Slutligen svarar byrån för handläggningen av ärenden rörande understöd åt vissa personer, vilkas hjälpbehov står i samband med tobaksmonopolets införande.

Sektionen för länsarbetsnämnderna handlägger ärenden angående länsarbetsnämndernas och arbetsförmedlingsanstaltarnas personal, lokaler, inventarier och arbetsmateriel samt hithörande organisatoriska och ekonomiska förhållanden.

Sektionen för ungdomsförmedling och yrkesvägledning planlägger och utövar tillsyn över arbetsförmedlingens ungdomsverksamhet, ombesörjer utbildning av

personal för denna verksamhet samt lämnar anvisningar åt lärare om skolans uppgifter på yrkesvägledningens område. Sektionen har vidare att tillgodose yrkesvägledningens behov av arbets- och upplysningsmaterial — skolprospekt, yrkesvalbroschyrer, översikter över olika utbildningsvägar m. m. — Till sektionen äro knutna tvenne rådgivande organ, vari ingå representanter för olika skolintressen.

Andra avdelningen är nu uppdelad på tre byråer och en fristående sektion.

Tekniska byrån utövar den direkta ledningen av de i kommissionens egen regi bedrivna statliga beredskapsarbetena och andra arbeten i kommissionens regi. Vidare handläggas på denna byrå ärenden, som avse anvisande av statsmedel till statliga beredskapsarbeten i annan myndighets regi ävensom statskommunala beredskaps- och reservarbeten samt statsbidrag till projektering av vissa arbeten, som kunna ifrågakomma för minskning av arbetslöshet vid en kris på arbetsmarknaden.

Byrån för ärenden angående byggnadstillstånd bereder ansökningar om byggnadstillstånd. Tjänstemännen inom byrån föredraga sådana ärenden, som avgöras inom kommissionen (jfr ovan). Genom hos länsarbetsnämnderna stationerade byggnadskontrollanter och på annat sätt utövar byrån tillsyn över efterlevnaden av byggnadstillståndslagen och med stöd därav meddelade föreskrifter.

Kameral- och förrådsbyrån handhar kommissionens kassa, bokföring och anslagsredovisning samt utbetalar avlöningar till kommissionens och länsarbetsnämndernas samt de under länsarbetsnämnderna ställda arbetsförmedlingsanstaltarnas personal. Byrån verkställer även utbetalningen av familjebidrag till skogsarbetare samt granskar inkomna redovisningar från arbetsplatser och nämnder. Byrån handlägger frågor rörande upphandling och försäljning av erforderligt material för arbetsplatser och länsarbetsnämnder samt förvaltar allt kommissionen tillhörigt material.

Dessutom upphandlar byrån kläder och skodon för utrustning av flyktingar och evakuerade, som inkommit i landet, ävensom kläder, skodon, husgeråd och möbler för balter och estlandssvenskar, som kommit över till Sverige.

I anslutning härtil verkställs kontinuerlig inspektion av arbetsplatser och länsarbetsnämnder avseende dessas kameral- och förrådsverksamhet.

Tekniska beredskapssektionen är för närvarande icke färdigorganiserad.¹

Till *tredje avdelningen* höra nu fyra byråer och en fristående sektion.

Utredningsbyrån handlägger ärenden rörande förberedelser för arbetsmarknadens reglering under krigsförhållanden, såsom ärenden rörande företags-, beredskapsmönstrings- och beredskapsregister, anskaffande av reservarbetskraft och planläggning för tillämpning av tjänsteplikt. Till byråns uppgifter hör vidare behandling av ärenden rörande anstånd med och hempermittering från värnpliktstjänstgöring såväl beträffande enskilda värnpliktiga, som ansökt om dylik ledighet, som beträffande hela kategorier av värnpliktiga, t. ex. jordbrukare, för vilka s. k. uppgiftskort utfärdats.

Uppskovsbyrån har att handlägga ärenden angående uppskov med inställelse till värnpliktstjänstgöring vid mobilisering eller förstärkt försvarsberedskap för sådan personal, som anses vid krig oundgängligen böra kvarstå i sin civila befattning för krigsindustriella ändamål, nödvändig folkförsörjning, administration, kommunikation etc. Byråns prövning sker i samarbete med experter (beträffande industrien statens industrikommissions mobiliseringsbyrå) och är inriktad på

¹ Denna sektion torde få övertaga en del av de arbetsuppgifter, som nu omhändervhas av investeringsutredningens tjänstemän, bl. a. avseende granskning och samordning av statliga och kommunala planer på anordnande av arbetsföretag för mötande av en eventuell sysselsättningskris (jfr sid. 63).

läget vid krig. Oftast bedömes krigssynpunkten böra medföra uppskov jämväl vid beredskap. Där så undantagsvis icke är fallet, beviljas uppskov att gälla allenast vid mobilisering.

Värnpliktshjälpsbyrån har att handlägga ärenden, som beröra den sociala omvårdnaden om de till militärtjänst inkallade, bl. a. meddelande av anvisningar och upplysningar om tillämpningen av författningarna angående krigsfamiljebidrag. På kommissionen ankommande beslut i vissa familjebidragsärenden beredas av byrån, liksom underställda ärenden och remitterade besvärärenden avseende familjebidragsnämnds beslut rörande familjebidrag i vissa fall. Av byrån handläggas vidare frågor rörande ersättningar till de av länsstyrelserna förordnade revisorerna för familjebidragsnämndernas verksamhet. — Inom värnpliktshjälpsbyrån handläggas också på kommissionen ankommande ärenden rörande värnpliktslån (jfr ovan sid. 60). I avseende å familjebidragsärenden och värnpliktsläneärenden utövas den beslutanderätt, som eljest ankommer på kommissionen in pleno, av en särskild delegation (sid. 64). — Slutligen har värnpliktshjälpsbyrån också att taga befattning med tillämpningen av förordningen om skatteanstånd för värnpliktiga samt med den militära moratorieförordningen; kommissionen är tillsynsmyndighet jämväl i fråga om skatteanståndsförordningens tillämpning.

Arbetsblocksbyrån är kansli för riksblockmyndigheten (se ovan) samt bereder ärenden angående blockorganisationen och utnyttjande av frivillig arbetskraft inom jordbruket. Byrån uppehåller i samband därmed kontakten med enskilda organisationer inom jordbrukets område. Den handlägger därjämte frågor om frivillig luftbevakningspersonal.

Kanslisektionen handlägger ärenden rörande kommissionens personal och medelsbehov samt ärenden av juridisk och administrativ natur. Inom sektionen insamlas och bearbetas även uppgifter om antalet hjälpsökande arbetslösa inom olika områden, varjämte större statistiska undersökningar — sådana ha särskilt förekommit i samband med förberedelse för efterkrigsplaneringen på arbetsmarknadens område — verkställas genom sektionens försorg. Kanslisektionen ombesörjer vidare registrering av inkommande post samt har vården över kommissionens arkiv och bibliotek.

Som tidigare berörts har arbetsmarknadskommissionen fr. o. m. den 1 juli 1940 tills vidare uppdraget att fungera såsom styrelse för försvarsväsendets centrala civilanställningsbyrå. Ur administrativ synpunkt innebär inordnandet av denna uppgift i kommissionens verksamhet intressanta detaljer. Medan kommissionen som sådan lyder under socialdepartementet, är civilanställningsbyrån underställd försvarsdepartementet. Enligt civilanställningsbyråns instruktion har byråns föreståndare att i vissa fall självständigt handla å byråns vägnar; dessa befogenheter tillkomma honom fortfarande. Byråns personal är underställd arbetsmarknadskommissionen men ingår icke i avdelnings- och byråindelningen inom kansliet. För närvarande är emellertid civilanställningsbyråns föreståndare jämväl chef för värnpliktshjälpsbyrån; civilanställningsbyråns personal tjänstgör samtidigt å sistnämnda byrå.

Civilanställningsbyrån har att utöva den centrala ledningen av arbetet med försvarets manskapsrekrytering samt att verka för att från försvaret avgående fast anställt manskap vinner fortsatt utkomst på den civila arbetsmarknaden.

Byrån utnyttjas jämväl såsom remissinstans i ärenden rörande anställningsförhållandena för fast anställt manskap. I vissa fall skola dessa yttranden avgivas av byråns styrelse — f. n. alltså av arbetsmarknadskommissionen — och i andra fall av civilanställningsbyråns föreståndare (jfr ovan).

För närvarande (januari 1945) äro vid kommissionens centrala kansli anställda 477 befattningshavare. Vid kommissionens tillkomst överfördes till dess kansli de tjänstemän, som då voro anställda vid arbetslöshetskommissionen och den första arbetsmarknadskommissionen, varjämte föreskrevs, att ett antal tjänstemän i socialstyrelsen, tjänstgörande å styrelsens arbetsmarknadsbyrå, skulle fullgöra sin tjänstgöringsskyldighet i arbetsmarknadskommissionen och därvid i tjänsten vara underställda kommissionen. Ytterligare ingå i kansliet ett antal tjänstemän, som överflyttats från rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, samt personalen vid försvarsväsendets centrala civilanställningsbyrå. — Atskilliga av kommissionens befattningshavare ha under en lång följd av år varit anställda i stats-tjänst. Frågorna om befattningshavares avgång ur tjänst vid viss ålder och erhållande av pension äro emellertid icke reglerade för kommissionens del; i fråga om de befattningshavare hos kommissionen, vilka icke innehåva ordinarie eller extraordinarie tjänst i annan statlig institution, bli därför pensioner och understöd till efterlevande familjemedlemmar beroende av riksdagsbeslut i varje särskilt fall.

Såsom lokalorgan åt kommissionen fungerar i varje län en länsarbetsnämnd och i Stockholms stad en däremot svarande arbetsnämnd. Länsarbetsnämnd har tidigare bestått av en ordförande och två ledamöter. En omorganisation av länsarbetsnämnderna har emellertid skett genom en den 20 oktober 1944 utfärdad kungörelse (nr 703) om ändring i kungörelsen den 7 maj 1940 (nr 328) om länsarbetsnämnder. Syftet härmed har varit att kunna utnyttja länsarbetsnämnderna dels såsom samordningsorgan för det planeringsarbete inom resp. län, som bedrivs av olika statliga och kommunala institutioner m. fl. för mötande av en sysselsättningskris i samband med upphörandet av krigshandlingar, dels såsom tillsyningsmyndigheter över de lokala kommunala organen för arbetslöshets hjälp. Enligt den nya ordningen, vilken trätt i kraft med 1945 års ingång, skall länsarbetsnämnd bestå av en ordförande samt ledamöter till det antal Kungl. Maj:t bestämmer, dock minst sex (i Stockholms stad fem). En av ledamöterna skall vara vice ordförande. För varje övrig ledamot skall finnas personlig ersättare. Kungl. Maj:t förordnar ledamöter och ersättare för en tid av fyra år. Förslag beträffande ordförande och vice ordförande avgives av arbetsmarknadskommissionens chef. I fråga om övriga ledamöter samt ersättare för dem skola förslag, i varje särskilt fall avseende en ledamot samt ersättare för denne, avgivas av a) landstingens förvaltningsutskott, stadskollegierna i Stockholm och Göteborg samt drätselkamrarna i Malmö, Norrköping, Helsingborg och Gävle, b) hushållningssällskapens förvaltningsutskott, c) svenska arbetsgivareföreningen, d) landsorganisationen i Sverige samt e) tjänstemännens centralorganisation. När förslag beträffande en ledamot skall avgivas av mer än en kommunalmyndighet eller förvaltningsutskott i mer än ett hushållningssällskap, skola förslagsställarna samråda om förslaget före dess avgivande.

Vederbörande landshövding skall kallas till och äger själv påkalla sammanträde med länsarbetsnämnden. Då landshövdingen är närvarande vid sammanträde med nämnden äger han leda förhandlingarna. Han äger vidare, om nämndens beslut icke överensstämmer med hans mening, till

arbetsmarknadskommissionen framställa erinringar mot beslutet. — I detta sammanhang bör nämnas, att i flertalet fall landshövdingen i länet av Kungl. Maj:t förordnats till länsarbetsnämndens ordförande. Med hänsyn till landshövdingarnas stora arbetsbörd i övrigt synes det i dessa fall kunna förutsättas, att de icke önska själva handlägga alla ärenden, som normalt åvila ordföranden i nämnden, varför möjlighet att enligt av kommissionen fastställda grunder fördela arbetsuppgifterna mellan ordföranden och vice ordföranden i nämnden torde komma att inrymmas i den arbetsordning för länsarbetsnämnderna, som för närvarande är under utarbetande.

Vid varje länsarbetsnämnds sida är som rådgivande församling ställt länsarbetsnämndens råd. I rådet skall ingå vederbörande vägdirektör, varjämte vederbörande landstings förvaltningsutskott, skogsvårdsstyrelsen och egnahemsnämnden i länet äga vardera utse en ledamot av rådet (utom beträffande Stockholms stad, där stadskollegiet äger utse tre ledamöter). Härutöver äger arbetsmarknadskommissionen utse ledamöter i rådet till det antal, kommissionen finner lämpligt.

Som verkställande tjänsteman är hos varje länsarbetsnämnd anställd en direktör (länsarbetsdirektören), vilken förordnas av arbetsmarknadskommissionen. Med kommissionens medgivande må länsarbetsnämnd anställa ytterligare erforderlig personal. Nämnden äger därjämte disponera personalen vid kommunal arbetsförmedlingsanstalt, som ställts under nämndens ledning, icke blott för arbetsförmedlingsverksamheten utan även för nämndens verksamhet i övrigt.

Under länsarbetsnämnden lyder den offentliga arbetsförmedlingens organ inom resp. län. Sveriges offentliga arbetsförmedling omfattar för närvarande 25 huvudkontor, 197 avdelningskontor, 452 ortsombud och 17 fristående sjömansförmedlingar, varjämte under dessa mera ordinarie förmedlingsorgan sortera inemot 600 lokalombud.

Revision av arbetsmarknadskommissionens och länsarbetsnämndernas verksamhet ombesörjes av tre särskilda av Kungl. Maj:t utsedda överrevisorer och sálunda — i motsats till vad som gäller i fråga om de kommissioner, vilkas huvudsakliga uppgifter beräknas helt bortfalla vid eller inom någon tid efter fredsförhållandenas inträdande — icke av krisrevisionen.

De lokala åtgärderna för hjälp åt oförvällat arbetslösa, som i föreskriven ordning anmält sig såsom hjälpsökande, omhänderhavas av rent kommunala organ, vilka numera benämnas arbetslöshetsnämnder (lagen om arbetslöshetsnämnd den 30 juni 1944, nr 475). Medan det tidigare varit vederbörande kommuns ensak, om den önskade tillsätta ett organ för handhavande av hjälpverksamhet för arbetslösa, har nu föreskrivits, att Konungen äger förordna, att inom kommunen skall finnas arbetslöshetsnämnd, och även kan förordna, att *särskild* sådan nämnd skall tillsättas. Har endast förordnande av förstnämnda art givits, skall i stad drätselkammaren och på landet kommunalnämnden vara arbetslöshetsnämnd, där kommunen ej av eget initiativ beslutar om tillsättande av särskild arbetslöshetsnämnd. I en samma dag som lagen om arbetslöshetsnämnd utfärdad kungörelse (nr 476) med tillämpningsföreskrifter till nämnda lag återfinnas bestämmelser om arbetslöshetsnämnds uppgifter och sammansättning m. m. Däri föreskrives, att vad i författningar eller särskilda beslut av Kungl. Maj:t

stadgats rörande arbetslöshetskommitté — det tidigare organet för kommunal hjälpverksamhet för arbetslösa — numera skall ha avseende på arbetslöshetsnämnd och vidare att, om en kommun före den 1 juli 1944 inrättat särskild arbetslöshetskommitté eller uppdragit åt drätselkammare eller kommunalnämnd att vara arbetslöshetskommitté, det kommunala organ, som sålunda hittills utgjort arbetslöshetskommitté, fr. o. m. nämnda dag skall vara arbetslöshetsnämnd. Har kommunen uppdragit åt någon annan kommunal myndighet än de nu nämnda att vara arbetslöshetskommitté, må sådan kommunal myndighet vara arbetslöshetsnämnd intill den 1 januari 1945, sålunda endast under en övergångstid.

Särskild arbetslöshetsnämnd består av ordförande samt minst fyra, högst tio ledamöter. Ordförande och ersättare för honom förordnas efter förslag av vederbörande kommunala myndighet av länsstyrelsen, medan ledamöterna och ersättare för dem utses i stad av stadsfullmäktige samt på landet av kommunalfullmäktige eller om sådana ej finnas av kommunalstämma.

Arbetslöshetsnämnderna äro, såsom ovan framhållits, rent kommunala organ. Den statliga tillsynen över den kommunala hjälpverksamheten för arbetslösa avser därför verksamheten allenast i den mån den bedrivs med bidrag från statens sida. Någon laglig rätt för hjälpsökande arbetslös att erhålla hjälp från arbetslöshetsnämnd föreligger icke (jfr däremot medlems i erkänd arbetslöshetskassa rätt att vid arbetslöshet erhålla understöd från kassan); ej heller kan arbetslöshetsnämnd av statlig myndighet åläggas att lämna arbetslöshetshjälp till viss arbetslös eller överhuvudtaget åläggas att bedriva sådan hjälpverksamhet. Har arbetslöshetsnämnd emellertid påkallat och erhållit statligt bistånd till hjälp åt arbetslösa inom kommunen, är nämnden skyldig att vid bedrivandet av sådan hjälpverksamhet ställa sig till efterrättelse bestämmelserna i gällande kungörelse om statlig och statsunderstödd hjälpverksamhet vid arbetslöshet (1934, nr 434, med däri sedermera vidtagna ändringar) samt arbetsmarknadskommissionens föreskrifter. Tillsynen häröver utövas dels av kommissionen, dels av vederbörande länsarbetsnämnd och dels av revisorer, vilka utses av vederbörande länsstyrelse. En sammanfattning av gällande regler beträffande statlig och statsunderstödd arbetslöshetshjälp återfinnes i kommissionens handledning för arbetslöshetsnämnderna »Råd och anvisningar rörande hjälpverksamheten för arbetslösa» (nr C 4 1944).

Att arbetsmarknadskommissionen kunnat på det sätt, som skett, fullgöra sina omfattande och ansvarsfulla åligganden under de år, som gått, torde i mycket sammanhånga med den stora administrativa rörelsefrihet, som kommissionen åtnjutit. Dess verksamhet har icke varit insnörd i reglementariska bestämmelser och föreskrifter på samma sätt som de ordinarie statliga verkens. Något sådant förefaller för övrigt knappast ha varit möjligt, om man betänker hur snabbt avgöranden måst fattas för mötande av olika på arbetsmarknaden uppkommande situationer och hur förhållandet mellan arbetskraftsbehov och tillgång på arbetskraft skiftat under dessa år. De stora anslag till arbetsmarknadens reglering m. m., som stått till kommissionens disposition, ha kunnat fördelas på sätt som vid varje till-

fälle ansetts lämpligt, därvid givetvis viktigare förändringar skett efter inhämtande under hand av regeringens eller i vissa fall vederbörande statsråds godkännande. Det system för beviljande av statsbidrag till kommunernas kostnader för arbetslöshetshjälp, som infördes fr. o. m. 1941 (jfr prop. nr 30/1941 sid. 28 ff.), har berett kommissionen möjlighet att stödja kommunala åtgärder mot arbetslöshet även i de fall, då dessa åtgärder icke kunnat inordnas under några för landet i dess helhet enhetliga, fixa bestämmelser.

Arbetsmarknadskommissionens ordförande och chef har alltsedan kommissionens tillkomst i dess nuvarande skick varit landshövdingen A. Thomson. Vice ordförande i kommissionen är riksdagsmannen John Ericsson. Ledamöter äro för närvarande ombudsmannen i Sveriges tjänstemannaförbund H. Adamsson, godsägaren H. Andersson, direktören i Svenska arbetsgivareföreningen E. Brodén, förre direktören i Svenska lantarbetsgivareföreningen A. H. Carell, ordföranden i Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet E. Falk, överdirektören i Överstyrelsen för yrkesutbildning Ryno Lundquist, förste sekreteraren i Landsorganisationen i Sverige G. Vahlberg samt ordföranden i Socialdemokratiska kvinnoförbundet Disa Västberg. Avdelningschefer äro, för första avdelningen i kommissionens kansli kommissionens vice ordförande, riksdagsmannen John Ericsson, för andra avdelningen byråchefen Ernst Sundström och för tredje avdelningen hovrättsassessorn Erik Hedfeldt.

Waste Lingren.

Förbättrad systematik av riksdagstrycket. Det svenska riksdagstrycket erhöi som bekant sin nuvarande disposition genom beslut av 1817/18 och 1823 års riksdagar, då till sviterna av ständsprotokoll fogades ett bihang uppdelat i ett antal samlingar för respektive propositioner, de olika utskottens utlåtanden o. s. v. och med en genomlöpande numrering inom varje samling. Systemet representerade utan tvekan ett framsteg i jämförelse med de närmast föregående riksdagarna, då allt detta material sammanbragtes i en enda serie i tvångsfri ordning. 1867 konfirmerades systemet för den genom representationsreformen nyorganiserade riksdagen. Med undantag av smärre justeringar har det bibehållits till våra dagar utan att märkligt nog dess lämplighet på allvar ifrågasatts. I ett drastiskt anförande under remissdebatten 1928 framhöi ledamoten av första kammaren J. H. T. Julin vilket besvär och tidsutdräkt det vållade att samla allt material för en bestämd frågas behandling. För underlättande av riksdagens och riksdagsmännens arbete föreslog han, att åt riksdagsbiblioteket skulle uppdragas att sammanställa dossiéer över alla mer betydande frågor. Talaren uppgav att ett sådant arbete utfördes av det danska parlamentsbiblioteket. I förbigående må omnämnas, att man inom riksdagsbibliotekets ledning vid flera tillfällen prövat möjligheten att påtaga sig denna uppgift, men att planerna regelmässigt strandat på grund av personalbrist.

Först vid innevarande års riksdag har frågan upptagits i en motion i första kammaren av den nyvalde ledamoten på stockholmsbänken hr Erik Englund. I motionen påtalas att riksdagstryckets gruppering tynger den

bibliotekstjänst, som är knuten till detsamma. Den skapar också onödiga svårigheter för de ämbetsverk, fria sammanslutningar och enskilda, som regelmässigt söka följa en bestämd frågas eller några enstaka frågors riksdagsbehandling och som önska bevara det häremot svarande riksdagstrycket. Motionären yrkar sålunda på »en bättre anpassning av riksdagstryckets anordning till dess normala användning». Detta skulle främst ske genom ett sammanförande för varje fråga av proposition, motioner, utskottsutlåtande, kammarprotokoll och skrivelse. Därefter borde närbesläktade ärenden sammanföras. »En dylik saklig gruppering av riksdagstrycket skulle med andra ord innebära, att detta i huvudsak komme att grupperas kring utskottsbehandlingen.» Motionären framhåller slutligen, att det finska riksdagstrycket delvis grupperats efter denna princip. En ansats härtill har även gjorts i Norge, där justitiedepartementet årligen utger en serie numera betitlad Forarbeider til lovene.

I förbigående må påpekas att det varit tänkbart att en systematik, sådan som motionären här påyrkat, hade kunnat utbildas långt tidigare. I ett memorial till 1823 års riksdag varnade sålunda expeditionsutskottet mot en tendens att låta proposition eller motion »åtfölja de betänkanden, som de motiverat, till andra samlingar, varigenom 1:a samlingen bliver ofullständig». 1867 ifrågasatte vidare kanslideputerade, huruvida icke i samma häfte borde återfinnas överläggningarna från båda kamrarna till överensstämmelse med dispositionen av kamrarnas protokollsutdrag.

I det finska riksdagstrycket motsvaras Bihaget i huvudsak av serien Handlingar. Denna är indelad i flera grupper. Först kommer propositionerna i nummerföljd tillsammans med utskottsutlåtanden och riksdagens skrivelser. Motioner, väckta i anledning av proposition, behandlas visserligen av utskottet samtidigt som denna, men de avtryckas icke i Handlingar utan i en särskild serie. Efter propositionerna kommer Berättelse om regeringens åtgärder, statsrevisorernas och justitieombudsmannens berättelser m. m. I två serier följa utskottens behandling av »lagmotioner» och »utredningsmotioner» jämte riksdagens skrivelser. Icke heller här avtryckas motionerna.

Vid en eventuell omgruppering av det svenska riksdagstrycket kan man givetvis icke helt följa den finska förebilden. Här är icke platsen att förutskicka ett riksdagsbeslut i gynnsam riktning och de resultat en blivande utredning i så fall når fram till. Det torde dock vara tillåtet att framlägga några synpunkter på problemet. Inga som helst tekniska svårigheter kunna påvisas för genomförande av den föreslagna reformen för lagfrågor, motionsvis framlagda förslag om utredningar o. d. Men svårigheterna inställa sig beträffande anslags- och skattefrågorna. I Finland framlägges statsverkspropositionen i Handlingarna som en helhet. Detta förefaller dock icke tillfredsställande. Tillsammans med motionerna och hela raden av utbrutna ärenden skulle man då erhålla en rad volymer, som näppeligen vore mer lätthanterliga än vad för närvarande är fallet. Tänkbart vore att behandla varje huvudtitel som en enhet jämte i samband därmed väckta motioner. Redan på detta sätt skulle man erhålla relativt imponerande volymer. Att gå ännu längre och exempelvis slå sönder 8:e huvudtiteln i dess 14 huvudavdelningar skulle visserligen som regel vara tacknämligt för

läsaren, men det torde innebära ett så pass djupt ingrepp i praxis för tryckning både av huvudtitlar och däremot svarande utskottsutlåtanden, att det icke låter sig göra. Genomföres en gruppering efter huvudtitlarna, måste ett slut göras på den nuvarande tendensen att statsrådet och chefen för finansdepartementet markerar sitt förvisso stora inflytande över anslagsfrågorna genom att i För flera huvudtitlar gemensamma frågor giva motiveringen för anslagsäskanden tillhörande annat departement. — Ur huvudtitlarna utbrutna frågor finge liksom nu är fallet behandlas för sig. Resonemanget ovan gäller enbart bilagorna till statsverkspropositionen. Själva propositionen finge däremot föras till riksdagens sista skrivelse rörande statsregleringen. Då uppstår emellertid den egendomliga situationen, att kungl. maj:ts proposition nr 1 kommer att hamna sist i denna svit »handlingar», vilket knappast förefaller tilltalande.

Liksom fallet var i Finland torde det visa sig lämpligast att i en särskild serie föra den nuvarande Samling 2, d. v. s. statsrevisorernas, JO:s och MO:s berättelser jämte utskottens utlåtande däröver. Till samma svit torde lämpligen knytas KU:s dechargememorial.

Motionärens första krav att handlingar, som avse ett ärende, sammanföras, synas efter vad ovan anförts icke stöta på oövervinnliga svårigheter. I det närmaste olösligt förefaller däremot hans andra krav att ärenden, som avse med varandra besläktade spörsmål, sammanföras. Man måste förutsetta att liksom hittills propositioner, motioner och de olika utskottens utlåtanden var för sig erhålla en genomlöpande numrering. Då de ej längre komma att återfinnas i en däremot svarande ordningsföljd, i riksdagstrycket, måste i registret utom propositioner och motioner även uppräknas de olika utskottens utlåtanden. En ny genomlöpande numrering måste även givas för sviten av »handlingar», varvid det enklaste vore att genomföra denna allteftersom utskottsutlåtandena komma på kamrarnas bord. Den systematiska gruppering motionären åsyftar förutsätter däremot att numreringen först göres vid riksdagens slut. Hur skall då hela denna långa svit av »handlingar» grupperas till dess? Förmodligen liksom nu i olika samlingar, och då är icke så mycket vunnet med reformen. Och hur skall man i så fall förfara, om riksdagen liksom 1944 helt oväntat inkallas på hösten? Systematiken kommer i detta fall ofelbart att brista.

Motionären förutsätter slutligen, att även kammardebatterna skulle uppdelas på dessa dossiéer. Ett stomprotokoll skulle i stället publiceras motsvarande det, som kammarsekreterarna nu föra. Som regel skulle det icke möta några svårigheter att genomföra ett sådant arrangemang. Uppenbart är emellertid att i så fall en rad debatter kvarstå oplacerade, främst remissdebatten samt alla interpellations- och frågedebatter. Att införa dessa i stomprotokollet synes i viss mån motbjudande, men det torde vara det enda möjliga arrangemanget.

För närvarande åstadkommes en relativt stor besparing vid tryckningen i det såväl motioner som utskottsutlåtanden och kammardebatter tryckas häftesvis i så vitt möjligt hela ark. I en bilaga till 1931 års betänkande om riksdagens arbetsformer gives en redogörelse för de på detta sätt åstadkomna besparingarna (S. O. U. 1931:26 s. 197—198). Ett genomförande av motionärens förslag betyder följaktligen en fördyring av tryckningskost-

naderna. För motionernas och utskottsutlåtandenas vidkommande torde denna kunna hållas inom rimliga gränser. Skola jämväl kammarprotokol- len uppdelas, föreligger en risk för att kostnadsökningen blir av den stor- leksordning, att hela förslaget på den grund kommer att avvisas. Då en reform i av motionären antydd riktning helt visst skulle hälsas med odelad glädje av alla dem, som behöva slå i riksdagstrycket, förefaller det rim- ligast att släppa detta sistnämnda krav för att i varje fall kunna åstad- komma något.

Motionären har icke antytt det annars flitigt omdebatterade spørsmålet rörande den för Sverige karakteristiska exceptionellt långsamma tryckning- en av kammarprotokollet. Denna frågas lidandehistoria skall icke här beröras. Vi ha visserligen hunnit långt sedan 1867, då en ledamot förklarade, att den, som ej justerat sitt anförande inom 8—14 dagar, får finna sig i att detsamma ändå tryckes. Samma riksdag begränsade justeringstiden, så att man redan då nådde fram till att trycket förelåg cirka 14 dagar efter de- batten. Redan 1870 föreslog friherre Raab, att protokollet omedelbart skulle gå till tryckning, så att allmänheten skulle kunna få del av detsamma dagen efter debatten. Formarna skulle sedan stå, varefter efter justeringen avdrag skulle tagas av »det antal exemplar ... som kamrarna beslöte att, såsom riksdagshandlingar, låta trycka för arkivet». Liknande synpunkter framfördes senast i motioner 1936 och 1937 vid behandlingen av stenograf- sakkunnigas betänkande. En talare, hr Holmbäck, antydde, att man genom utgivande av en ojusterad upplaga skulle kunna häva den på sina håll rådande oseden att alltför mycket omarbета anförandena i samband med justeringen. Frågan föll även denna gång och är alltför olöst. För den som har sin dagliga gärning i riksdagsbiblioteket bereder det dock ett ange- nämt avbrott att trots krig och osäkra förbindelser regelmässigt erhålla det engelska parlamentstrycket snabbare än det svenska. Ett exempel. Protokoll vid förhandlingarna i Underhuset den 17 januari detta år före- låg i Stockholm den 24 januari. Protokoll för den svenska remissdebattens första dag, likaledes den 17 januari, distribuerades i fråga om Andra kam- maren den 27 och Första kammaren den 30 januari. Andra dagens debatt i Första och Andra kammaren kom riksdagsbiblioteket till handa den 1 resp. 2 februari.

Det vore tacknämligt om en kommitté för behandlingen av riksdags- tryckets omgruppering — eller någon annan kommitté — ånyo upptog detta problem till övervägande.

Ivar Beskow.

Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg. Styrelsen har under vårterminen 1944 haft följande sammansättning:

Ordförande professor Georg Andrén, vice ordförande docenten Edvard Thermænius, sekreterare fil. lic. Olof Åström, samt övriga ledamöter docen- ten C. A. Hessler och fil. kand. G. Sandblad.

Under höstterminen (från den 4 december) var docenten Hessler vice ordförande, med. lic. Maja Kjellin sekreterare; till styrelseledamot invaldes fil. kand. Lennart Hansson.

Medlemsantalet var 51 st.

Under årets fyra sammanträden ha följande föredrag hållits:

Den 17 april talade docenten Greta Hedin över ämnet »Decentralisationssträvanden i det nutida England», varvid hon gav en översikt över det engelska förvaltningssystemet med exempel hämtade framför allt från skolans värld samt redogjorde för de kommittérapporter, som under senare år sökt ange riktlinjerna för en bredare decentralisation.

Den 19 maj höll lektor Martin Allwood föredrag om »Diskussionen kring Medelby».

Den 26 oktober gav professor Georg Andrén i ett föredrag om »Förslaget till ett socialvetenskapligt råd» en resumé av kommitterades grundtankar och syften.

Den 4 december höll fil. kand. Gudmund Sandblad ett föredrag om »Handelstidningens tryckfrihetsprocesser under 1830- och 40-talen».

Sammanträdena, som hållits å Studentkåren, ha besökts av 30—40 personer.

Vid Göteborgs Högskola har under året ingen avhandling i statskunskap ventilerats.

Maja Kjellin.

Statsvetenskapliga Styrelsen har under år 1944 haft följande sammanföreningen i Lund. sättningsordförande professor Fredrik Lagerroth, vice ordförande docent Olof Sörndal, sekreterare fil. lic. Nils Nilsson Stjernquist, kassör pol. mag. Göran Tegner (vårterminen) och fil. mag. Gustaf Vidhög (höstterminen), klubbmästare fil. kand. Gustaf Möller (vårterminen) och pol. stud. Nils Fjellander (höstterminen).

Föreningens verksamhet har försiggått under hävdvunna former. Liksom de senaste åren har ett sammanträde per termin hållits. Därvid hölls följande föredrag:

den 5 maj: »Norske forfatningsproblemer» av professor Frede Castberg;

den 7 nov.: »Interpellationer och enkla frågor; kring praxis efter 1938 års reform» av docenten Elis Håstad.

Professor Castberg behandlade i sitt föredrag de statsrättsliga och författningspolitiska problem, som uppstått i Norge under ockupationen och som komma att uppstå efter krigets slut, docenten Håstad gav en ingående redogörelse för omändringen av interpellations- och frågeinstitutet 1938 samt de senaste årens praxis och kommenterade utvecklingen ur olika synvinklar.

Sammanträdena, som hållits å Akademiska Föreningen, ha varit talrikt besökta. Föredragen ha åtföljts av samkväm.

Vid Lunds universitet har under år 1944 ej ventilerats någon avhandling i statskunskap.

Nils Nilsson Stjernquist.

Stockholms Högskolas Statsvetenskapliga förening. Styrelsen har under år 1944 haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Herlitz, vice ordförande professor Herbert Tingsten, sekreterare fil. lic. Jörgen Westerståhl, skattmästare jur. kand. Ole Westerberg, övrig styrelseledamot fil. lic., jur. kand. Fritz Kaijser.

Föreningen räknar ett 90-tal medlemmar.

Fyra sammanträden ha under året förekommit, varvid följande föredrag hållits:

Den 29 februari: »Staten och organisationsväsendet, korporativa drag i nutida svenskt samhällsliv», av docent Gunnar Heckscher.

Den 4 april: »Norske forfattningsproblemer», av professor Frede Castberg.

Den 24 oktober: »Första kammarens valnämnd 1890—1910 — en okänd politisk organisation», av docent Arne Wählstrand.

Den 8 december: »Problem kring Dumbarton-Oaks-planen», inledningsföredrag av professorerna Herbert Tingsten och Nils Herlitz.

Sammanträdena ha i genomsnitt besökts av ett 30-tal medlemmar.

Vid Stockholms Högskola har under året ingen avhandling i statskunskap ventilerats.

Jörgen Westerståhl.

Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. Styrelsen har under 1944 haft följande sammansättning: ordförande professor Axel Brusewitz, vice ordförande docent Elis Håstad, sekreterare docent Arne Wählstrand, skattmästare (under vårterminen) fil. lic. J. L. Hartmann och (under höstterminen) fil. mag. Gert Hornwall, ställföreträdande sekreterare och skattmästare fil. lic. Gunnar Gerdner samt 6:e ledamot docent Ragnar Simonsson.

Föreningen räknar f. n. omkring 80 medlemmar.

Fem sammanträden ha hållits under året, varvid följande föredrag förekommit:

Den 25 februari talade docent Arne Wählstrand över ämnet »Moderata partibildningar i andra kammaren 1903—06».

Den 21 april gav fil. lic. Nils Andrén en redogörelse för huvuddragen av det av sakkunniga framlagda betänkandet rörande »Revision av riksdagens arbetsformer», varefter följde längre inlägg av bl. a. två av de sakkunniga, generaldirektör Wilhelm Björck och professor Axel Brusewitz, samt riksdagsmannen, docent Elis Håstad.

Den 8 maj talade professor Sven Lindman vid Abo akademi över ämnet »Några grundlinjer i finländskt författningsliv».

Den 3 oktober gav fil. lic. J. L. Hartmann en analys av »Andrakammarvalet 1944».

Den 9 december höll föreningen högtidssammanträde i anledning av att tjugofem år förflutit sedan dess bildande. Vid högtidssammanträdet, i vilket deltog inemot etthundra förutvarande och nuvarande medlemmar, bland dem några av föreningens stiftare, anmälde ordföranden den skrift, »Statsvetenskapliga studier», som utgivits i anledning av kvartsekeljubileet, sekreteraren, docent Wählstrand, lämnade en redogörelse för föreningens tillkomst och utveckling, varefter professor Brusewitz höll föredrag över ämnet »Från Svedelius till Kjellén, några drag ur den skytteanska lärostolens historia». Vid den efterföljande högtidsmiddagen talade för eningen bl. a. universitetskansler Östen Undén, Uppsala universitets rektor professor Nils von Hofsten, den skytteanska stiftelsens patronus f. d. landshövdingen greve Axel Mörner, justitierådet Nils Alexanderson och ordföranden i Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening professor Nils

Herlitz. Telegrafiska lyckönskningar ingingo från bl. a. ordförandena i syskonföreningarna i Lund och Göteborg.

I föreningens skriftserie har under året utgivits tre volymer, nämligen:
Nr 18, »Svenska regeringen och de norska frågorna 1884—1886» (132 s.), av fil. lic. Torsten Petré.

Nr 19, »Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933» (114 s.), av fil. kand. Olle Nyman.

Nr 20, »Statsvetenskapliga studier. Till statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag 7 nov. 1944» (701 s.), av 22 medlemmar: fil. lic. Nils Andrén, fil. lic. Birger Beckman, fil. dr Arne Björnberg, prof. Axel Brusewitz, jur. o. fil. dr Hans Cavalli, fil. lic. Ragnar Edenman, prof. Erik Fahlbeck, fil. lic. Gunnar Gerdner, fil. lic. J. L. Hartmann, docent Gunnar Heckscher, fil. mag. Gert Hornwall, docent Elis Håstad, fil. dr Fredrik Johannesson, fil. dr Leif Kihlberg, fil. dr John Lindgren, prof. Sven Lindman, fil. kand. Jonas Nordenson, fil. kand. Olle Nyman, docent Ragnar Simonsson, docent Edvard Thermanius, prof. Herbert Tingsten och docent Arne Wählstrand. Volymen avslutas med en bibliografi över gradualavhandlingar i statskunskap vid svenska universitet och högskolor under tiden 1843—1944, sammanställd av fil. mag. Gert Hornwall, samt, likaledes av Hornwall, en förteckning över föredrag och diskussioner i Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 1919—44, av föreningen utgivna skrifter samt styrelseledamöter i densamma.

Under år 1944 har vid Uppsala universitet icke ventilerats någon avhandling i ämnet statskunskap.

Arne Wählstrand.

Tidskriftsöversikt.

Skandinaviska banken. Kvartalsskrift. Sthm 1945. No 1. Hagstroem, K.-G., Åldersförsörjning och statsfinanser i en åldrande befolkning, s. 12—16.

Fackföreningsrörelsen. Organ för Landsorganisationen i Sverge. **Sthm. Årg. 25: 1 1945. H. 1.** Krigsskuld och krigsförbrytelser, s. 19—24. — **H. 3.** Sumner Welles' fredsplaner, s. 66—72. — **H. 4.** Åhrén, U., Samhällsplanering i England, 1, s. 77—83. **H. 5.** Östpreussen, s. 101—10. — Åhrén, U., Samhällsplanering i England, 2, s. 111—16.

Nordisk försäkringstidskrift. Sthm. Årg. 25: 1945. No 1. Dahlgren, Th., Bör försäkringsverksamheten socialiseras, s. 1—12.

Svensk juristtidning. Sthm. Årg. 30: 1945. H. 1. Castberg, F., Rett og metafysikk, s. 19—31. — **Bergendal, R.,** Krigsförbrytare och asylrätt, s. 80—88. — **Eek, H.,** Regeringsmaktens expansion i England, s. 102—03.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Sthm. Årg. 2: 1945. No 1. Huizinga, J., Nationalism och patriotism, s. 20—26. — **Lönnroth, E.,** En reflexion över Tysklands kris, s. 27—29. — **Wigforss, H.,** Oppositionens lediga roll, s. 39—43. **No 2. Croce, B.,** Kommunismens väsen med hänsyn till dess politiska realitet, s. 86—93. — **Hansson, J.,** Rättsliberalism, s. 94—99. — **Dahlstedt, K.-H.,**

Den nya nationalismen — några reflexioner kring den stundande fredsuppgörelsen, s. 102—05. — *Örne, A.*, Riktlinjer för en världsfederation, s. 117—19.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. **Sthm. Årg. 37: 1945. H. 1.** *Myrdal, G.*, Tiden och partiet, s. 1—9. — *Undén, Ö.*, Neutralitet och solidaritet, s. 10—13. — *Lindberg, A.*, Industriell demokrati — ett trygghetsproblem, s. 14—17. — *Nilsson, T.*, Eftersmak, s. 19—21. — *Björnberg, A.*, Samlingsregeringen. Ett utkast till eftermäle, s. 22—25.

Förvaltningsrättslig tidskrift. **Sthm. Årg. 7: 1944. H. 6.** *Norberg, E.*, Skatteutjämning och kommunal självstyrelse, s. 323—33.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. **Sthm. Årg. 26: 1945. No 1.** *Lindén, B.*, Kommunalt tryck före 1920, s. 1—6. — *Sjöholm, E.*, Polisväsendets förstatligande. Översikt över 1939 års polisutrednings förslag, s. 17—20.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. **N. S. Årg. 20: 1944. H. 7.** *Jørgensen, T. G.*, Dansk retsplejes jubilæum, s. 474—90.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. **Årg. 36: 1944. H. 10.** *Åkesson, O.*, Förslaget till allmän ordningsstadga. Ett kort referat, s. 521—26. — *Schalling, E.*, Städer och köpingar i indelningshänseende 1942—1944 (forts. fr. h. 9), s. 526—35.

Svensk tidskrift. **Sthm. Årg. 31: 1944. H. 10.** Kring ett ledareskifte, s. 663—65. — *Birnbaum, I.*, Om Ostpreussens öde, s. 680—89. — *Edstrand, K.-I.*, Produktiv socialpolitik, s. 690—94. — *Höjer, T. T:son*, Sveriges anslutning till Nationernas förbund. Ett aktualiserat 25-årsminne, s. 695—710. — Det svenska partiledarsystemet, s. 735—36.

Gads danske Magazin. **Khvn. Årg. 38: 1944. Nov.** *Bølling, H.*, Det kommunale Selvstyreelse. En Udviklingslinie som bør ændres, s. 549—55. — **Dec.** *Bølling, H.*, Tiden føder nye Tanker, s. 613—19. — *Thomsen, R.*, Var Macchiavelli Macchiavellist?, s. 641—53. — *Begtrup, Bodil*, Har de smaa Stater en Plads i det internationale Samarbejde, s. 654—57.

Nationalekonomisk Tidsskrift. Udgivet af Nationalekonomisk Forening. **Khvn. Bd 82: 1944. H. 5.** *Nybølle, H. C.*, Dødeligheden 1840—1940, s. 278—315.

The Fortnightly. **Lond. 1944. No 936: Dec.** *Simpson, J. Hope*, The Palestine mandate, s. 341—349. — *Schwarz, R. P.*, Vatican and Kremlin, s. 350—356. — *Inge, W. R.*, Plato and democracy, s. 364—370. **1945. No 937: Jan.** *Benes, E.*, From Chaos to ordered freedom, s. 1—7. — China: two points of view. I. By *Jack Chen*, s. 8—12. II. By *G. W. Keeton*, s. 13—19. — *Marriott, J. A. R.*, The problem of Poland, s. 20—26. — *Friedmann, W.*, The new nationalism, s. 27—34.

The contemporary review. **Lond. 1944. No 947: Nov.** *Crewe, Cecil & Noel-Buxton*, What to do with Germany, s. 257—263. — *Cammaerts, Emilie*, The situation of Belgium, s. 264—267. — *Peel, G.*, The science of propaganda, s. 268—273. — *Soloveytschik, G.*, Confusion in America, s. 274—279. — *Keeton, G. W.*, The tercentenary of the Areaopagitica, s. 280—285. — *Anthem, Th.*, Albania and Greece, s. 295—299. **No 948: Dec.** *Cecil*, The Dumbarton Oaks scheme, s. 321—

325. — *Ratcliffe, S. K.*, President Roosevelt's fourth victory, s. 325—330. — *Harley, J. H.*, Trade unionism in the post-war world, s. 330—336. — *Wolf, S.*, Austria and her neighbours, s. 355—359. — *Fischer, A. J.*, The Scandinavian scene, s. 359—363. — *Ostwald, W. M.*, Suggestions for a European confederation, s. 364—366.

The round table. A quarterly review of politics of the British commonwealth. **Lond. 1944. No 137: Dec.** Concert of the world, s. 3—9. — The condition of social security, s. 10—14. — Britain and the monetary fund, s. 15—23. — The international interest of colonies, s. 24—30. — Liberation and after, s. 51—55. — The American outlook, s. 56—63. — Politics in India, s. 64—69. — Great Britain. The last lap. Ulster politics, s. 70—75. — Australia. The constitutional referendum, s. 76—83. — South Africa. The Indian immigrant, s. 84—89. — New Zealand. War-time finance, s. 90—96.

Zeitschrift für Politik. Herausgegeben vom Deutschen auslandswissenschaftlichen Institut. **Berl. Bd 34: 1944. H. 10/12.** *Pfeffer, K. H.*, Die europäische Besinnung, s. 377—85. — *Richarz-Simons, Ingeborg*, Ideologie und Aussenpolitik der USA, s. 386—93.

N. N. S.

LITTERATURGRANSKNINGAR

STANISLAW A. ADAMEK: »Die Ideologie des Rechts».¹

Moderne rettsociologer og rettsfilosofer har satt sökelyset på sammenhengen mellom *rett og religion*. I den rettsfilosofiske debatt har man — bl. a. her i Sverige — drøftet spørsmålet om ikke selv moderne rettsvidenskap, uten å være sig det bevisst, opererer med magiske eller metafysiske forestillinger. Hägerström har påvist sammenhengen mellom rett og magi i den romerske rett. Og moderne sociologer har beskjeftiget sig med religion og rett hos primitive folkeslag. At der i primitive samfund er en nær sammenheng mellom religion, moral og rett, og mellom religiøs kultus og samfundsmessig myndighet, er et vel kjent fenomen. Den polske jurist Stanislaw A. Adamek har tatt opp visse av disse problemer om forbindelsen mellom religion og rett til en omfangsrik undersøkelse. Han har beskjeftiget sig med en lang rekke rettssystemer fra gammel tid, og med primitive folkeslags rett i vår egen tid. Han har samlet en stor mengde opplysninger om hvad disse rettssystemer inneholder av normeringer særlig på det strafferettslige område. Og på grunnlag av dette materiale har han så ment å kunne opstille visse hovedsynspunkter, spesielt om forholdet mellom religionen i et samfund og den rett eller de rettsforestillinger som lever i dette samfund. Det skal ifølge forfatteren være religionens egenskap av monoteistisk eller polyteistisk, som er bestemmende for rettens eller rettsidéenes karakter i dette samfund.

För jeg går over til å gjøre nærmere rede for forfatterens problemstilling og å rette visse innvendinger mot den, vil jeg gjerne i sin almindelighet si om hans arbeidsmetode, at det er beklagelig hvor liten interesse han viser for selve de originale kilder til de rettslige normeringer. Han støtter sig i fremstillingen av den positive rett, alltid til opplysninger, som han har hentet fra den faglige litteratur om kildene — den han da også rikelig refererer. Det virker unektelig litt forbløffende at man f. eks. skal få opplysninger om gammelnorsk rett efter Gulatingsloven, ikke ved citater av loven, men ved en opplysning om hvad professor Josef Kohler beretter om lovens innhold i hans skrift om »Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz» (s. 108). Jfr også gjengivelsen av innholdet i »den gammelnorske lov» efter *His* s. 149. På side 153 finner man opplysning om en rettsregel som sies å være hentet fra »Islendersagaen», i henhold til en tysk rettshistoriker, Heusler.

Dette er efter min mening ikke noen heldig arbeidsmåte. Det kan naturligvis ikke kreves at forfatteren skal beherske den mangfoldighet av sprog hvori hans store rettsmateriale ligger uttalt. I stor utstrekning må han

¹ Den følgende anmeldelse inneholder det vesentlige av anmelderens bemerkninger som fakultetsopponent ved forf.'s disputas for doktorgraden ved Stockholms Högskola den 15. desember 1944.

nödvendigvis holde sig til litteraturen. Men jeg synes nok at han, i de sprog han faktisk behersker, kunde citere de originale kilder og vise oss hvordan han forstår dem og bruker dem.

Det er som sagt et meget vidt område hvorfra forfatteren henter sitt stoff. Og jeg tvivler sterkt på at noen enkelt vitenskapsmann vilde kunne være virkelig fagmann på alle disse så forskjellige områder. Jag er det i all fall ikke. Jeg skal ikke prøve å kontrollere eller supplere forfatterens tallrike opplysninger fra litteraturen. Men der kan være grunn til å se litt nærmere på forf.'s problemstilling og på de begreper han opererer med. Jeg skal derfor ta op til behandling hans utnyttelse av materialet — undersøke og ta stilling til de generelle slutninger han trekker, og de teser han oppstiller.

Forfatterens problemstilling lider av en ikke liten uklarhet. Bokens tittel: *Die Ideologie des Rechts*, skulde nærmest tyde på enten at han vil undersøke de ideer som i de forskjellige samfund tjener til å begrunne den positive retts gyldighet, eller at han vil fremstille ideer som virker som retningsgivende ved fastsettelsen av rettens innhold — altså som veivisere i rettsutviklingens gang i det hele. — Bokens undertittel: *»Ursprung und Grundlagen des Rechts»*, kunde tyde på at det er den sociologiske forklaring til retten som socialt fenomen han vil få frem. Man kunde dog også tenke sig at det var den filosofiske begrunnelse av retten i en moralbetraktning, eller i en religiøs tro det dreiet sig om. Den uklarhet som allerede bokens titler gir uttrykk for, er ikke tilfeldig. Flere steder viser forfatteren at han ikke har helt klart for sig forskjellen mellom en sociologisk og en juridisk problemstilling, eller mellom en social-lære og en rettslære. Typisk er hans konstatering av mangfoldigheten av innbyrdes stridende retts- og moralforestillinger i folkenes liv, og hans slutning fra dette fenomen: At der ikke gjelder noen absolutt rett, eller som forfatteren sier: ingen *»Recht als solches»*. Han trekker altså den logiske slutning av rettsplittetheten at begrepene etikk, moral og rett ikke er absolutte begreper (s. 406). Denne påstand må i sammenhengen bety: at der ingen absolutt idealrett gjelder. Nu er det ikke min hensikt her å uttale noen mening om dette trosspørsmål — forfatterens stilling til spørsmålet synes forøvrig å være adskillig mer bekreftende enn dette løsrevne citat kan gi inntrykk av. Men jeg vill gjerne fastslå: den sociologiske konstatering av rettens brogethet og den rettsideologiske bestridelse av en idealrett, er påstander som ligger i forskjellig plan.

Det er også en uklarhet som kommer frem i innledningen når forfatteren stiller spørsmålet: hvad er rett?, og vil vise forskjellen i *»rettsopfatninger»* ved citater av en franskmann, en polakk og en tysker. Franskmannen fremhever friheten, polakken de slaviske folks gudsfrykt og menneskekjærlighet, tyskeren maktens og kraftens avgjørende betydning (s. 12—13)! Her skal åpenbart disse forfatteres vage formuleringer av almindelige livs- og samfundsidealene tjene som bevis for at der ikke gis noen almengyldig definisjon av begrepet rett, — uten at forfatteren kan sees å ha klart for sig forskjellen mellom begrepene rett, ideal- eller naturrett, og moral.

Dette fremgår også mange andre steder i boken. Når han (s. 401) taler om de 3 store monoteistiske lærer (mosaisk rett, kristen lære og islam), mener han vel nærmest rett, ikke i betydningen av de normer som opprett-

holdes med makt i samfundet, men i betydningen av idealrett. Men samtidig taler han om polyteistisk rett og mener vel her positiv rett. — Når han på side 375 taler om at Kristus har befridd »retten» fra dens forbundethet med nasjonen, mener han vel idealretten, eller om man vil: rettsidealene. Men umiddelbart derefter taler han om at Kristus gav menneskene retningslinjer i utviklingen av »retten», og mener jo her med »retten» åpenbart folkenes positive rett. Han gir en fremstilling av den positive rett i en rekke samfund med hedensk, polyteistisk religion. Men i fremstillingen av kristendommens forhold til retten er det åpenbart at den »rett» han der gjør rede for, er kristendommens idealrettslige krav til den positive rettsinnhold (f. eks. side 367 og s. 369). Når han (s. 402) kan fremheve hvordan de monoteistiske lærer stiller pliktene, og ikke rettighetene, i forgrunnen, er dette nettop fordi det her i så stor utstrekning dreier sig, ikke om rettslige, men om moralske utsagn.

Den problemstilling, eller rettere: de problemstillinger som antydes i bokens titler (rettens ideologi, rettens opprinnelse og rettens grunnlag) presiseres senere slik (s. 33): De forskjellige religioner er i mangt og meget like, men ofte er der også store og prinsipielle forskjelligheter mellom dem. Rett, sed og skikk samt religion, er sammenvevet hos de gamle og de primitive folkeslag. »Skulde disse forskjelligheter da ikke også ha hatt sin virkning i utformningen av rettsbegrepene?». Han stiller op mot hverandre den positive rett i samfund med polyteistisk religion på den ene side, og på den annen side de monoteistiske religionslærer: jødedom, kristendom og islam. De bud som er forbundet med mosaisk lære og med islam, er i stor utstrekning positivrettslige. De opprettholdes nemlig med organisert samfundsmakt i de jødiske og muhammedanske samfund. Men kristendommen, hvis forhold til retten og rettsutviklingen i denne forbindelse interesserer mest, oppstiller nesten utelukkende direktiver av moralsk innhold.

Når forfatteren på denne måte stiller op mot hverandre på den ene side kristendommens lære, og på den annen side de polyteistisk hedenske rettsystemer, sammenligner han derfor på sett og vis inkommensurable størrelser. Det er en banalitet å konstatere at alle disse primitive rettssystemer ikke fyller de ideale krav som man ut fra kristendommens hele grunninnstilling til livet kan stille til en positiv rettsinnhold. Stor interesse vilde det derimot ha hatt å se en historisk undersøkelse av hvordan kristendommens tanker faktisk har virket på rettens innhold i de kristne land. Men denne oppgave later det til at forfatteren vil ta op senere (s. 410).¹

Forfatterens teori om kristendommens innvirkning på retten er imidlertid forsåvidt bare et ledd i en mer vidtgående hypotese som han fremsetter en rekke påstander om de monoteistiske lærer og rettssystemer *overhodet*, og om de polyteistiske rettssystemer, som påstås å være totalt forskjellige fra de monoteistiske.

¹ På side 410 sier forfatteren at han »i en fortsettelse av dette arbeide» skal påvise den »like til denne dag bevarte forbindelse mellom rett og religion». Men på side 14 heter det at han i det videre arbeide vil behandle »de viktigste rettsfilosofiske retningers forhold til rettens vesentlige problemer», og tillike at han vil undersøke »utviklingen og omvurderingen av rettsbegrepene til denne dag». Det er sandelig ikke noe beskjedent program forfatteren har stillet for sitt fortsatte arbeide!

Vi skal se litt nærmere på forfatterens teori og de vanskeligheter den möter.

I et slutningskapitel i boken har han oppsummert noen av de generelle påstander han mener å kunne fremstille om de monoteistiske systemer. I motsetning til hvad det gjelder om den polyteistiske rett, faller der her forholdsvis stor «klarhet over rettsbegrepene». I de monoteistiske systemer består begrepene »Menschentum und Menschlichkeit», slik som man ikke möter dem i noen polyteistisk rett. De almindelig forpliktende rettsnormer gjelder her for hele menneskeheten, og universalismen avskaffer prinsipielt et folks eller en klasses »Überheblichkeit» (s. 402). Rettferdsbegrepet blir nu et ideal og beror på grunnprinsippet om alles likhet for retten. Det rettslige skyldspørsmål løses i betydningen av subjektiv skyld, som er forbundet med overbevisningen om skyld i religiøs betydning. Og de monoteistiske lærer fremhever plikten fremfor rettigheten. I den utstrekning disse krav ikke er realisert i de monoteistiske samfunds positive rett, skyldes det andre faktorer enn den monoteistiske lære, nemlig »Selbstüberheblichkeit», egoisme, konservatisme, uvitenhet (s. 404).

De polyteistiske rettssystemer karakteriseres ved at de er innbyrdes forskjellige, — der råder et «kaos» i den polyteistiske rett! Her, hvor ikke en enkelt guddom står over alle, råder ingen almengyldige rettsnormer. »Wie viele Götter, so viele Rechte» (s. 305). Håndfast egoisme råder, den herskende klasses interesser er bestemmende (s. 307).

Nu er hele det skarpe, begrepsmessige motsetningsforhold mellom polyteistiske og monoteistiske religioner neppe vel begrunnet i den religionshistoriske virkelighet. Max Weber har pekt på hvordan de monoteistiske religioner ikke totalt avskaffer ånder og demoner, men underordner dem under den »eneste Gud». Allerede dette forhold taler i noen grad mot den dramatiske oppstilling av monoteistisk kontra polyteistisk rett eller rettsopfatning. Men der kan være grunn til å undersøke litt nærmere, vesentlig på grunnlag av forfatterens eget materiale, hvordan det faktisk forholder sig med dette skarpe skille mellom de to grupper av rett og rettsopfatninger.

Forfatteren gjennomgår en lang rekke polyteistiske systemer med blikket særlig vendt mot de strafferettslige og straffeprosessuelle bestemmelser. Hans fremstilling gir mange interessante opplysninger, som det kan være nyttig å ha samlet på denne måte. Men hans systematikk er undertiden noe underlig, f. eks. når han først har et langt avsnitt, B, om »rettens grenser» (s. 45 og flg.), og derefter som innledning til avsnitt C (s. 99) uttaler: »Hvad som var rettslig tillatt, har vi nu i det store og det hele prøvet. Men hvad var forbudt, og hvad var straffbart?» Spørsmålet om hvad som er tillatt og hvad som er forbudt, er jo bare to sider av samme sak. I virkeligheten dreier avsnitt C seg vesentlig om den kriminalistiske side av forbudsreglene.

Et av de punkter hvor forfatterens lære etter min mening ikke lar sig opprettholde, er påstanden om at de høyverdige trekk han generelt tilskriver monoteismen, i tilsvarende grad mangler i de polyteistiske rettssystemer.

Om man holder sig til forfatterens eget materiale, ser man snart at der i de polyteistiske systemer i mange tilfeller kan påvises nettop slike trekk

som forfatteren anser karakteristiske for de monoteistiske. I det hele kan man vel si at ganske visst er de tre monoteistiske religioner som forfatteren behandler, knyttet til et høyere kulturelt utviklingstrin enn de fleste polyteistiske religioner. I hvert fall gjelder dette om kristendommen. Men utviklingen har ikke på noen måte foregått parallellt fra flerguderi til én-guds-lære, og fra lavere til høyere kultur på alle områder. Jeg bortser da fra at en nyere retning innen religionshistorien, som forfatteren nevner, går ut på at nettop de eldste, primitive menneskesamfund har hatt en monoteistisk religion. Men om man sammenligner polyteistiske og monoteistiske rettssystemer i historisk tid, kan man i mange tilfeller møte utslag av likhetsprinsipp, humanitet og toleranse i polyteistiske rettssystemer, hvor den positive rett svikter i mangt et samfund med monoteistisk religion.

Vi skal nu først ta for oss gammel, hedensk, slavisk rett. Her opplyser forfatteren at den gammelslaviske rettsopfatning bl. a. var preget av troen på et liv etter døden, da de onde gjerninger på jorden vilde få sin straff. Kvinnen hadde en ansett stilling; hun var ikke bare rettsobjekt. Slaveri var opprinnelig ukjent som permanent institusjon. Gjesteretten var hellig. Retten gjennomførte i prinsippet individuelt, i stedenfor kollektivt ansvar. Hevn var forbudt mot den som hadde hevnet sig med rette. Det individuelle ansvar var knyttet til forestillingen om en subjektiv skyld, som var beslektet med den religiøse skyld. Et karakteristisk rettsinstitutt var »Pokora»: gjerningsmannens ydmygelse overfor den skadelidte. Denne akt skulde gi den som hadde litt overløst, moralsk opreisning. — Domstolene stod i sannhetens tjeneste, og bevismidlene var ed og vidner, ikke gudsdøm og tortur. Rettsopfatningen aksepterte ikke hos de gammelslaviske folk den sterkeres rett, som germanerne hyldet. Forfatteren fremhever alle disse trekk som karakteristiske for »det slaviske rettsbegrep», i motsetning til rettsopfatningen i andre samfund (s. 271—9).

Men det er slett ikke slik at de slaviske folk er de eneste som ifølge forfatterens fremstilling har kunnet kombinere trekk av en høyere rettskultur med polyteistisk religion. I gammel egyptisk og babylonsk rett, såvel som i indisk rett, er det under dødsstraff forbudt å drepe sin slave. Mange naturfolk har merkelig humane bestemmelser om behandling av slaver. Hos negerfolk i det franske Sudan blir slavene av sine herrer kalt »sønner» og behandlet overensstemmende hermed. Det er Westermærk som er kilde til denne opplysning. Om en annen stamme forteller han at herren forestiller den nyervervede slave for sine barn som deres bror (s. 62). Likheten mellom de forskjellige klasser og grupper av mennesker i samfundet, som ifølge forfatteren skal være så karakteristisk for de monoteistiske systemer, møter vi mange steder i de polyteistiske rettsordninger som forfatteren gir opplysninger om. Etter klassisk, attisk lovgivning var alle borgere like, og familiefaren hadde ikke rett til å utøve noen domsmyndighet over familiens medlemmer (s. 51). Asylretten var kjent i det gamle Aten, hvor flyktningen kunde ta sin tilflukt til de hellige altere. Et slags asyl møter man hos de germanske folk, hvor den forfulgte stilte sig under kongens fred, når han søkte tilflukt i kongens bolig (s. 256). I det gamle Babylon og Egypten hadde kvinnen rettslig handledyktighet; hun kunde slutte kontrakter, føre prosesser,

optre som vidne; og hun giftet sig selvstendig — blev ikke bortgiftet av foreldre eller formynder (s. 52—3).

Alle disse trekk ved de nevnte polyteistiske systemer er slike som ifølge forfatteren skulde stemme med monoteistisk lære.

Og hvis vi nu kaster et blikk på den hedenske, klassiske oldtidskultur, blir forfatterens teori om polyteisme og monoteisme som bestemmende faktorer for rettskulturen, ennå mindre rimelig.

For det første synes det underlig å fremheve de monoteistiske systemers større klarhet overfor de polyteistiske, når disse siste omfatter selve den romerske rett i hedensk tid. Forfatteren fremhever, på grunnlag av et citat fra den utmerkede forsker Fritz Schultz, at rettsvissheten i Rom var liten (s. 292). Man tør kanskje sette et spørsmålsteget ved denne lære. Og i all fall sier forfatteren selv umiddelbart etter dette citat: »Dette juristfolks hele liv var inndelt i rettsfærer med strikte rettsgrenser» (s. 292). Jeg ser ikke rettere enn at dette er presis den motsatte tanke. Og ellers fremhever forfatteren at den romerske rett omfattet en »mönstergyldig privatrett» (s. 292), og at formålet med den romerske rett — i motsetning til den germanske — var å nå frem til en konstatering av den materielle sannhet (s. 291—92).

Men det som først og fremst faller i öinene, når man tenker på den klassiske oldtid og dens forhold til humanitetens idealer, det er ikke den romerske rett med alle dens tekniske fullkommenheter. Men det er antikkens livsfilosofi og de idealer den oppstiller for livsförsel og samfundsliv. — Forfatteren fremstiller som representativ for monoteistisk rettsopfatning, bl. a. den kristne lære. At de polyteistiske positive rettssystemer er meget langt fra å tilfredsstillе kristendommens krav, er jo klart. Men skal man få det rette bilde av forholdet mellom kristne og hedenske innslag i rettsutviklingen, må man ikke bare stille op mot hverandre kristendommens lære og positiv polyteistisk rett, men man må trekke inn i dette oppgjör også den klassiske, gresk-romerske livsfilosofis lærer. Först og fremst i den stoiske filosofi möter man som bekjent mange utslag av et menneskelighetens ideal. Sabine (*History of political theory*, s. 141) fremhever at det var med stoikerne at naturrettenns begrep dukket op etter Aristoteles' död. Det er dette som markerer den store revolusjon i den politiske tenknings historie. Nu opstod tanken om alle menneskers likhet (s. 144). »Loven står over både guder og mennesker» (*Chrysippus* i det 3:dje årh. f. K.). Först og fremst trer det humanistiske menneskelighetsideal frem hos de senere stoikere i tiden umiddelbart för Kristi födsel. Sabine hevder at kirkefedrene fikk sine tanker om naturretten fra Stoa, med Cicero som formidler (s. 163). »The astonishing fact is that Chrysippus and Cicero are closer to Kant than they are to Aristotle» (s. 165).

Også hos forfatteren selv finner man enkelte opplysninger om humanistisk tankegang i Hellas og Rom. Ganske visst fremhever han det skarpe skille grekerne trekker mellom grekere og barbarer (s. 298—99). Men han går ikke forbi Stoa. Imidlertid hevder han at de stoiske rettsidealер var »mer retoriske enn filosofiske prestasjoner, et resultat av sofistiske spekulasjoner, som manglet den indre overbevisnings kraft til å sette sig igjen» (s. 301). I det hele tatt skal, ifølge forfatteren, de humanistisk far-

vede tanker fra den klassiske oldtid, — slik som den kriminalistiske forbedringstanke hos Protagoras — ikke ha övet noen innflydelse på rettsutviklingen (s. 300). »Men der hvor den religiöse overbevisning manglet, kunde etiske begreper ikke gjøre sig gjeldende, slik at rettslivet måtte bli uten innflydelse fra dem» (s. 303).

Når man tenker på hvad antikkens naturretts- og humanitetsideer faktisk har spillet for en rolle ved utformningen av den nyere tids naturrettslige doktrin, og hvad denne igjen har betydd for fremveksten av demokrati, individualrettigheter og rettskontroll innad, og for utviklingen av folkeretten i mellomstatlige forhold — ja da kan man ikke undgå å måtte konstatere hvor sterkt forfatterens lære her er preget av den tendens som er så fremtredende i hans hele arbeide.

Når forfatteren på denne måte stiller sig så uforstående til den ikke-kristne, gresk-romerske moralfilosofi, skulde man tro at det ene og alene var i kristendommen han vilde söke idégrunnlaget for den humanistisk pregede, moderne rettskultur. Men det er, som för nevnt, nettop ikke tilfellet. Det er de monoteistiske lærer overhodet — altså også den mosaiske og islam — som stilles op mot de polyteistiske rettsystemer. Det förekommer mig imidlertid at forfatteren ut fra dette syn kommer i skade for å karakterisere f. eks. islam generelt på en måte som ikke helt svarer til realitetene. Han fremhever islams »Verständnis für das Menschentum» (s. 347). Jeg undrer om det ikke er riktigere med Max Weber, å karakterisere islam som en »herre-religion», på grunn av dens bud om at de vantrø skal undertvinges og under hensyn til dens vurdering av makt og erobret rikdom. Forövrig fremgår islams ville intoleranse tilstrekkelig klart av forfatterens egne citater: Det er et rettsbud at der skal föres krig mot de vantrø. Folk som motsetter sig den ene Gud, skal tilintetgjøres. »En dags krig gjelder hos Gud mer enn en hel måneds faste» (s. 379—80). Det er også lett å finne eksempler på en grusomhet i straffemetoder som ikke står synderlig tilbake for hvad som möter en i noen polyteistisk rett. Det kan være nok å henvise til den opplysning forfatteren gir om lemlestelsesstraff, s. 394. Kvinnen gjelder som mindreverdig, eller for å tale nöyaktig: halvparten så meget som en mann (s. 381). En far — subsidiært bestefar — kan drepe barna.

Og nu den mosaiske rett: Vi möter i den mosaiske lære et glödende hat til Israels fiender, som skal utryddes, i henhold til den krigerske, Israelske Guds uttrykkelige befaling (s. 264). Dette fremgår klart og tydelig av forfatterens citater fra Mosebökerne. Men dette trekk i den mosaiske rett refererer han — uvisst av hvilken grunn — i fremstillingen av den polyteistiske rett (s. 72—3). Forövrig finner man i forfatterens redegjørelse for mosaisk rett mange eksempler på krasse avvikelser fra likhetsprinsippet. Först og fremst når det gjelder slavene (s. 324), som det f. eks. var rettslig tillatt å underkaste tortur (s. 328). Dödsstraff blev brukt ofte, isär i form av stening, som folket selv satte i verk (s. 347). »Gott war gerecht» i den mosaiske lære (s. 362). Javel. Men han var, som det heter i et av forfatterens citater, Israels — ikke menneskehetens — Gud (s. 320).

Når vi så til sist kommer til forfatterens fremstilling av rett og kristendom, er det noe man lett kan bli enig med forfatteren om: Det er ingen

tvil om at den kristne morallære i sine konsekvenser nødvendigvis må lede til ofte radikale krav til den positive retts innhold, og det er heller ingen tvil om at kristendommen historisk har hatt den mest inngripende betydning for rettsutviklingen. Men det er vel ikke først og fremst den kristelige dogmatik — særlig lären om den tre-enige Gud — som i tidens løp har satt spor i den rettslige utvikling. Det er derimot den kristne morallære med dens krav til barmhjertighet.

Som før nevnt, er imidlertid denne lære først og fremst en lære om den enkeltes livsførsel — ikke så meget en lære om hvordan rett og samfund bør være beskafne. Det er mer hele denne morallæres ånd som kan danne grunnlaget for fordringer til den positive retts innhold. Forfatteren legger undertiden inn i det nye testamentes ord rettspolitiske standpunkter, som i virkeligheten synes å ligge utenfor ordenes mening. Enkelte eksempler vil vise dette: Beretningen om Kristi samtale med fariseerne om hvorvidt det var tillatt å plukke aks på marken på sabbaten, tar forfatteren til inntekt for et sosialt eiendomsbegrep. Han mener det fremgår av beretningen at Kristus gikk ut fra som selvfølgelig at man hadde lov til å plukke aks på annen manns mark. Det var nemlig ikke det tvilen gjaldt! (s. 369—70). Videre anfører han noen ord av apostelen Paulus om at bare den som står under »Loven», kan handle i strid med denne. Herav utleder han setningen: *Nulla poena sine lege* (s. 371). I virkeligheten uttaler vel Paulus ikke noe om hvorvidt en straff forutsetter en på forhånd vedtatt generell rettsbestemmelse, en lov. Hele den tankegang Paulus gir uttrykk for, gjelder utelukkende indre, subjektive forhold: den enkeltes skyld og ansvar i forhold til »loven», Guds krav.

Jeg tror i det hele tatt ikke at den kristne morallære så direkte tar stilling til rettspolitiske problemer. Men naturligvis kan et rettspolitisk standpunkt harmonere med den kristne etikks ånd. Ut fra dette synspunkt er det kanskje allikevel ikke så urimelig, når forfatteren trekker visse slutninger av rent upolitiske utsagn. Av setningen »ondt skal gjengjeldes med godt», utleder han et forbud mot lemlestelsesstraff (s. 373). Av lären om jordlivet som forberedelse til det hinsidige, utleder han bl. a. forbedringstankens prinsipp i strafferettspolitikken (s. 373—74). Men ett er den rett som kan sies å harmonere med kristendommens morallære, noe annet er retten slik den faktisk har levet og utviklet seg i samfund med en kristen befolkning, eventuelt også kristen statsreligion. At rettslivet i disse samfund, under dette kristendommens herredømme, viser den mest brogede mangfoldighet, et »kaos», som forfatteren kaller det i sin karakteristikk av polyteistisk rett, — er sikkert nok. Grusomme straffemetoder, asosial lovgivning, intoleranse og umenneskelighet, møter vi jo også i kristne samfund! Forfatteren har ikke undersøkt kristendommens spor i den positive rett. Han synes imidlertid å arbeide med den almindelige hypotese at avvikelsen fra det han kaller »de rene retsprinsipper» i kristendommen, alltid kan føres tilbake til egoisme og uvitenhet (s. 403—4, jfr ovenfor).

Konklusjonen i dette verk, som det utvilsomt er nedlagt et stort og grundig arbeide i, og som er båret oppe av en varm hengivenhet for rettens religiøse verdier, er altså forsåvidt en bekjennelse til en positiv tro. Forf. slutter sitt arbeide med å uttale den overbevisning at »rettsideenes utvik-

ling overalt på jorden vil ta et veldig opsving, når rettspraksis bevisst stiller sig på den kristelige livsanskuelses standpunkt, hvis grunnlag er menneskelighet og nestekjærlighet».

Forfatteren er kommet til Sverige som flyktning fra Polen. Det er i sig selv en beundringsverdig prestasjon at han i løpet av de få år han har levet her, har maktet å utarbeide dette verk og sette sig istand til å erverve den høyeste akademiske grad ved en svensk høiskole.

Frede Castberg.

HALVDAN KOHT—SIGMUND SKARD: *Norges Røst i historia och litteratur*. Stockholm 1944. Bokforlaget Natur och Kultur. 365 sid.

Föreliggande arbete är, såsom redan titeln ger vid handen, till art och syfte nära besläktat med de beredskapsböcker, som i respektabelt antal sågo dagen i vårt land under det pågående världskrigets första år. Liksom våra egna auktorer sökt genom en inventering av våra andliga värden från gången tid och nutid stärka vårt folks vilja att försvara sitt land mot befarad invasion, söka de båda norska författarna att, såsom de själva i bokens förord gemensamt framhålla, uppvisa, varifrån vårt norska broderfolk, när nu en gång dess land invaderats, hämtar den styrka, som sätter det i stånd att år för år fortsätta sin kamp mot förtryckaren. Boken är populärt hållen och därtill bestämt propagandistisk, vilket ju kunde anses som orsak nog att ej taga den i betraktande i en vetenskaplig tidskrift. Ett sådant negligierande skulle ju ej innebära något ogillande av skriften i och för sig utan vore tillfyllest motiverat av att den hörde in under annat litterärt forum. Om anm. ändock presenterar den för denna tidskrifts läsare, är det med hänsyn till den centrala ställning, den av de båda författarna, som behandlar de politiska problemen, Halvdan Koht, intager i norsk historieskrivning och det icke minst vad författningshistorien angår. I den bekanta publikation, varmed Den Norske Historiske Forening 1919 celebrerade sin femtioårsdag, framträder han som en av de norska historiker, som i särskild grad haft något att betyda, då det gäller »Synet paa Norges historie» — se Worm-Müllers så betitlade uppsats — från den glansfulla »sagatiden» över dansktidens dvala fram till det nittonde seklets nationella renässans. Den rangplats, som tillerkännes honom, är också säkert välförtjänt. Man kan nämligen icke länge syssla med norsk medeltidshistoria utan att stöta på hans vägande kritiska inlägg i skilda tidskrifter, och inom 1800-talshistorien dominerar han genom »1814, Norsk Dagbok hundre Aar efterpaa» och sin väldiga biografi över Johan Sverdrup. En skrift, vilken som Kohts del i föreliggande verk betitlas »Från Olav den heliges lag till social solidaritet», bör förmodas ge ett långt forskarlivs syntes och särskilt ha mycket att säga den, som intresserar sig för kontinuitetsproblemet. Det patriotiska syftet behöver väl heller icke nödvändigt verka förryckande på den vetenskapliga objektiviteten. I varje fall står det ju anm. fritt att påtala de förlöpningar, som förf. i ty fall eventuellt gör sig skyldig till.

Redan rubriken på Kohts bidrag låter oss förstå, vari han ser den röda tråden i Norges utveckling genom århundradena. Det är lagen och det solidariska ansvaret för dess vidmakthållande. Denna princip betonas så starkt och så ofta, att man kan kalla den ett omkväde. För visso är den ej specifikt norsk. Harald Hjärne har med samma styrka betonat den för Sveriges vidkommande. Koht framhåller också, att den är gemensam för hela Norden, ja i viss utsträckning för hela det civiliserade Västerlandet. Det är icke utan att han i sistnämnda förhållande ser en frukt av vikingatågen, som således — jämförelsen får stå för anm:s räkning — skulle fyllt en civilisatorisk uppgift jämförlig med den girondistiska expansionen tusen år senare. Att tyskarna undgingo vikingarnas erövringar blev, säger förf., måhända deras eviga olycka. Framför allt uppehåller han sig dock vid vad principen betydtt för Norge självt. Vad han därvid har att säga om norsk jurisdiktion och allt vad därmed står i samband är förvisso icke blott uppbyggligt utan också intressant. Samhället är alltid part, när lag och rätt blivit överträdde, och därför »ett lagens levande instrument, alltid redo att fungera». Det är teser, som Hjärne säkert skulle gillat. En sådan samhällsordning ter sig demokratisk och är det tydligen även. Koht är emellertid i sin samhällssyn lika mycket monarkist som demokrat, i båda fallen dock lika fri från suveränitetsidéer. »Det blev», säger han, »en naturlig följd av den nationella kungamaktens tillkomst att konungen mer och mer tog hand om lagens förvaltning». Med jämmod tycks han åse, huru denne övar inflytande på tingens sammansättning och tillsätter lagmän, som tydligen från början ha en helt annan ställning än de svenska folktribuner, som bära detta namn. Förf. tycks vara fylld av varma sympatier för den ätt, Sverreätten, som driver centralisationen till fulländning. Magnus Lagaböters landslag, den första för ett helt land gemensamma lagkodex som existerat, är tydligen för honom ett framsteg, nog stort att kompensera att lagtingen i samband med dess antagande reduceras till en apparatur för registrering av kungliga beslut.

I översikten över Norges utveckling under de många sekel det var för-enat med Sverige eller Danmark eller bådadera, får striden för rätten en bestämd fiende att inrikta sig mot, adeln. Att Norge under unionen med dessa sina grannar blev den svagare parten i alla kombinationer och rivaliteter, såges bero på detta stånds brist på nationella traditioner och intressen och det oaktat det i den nya skepnad, vari det framträder vid Sverreättens start, förklarats vara mera patriotiskt än den gamla lendermansadeln. Men det stannar icke med denna brottsliga passivitet. Det är också adeln, som i sin egenskap av ämbetsmän och godsägare gör intrång i böndernas rättigheter och söker, uppblandad som den blivit med danska och tyska element, införa sydligare länders mer feodaliserade vanor. Men de norska bönderna önska »få tillgodonjuta fri- och rättigheter, som blivit dem givna av de gamla goda arvkonungarna, ja av Hellig Olav själv». »Lagen var frihetens sköld.» 1500- och början av 1600-talen ha att uppvisa många bondeuppror mot nya skatter och pålagor och många klagomål inför domstolarna, som även där de icke ledde till något resultat blevo levande minnen för århundraden och ingåvo folket ett starkt hat mot förtryck och en god kamratanda. Där bakom skymtar, om också bortom

havet, konungen såsom rättens målsman under alla förhållanden. Böndernas vädjan till honom blev honom ett stöd i hans strävanden att göra sig kvitt adelns förmynderskap och bygga upp en för hela landets välfärd bättre ordnad styrelse, förklarar förf., som tydligen har lika starka sympatier för det Oldenburgska enväldet som för Sverres maktkoncentration. Att de blygsamma yttringar av folklig medverkan i nationella ting, som de föga livaktiga ständermötena utgjorde, helt upphörde betyder för honom föga i jämförelse med att adelns tryckande övermakt blev krossad. Med jämnmod konstaterar han också att den nya norska lagen av 1687 i det stora hela var en avskrift av den nya danska lagen. I fråga om odalprincipen och åbornas rättigheter hade i alla fall gammal norsk rätt bevarats med påföljd att det norska samhället kunde fortsätta sin utveckling på fullständigt nationell bas, en bas som under den närmaste tiden på så sätt breddades att vid mitten av 1700-talet mer än hälften av jorden genom köp både av kronojord och privat jord kommit i böndernas ägo. Den norske odalbondens exempel stimulerade sedan dem, som 1788 befriade den danske bonden från hans »stavnsbaand». Överhuvud framstod han för samtiden som »naturens frie son» och som bärare av en ny nationell frihet. Vid hans sida trädde, sedan norrmännen under 1700-talet igen blivit en sjöfarande nation, den tidigt av anglosachsiska frihetsideal påverkade borgaren.

Därmed har förf. hunnit fram till 1814, då Norges ställning förändras helt både nationellt och konstitutionellt, och han gör en liten resumé, som kan synas en svensk alltför optimistisk. Norge hade, förklarar han, lyckats bevara det väsentligaste av sin frihet, ty det bevarade medvetandet om nedärvd frihet och lag, och dess sociala konstitution var den mest demokratiska i hela Europa. Men naturligtvis var det ett aber, att det icke blott saknade varje spår av konstitutionell självstyrelse utan också styrdes från främmande land och av främmande herrar. Man kunde då rent logiskt sett väntat, att förf. med glädje skulle hälsa Kielerfreden, som öppnade möjligheter för både konstitutionell och nationell frihet. Men han vore icke norrman, om han så gjorde. Över densamma känner han sina landsmäns sedvanliga indignation såsom över ett enastående övergrepp, liksom om nu det vore något ovanligt att en konung avträdde land till en annan. I stället för att med glädje hälsa de möjligheter, en union med det konstitutionella Sverige öppnade, annoterar han utan reservation sina landsmäns fruktan att en union med det aristokratiska Sverige skulle bli farlig för deras eget demokratiska samhälle. Sveriges bönder, lika fria som Norges, hade dock, ej minst på grund av den parlamentariska maktställning, de av ålder intogo, för längesedan avvärjt alla, verkliga eller förmenta, inkräktningsförsök, adeln inlätit sig på, därtill nyss förvärvat rätt att sätta sig i besittning även av all slags frälsejord och stodo i begrepp att starta en kamp för att göra skattejorden lika fri som frälsejorden. Sverige hade blivit ett exempel inför världen på att de tre värden, som i detta sammanhang äro relevanta, nationell frihet, konstitutionell frihet och social hälsa, låta sig så väl förena med varandra att ett offrande av ettdera för vinnande av de andra ter sig onödigt. Sveriges konung, hoc est i detta fall dess kronprins, har heller aldrig tänkt sig annat än att

han även i Norge skulle bindas av en konstitution och han accepterade till sist, när han väl fick sin vilja fram i sak; det suveräna norska folkets fria avgörande såsom rättsgrund så väl för Norges författning som för hans egen ställning som Norges konung. I den strid, som norrmännen med beundransvärd följdriktighet kämpa för folksuveränitetens hävdande såväl gentemot prins Christian Frederik i februari som mot Karl XIII, eller Karl Johan, i november, handla de så tillvida i överensstämmelse med vad förf. kallar »konungadömets ursprungliga lag», som Norge en gång i tiden varit ett valrike, men det konungadöme som de därvid kunna ha haft för ögonen, är icke Sverreättens av förf. omhuldade konungadöme utan det, som representeras av Hakon Adelstensfostre och Magnus Erlings-son och i Sverige hade sin motsvarighet så länge ännu landslagen bevarade något av sin giltighet.

I förf:s skildring av den sista norska unionstiden är det rimligen Sverige, som får kläda skott såsom fiende till Norges rätt. Dock måste sägas, att alla de unionella frågorna beröras med lätt hand och utan bitterhet. Anm. bör också säga ifrån, att han gillar förf:s uppfattning både vad beträffar ståthållarfrågan och vetostriden. Sverige hade ingen rätt att medverka vid ändring av Norges grundlag och unionskonungen icke heller utom rimligen vad initiativrätten angår. Dock kan det icke vara riktigt att säga, att förkämparna för konungens absoluta veto resonerade helt teoretiskt och icke stödde sig på någon grundlagsbestämmelse. Vad de genomgående åberopade var ju § 80. Framställningen av de strider, som uppstodo med anledning av ändringen av den svenska regeringsformens bestämmelser om ministeriell konselj, är alltför summarisk för att bli rättvisande och skall här icke diskuteras. Däremot vill anm. inlägga en bestämd gensaga mot förf:s förklaring att Norge 1905 enhälligt höll fast vid sin lagliga rätt att dra sig ur en union, som inskränkte den i grundlagen garanterade självstyrelsen, och nödgade Sverige att slutligen erkänna detta fait accompli. Uppfattningen står dock i strid ej blott med vad förf. själv säger å s. 133 utan också med det faktiska förhållandet. Sverige fann sig dock aldrig tillrätta med att unionen skulle anses upplöst därför att den gemensamme konungen för tillfället gått bet på uppgiften att skaffa sig nya norska rådgivare utan tvingade norrmännen att ingå på förhandlingsvägen. Liksom unionen en gång för tillmötesgående av norrmännens suveränitetskrav tillkommit genom en ömsesidig överenskommelse, så blev den också för tillgodoseende av Sveriges värdighet upplöst genom en sådan. År 1905 fingo norrmännen sin vilja fram i sak, svenskarna i form. År 1814 hade det förhållit sig tvärtom.

Vad det åt den svensk-norska unionstiden ägnade kapitlet huvudsakligen handlar om anges i dess rubrik: demokratin växer fram. Uti den i särskild grad njutbara skildringen av huru detta går till får förf. en kärkommen anledning att framhålla vad engelska och amerikanska förebilder betytt för utdanningen av så väl norsk liberalism som av norsk parlamentarism. Sverige får däremot igen kläda skott som motståndare till dessa värden. Otvivelaktigt ligger det mycken sanning i en sådan uppfattning. Man kunde dock möjligen väntat, att förf., som på de första sidorna av sin skrift haft så mycket att säga om norska rättsidéers expan-

sion, uppmärksammat vad Norges författning betytt som stimulans för svensk vänster, särskilt under representationsfrågans tidigare faser. Genomgående har också den svenska vänstern kämpat för samma parlamentariska ideal som den norska. Anm. har en gång hört det omdömet fällas, att om unionen hållit så länge att vänstern hunnit få makten i vårt land dess framtid hade varit tryggad.

Det kapitel, som av förf. benämnes Ekonomi- och socialpolitik och i systematisk i stället för i kronologisk gruppering behandlar Norges historia efter unionsupplösningen, är särskilt märkligt därutinnan att förf. söker framställa den moderna socialpolitiken, ja rent av den av honom själv omfattade socialismen som en yttring av samma lag- och solidaritetsprincip som den, vilken möter redan i Norges äldsta historia. I form av »den vidsynta samhällsorganisationen» blir lagen igen som fordom icke frihetens fiende utan den sköld, utan vilken friheten icke kan vidmakthållas. Men förf. ser häri också en återverkan av Norges kamp för sin rätt gentemot Sverige. Den känsla av socialt ansvar och solidaritet, som visat sig så stark, när det gällt arbetslagstiftning och sociala reformer, stärktes avsevärt, förklarar förf., genom det starka nationalmedvetande, som härskade i Norge som en följd av den ständiga kampen för oberoende och nationell självhävande. Men den har i längden icke visat sig förenlig med den liberala nattvaktarstaten. »En verkligt demokratisk stat kan inte», heter det, »kännas som en fiende till friheten utan snarare som ett medborgarnas kompagnionskap.» Därifrån är icke heller steget långt till socialismen, ty dess grundtes är enligt förf. »försöket att genomföra lagar för de områden av livet, som tidigare lämnats mer eller mindre helt till godtyckets krafter, att skapa organiserad samverkan mellan människor och institutioner». Det är bestickande teser, vilkas sanningsvärde här icke skall diskuteras vare sig i och för sig eller i relation till de talrika exempel på norsk socialpolitik under de sista årtiondena, som förf. anför.

I slutkapitlet, som bär rubriken »för internationell rättvisa», får förf.:s perspektiv igen den planetariska vidd, det hade å skriftens första sidor. Det är dock nu rimligen icke som under vikingatiden genom erövring som Norge brutit väg för rättsidén. Tvärtom är det det förhållandet att Norge på många århundraden aldrig fått tillfälle »att tänka i maktpolitikens och de internationella alliansernas tankeformer», som kommit det att träda i bräsch för just det ideal, som rubriken anger. Härvid kommer Norge i förstone att bilda en kontrast till Sverige, i det förf. som ett motiv för Norges önskan att självt taga hand om sin utrikespolitik framhåller den svenska regeringens bristande håg att delta i organiserandet av den internationella freden. Att svensken Nobel överlämnade fredsprisets utdelande åt Norges storting blir ett vittnesbörd om riktigheten av förf.:s påstående. Med värme tecknar han Nansens mäktiga insats i samband med det första världskrigets avveckling. Vid den tiden sörjer dock Branting för att Sverige ej behöver ställas vid skampålen.

Så ter sig Halvdan Kohts korta exposé över Norges historia i ett referats ytterligare förkortning. Dess huvudtes är otvivelaktigt riktig. Anm. har så mycket mindre anledning att göra invändningar mot densamma som

han själv i en vida kortare exposé över Norges författningsutveckling, publicerad i *Handelstidningen* den 17 maj 1944, låtit rättsidén få samma roll av ledstjärna för Norges folk som han i en i samlingen *Tidsspegel* 1942 publicerad essay låtit den få för Sveriges. Det framgår av förf:s framställning, att han intet har att invända mot att rätten trots det den ibland av Norge måst göras gällande mot Sverige får bli ett ideal, som förenar dem båda. Anm. finner icke heller mycket att invända mot vad förf. har att anföra i fråga om rekord, konstitutionella och andra, som Norge slagit under sin historias gång. Det torde otvivelaktigt, vad ju redan anförts, förhålla sig så, att Norge är det första land i Europa, som skaffade sig en nationell lagkodex. Mot förf:s påstående att Magnus Lagaböters hirdbalk, varmed väl förstås Hirdskraaen, är den första konstitutionen i världen, skall endast anmärkas, att väl kristendomsbalken i samma konungs landslag bättre förtjänar att så betecknas och att ingendera i fråga om fylligt angivande av de olika statsorganens konstitutionella rättigheter kommer upp mot kungabalken i Magnus Erikssons blott några decennier yngre landslag. Anm., som ej har nog sakkunskap att göra invändningar, tar också för god förf:s förklaring rörande vår egen tid att Norge blivit ett av de ledande länderna inom den korporativa rörelsen och att dess strafflag av 1902 var ett pionjärarbete, som studerades och efterbildades av utländska lagstiftare. Han gör blott den invändningen, att det finns rekord, som förf. förbigått. Så har han icke efter Taranger anført, att Norge är det första land, i vilket representationsidén kommit till förverkligande. Och det kan ifrågasättas, om han låter norsk originalitet komma riktigt till sin rätt, då han utan att nämna något om norskt ursprung och norska insatser förklarar, att lagen om de kommunala representationerna delvis hade engelska och skotska förebilder. Arne Bergsgård, som väl får antagas vara den främste kännaren av Formannskapslovenes tillkomst, betonar den starkare, då han säger: »gjenom dei 16—17 åra det vart arbeidt med formannskapslovene har dei vakse fram stykke for stykke ved tillegg og rettingar, etter kvart som lovgjevarane arbeidde seg djupare inn i saka, og den offentlege folkemeininga fekk høve til å koma med sine krav. Lovene er grodde i heimlandet si jord.»

Otvivelaktigt har förf. också rätt, då han så starkt framhäver vad det fria norska bondeståndet betytt för Norges utveckling. Det är tydligen tack vare denna samhällsklass som Norge bevarat sin identitet genom århundraden av främlingsvälde. Säkerligen skall man aldrig kunna komma bort från denna tes, sådan den på ett så glänsande sätt först utvecklats av Ernst Sars i *Historisk Inledning til Grundloven*. Vad anm. finner anmärkningsvärt hos förf. är att han, när han kunnat konstatera denna sociala vinst, med sådant jämnmod finner sig i förlusten av så många andra värden. Det är en välsignad sak att Norge 1814 kunde leva upp till nytt politiskt liv, men det är otvivelaktigt beklagligt att det dessförinnan sedan århundraden var försjunket i politisk dvala. Sars hade dock en stark känsla för att Norge under denna tid gått miste om värden, som Sverige i oavbruten följd och Danmark fram till 1660 kommit i åtnjutande av. Att Koht icke känner på samma sätt beror otvivelaktigt på hans starkt antiaristokratiska inställning. Han har tydligen ej ansett ens så förnämliga ting som konsti-

tutionell och nationell frihet vara värda priset av ett så pass moderat adelsvälde som det svenska. Ty att det var adeln, som under de många århundraden det här är fråga om bar upp den konstitutionella friheten och att denna i viss utsträckning var en förutsättning för den nationella, lär icke ens Koht vilja bestrida. Sars, som såg sammanhanget klart, beklagar i sin nämnda skrift livligt, att det under senmedeltiden i det norska samfundet icke såsom i det svenska blev »en almindelig Bevægelse fremover, opover» utan att »Folket mere og mere opgav sine fremskudte Poster, drog dem ind, skrumpede ligesom sammen, saa det tilsidst blev som en Klump uden Organer, en Stamme uden Grene, Løv og Frugter». Ja han drar sig icke ens för att beklaga, att i Norge under samma tid saknades den adliga partianda, som i Sverige drev sitt spel, ty den blev för grannfolket den stimulans, som höll det uppe under unionstidens brytningar och förberedde dess storhetstid.

Den konstitutionella förutsättningen för detta friska politiska liv var enligt Sars valriket, samma valrike som Norge 1163 anammade men Sverre-ätten ersatte med ett outrerat arvrike. Det är typiskt att Sars i Udsigt over Norges Historie så länge dröjer vid detta vägskalet för att riktigt kunna demonstrera vart de olika vägarna buro hän, medan Koht i sin lilla exposé ej nämner Magnus Erlingsson vid namn. Hans framställning blir också direkt missvisande, då han berättar, att det genom Magnus Lagaböters landslag fastslogs, att endast en man var berättigad att ärva konungakronan men icke haft ett ord om att kungadömet's odelbarhet uttryckligen fastslagits redan angivna år för att sedan av Sverre äventyras. Man kan också tycka, att en förf., för vilken rätten, sådan den uppenbarat sig i Hellig Olavs lag, varit ledstjärnan för Norges folk på dess vandring genom historien, gärna skulle dröjt vid en konung, som förband sig att mottaga sitt rike som ett län av den store helgonkungen såsom Norges rex perpetuus. Vilket folk som helst kunde ha skäl avundas det norska detta sätt att åskådliggöra principen om rättens suveränitet.

Riktigheten av vad anm. här framhållit i en anknytning till Sars, som för visso icke är för honom ny, besannas på sätt och vis också genom vad som hände 1814. Bönderna voro, vad tydligt framgår också av förf:s framställning, lika litet då som tidigare i stånd att taga upp en kamp för konstitutionell frihet. Eidsvollsförfattningen är främst ett verk av ämbetsmännen, en samhällsklass, som socialt tämligen svarade mot den svenska adel, som norrmännen i gemen i så hög grad fruktade. Det är också tydligt, att samma konstitution blev ett värn mot eventuella amalgameringsförsök från unionsbroderns sida. Bestämmelsen i Kielertraktaten § IV att Norge framdeles skulle lyda under Sveriges konung och ej, såsom det ursprungligen hetat, Sveriges rike, skulle icke hjälpt norrmännen stort, ty så länge Karl XIII var lika enväldig i deras land som Fredrik VI varit skulle han ha kunnat styra det efter samma regeringsform, som han redan vant sig att tillämpa i Sverige. Så blev, såsom anm. redan en gång uttryckt sig, åvägabringandet av en norsk konstitution ett *conditio sine qua non* för upprätthållandet av den jämlikhetsprincip, varav sagda ändring genomandas. Och framdeles blev det statsorgan, som Norge hade ensamt för sig självt, stortinget, det bästa instrumentet för genomförandet

av vad den norska vänstern ansåg omistligt för full nationell självständighet. Det är saker, som det kunde synas onödigt att erinra en gammal unionsfiende om. Om de det oaktat här bringas i erinran är det därför att de kunna ge en antydning om vad Norge behövt för att det utan men för sin nationella frihet skulle uthärdat den långa föreningen med Danmark, nämligen en konstitution. Och att denna under äldre tider måst ha en aristokratisk prägel säger sig självt. Vad anm. redan sagt om förment samband i äldre tider mellan konstitutionell frihet och social ofrihet må ytterligare styrkas genom en hänvisning till Danmark, som 1660 valde konstitutionell ofrihet och 1733 fick se enväldskonungen utsträcka den sociala ofrihet, som tidigare blott existerat på ett par av öarna, till hela kungariket.

Sigmund Skards bidrag, Från Eddans hjältedikt till dagens krigslyrik, faller icke helt utanför denna tidskrifts ramar. Om åtminstone två av Norges stora diktare, Henrik Wergeland och Bjørnstjerne Bjørnson, gäller, att de voro politiska förgrundsfigurer. Ramen omkring den förres verk var, säger förf., den författning, som under hans faders medverkan tillkommit på den ort där denne sen blev präst och där den unge Henrik själv växte upp. Norges verkliga arv var för honom det ursprungliga götiska frisinne, som avlat den lagbundna friheten och ännu på Wergelands egen tid var en levande kraft bland Norges bönder. Tydligt har Kohts vackra kontinuitetstanke ej först tänkts av honom. Kontinuitetens stora betydelse har också Wergelands andlige arvtogare Bjørnson framhävt, då han förklarar, att »ingenting kan växa sig starkt hos ett folk, som icke har rötter i dess historia».

Fredrik Lagerroth.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1944

Sedan professuren i förvaltningsrätt och statsrätt med folkrätt genom kunglig fullmakt av den 10 mars 1944 erhållit ny innehavare, har denne, professor Erik Fahlbeck, med höstterminens början inträtt i kollegiet, som utom av honom utgjorts av professorerna Quensel, Åkerman, Carlsson, Bolin, Gjerstad och undertecknad, som fungerat som präses.

Professor Malmgren har såsom förut varit Stiftelsens sekreterare och redaktör för Statsvetenskaplig Tidskrift. Hans förklaring att han efter årets utgång icke mera önskade kvarstå i dessa befattningar har kollegiet måst respektera. Till hans efterträdare på den post, som han under närmare ett kvartsekel på ett för Stiftelsen så lyckosamt sätt beklätt, har kollegiet utsett professor Fahlbeck.

Kollegiet har under året hållit sju sammanträden, därav ett som vanligt förlagt till Stiftarens födelsedag den 15 oktober och förenat med kransnedläggning å hans grav.

Inga skrifter ha under året utgivits i Skriftserien. Något premium har icke heller utdelats.

Av Statsvetenskaplig Tidskrift har årgång 47 utkommit med såsom vanligt 5 häften, på inalles 390 sidor. I redaktionen har såsom förut utom redaktören professor Malmgren medverkat professor Brusewitz, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent Thermænius, Stockholm (översikter och meddelanden: politik).

Professor Olivecrona har efter uppdrag av universitetets rektor deltagit i revisionen av Stiftelsens räkenskaper.

Lund i febr. 1945.

Fredrik Lagerroth.

Räkning över Fahlbeckska Stiftelsen för räkenskapsåret 1943—1944.

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitet.)

Balans från föregående räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 ¹ / ₂ % obligationer.....	91,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 ¹ / ₂ % obl. av 1933	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 ¹ / ₂ % obl. av 1941	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 % obl. av 1934	75,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 ¹ / ₂ % obl. av 1942	20,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av år 1940	15,000: —	
Sparbanken i Lund	15,152: 53	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	16,970: 69	283,123: 22

Uppbörd.

Räntor å obligationer	9,410: —	
Räntor å i banker inestående medel	1,008: 30	
A.-B. C. W. K. Glerup, skriftserien	478: 95	10,897: 25
	Summa kr.	294,020: 47

Utgifter.

1) Statsvetenskaplig Tidskrift.

Tryckningskostnader.....	5,404: 93	
Redaktörsarvode	1,000: —	
Fil. kand. Cecilia Ringius, uppg. av register	200: —	
Kontant till expeditionen	4,000: —	10,604: 93

2) Övriga utgifter.

Överfört till Fahlb. understödsfonden	254: 02	
Präsesarvode	150: —	
Räkenskapsföraren	100: —	
Revisorsarvode	50: —	
Kupongränta	70: —	
Depotavgifter	82: —	
Diverse omkostnader	181: 55	
	887: 57	11,492: 50
	Transport	11,492: 50

Transport 11,492: 50

Balans till följande räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 1/2 % obligationer	81,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1933 (konvert. 1943)	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1934 (konvert. 1944)	75,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av år 1940	15,000: —	
Sv. Statens 3 1/2 % obl. av 1/11 1943	10,000: —	
Sparbanken i Lund	14,050: 41	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	17,477: 56	282,527: 97
	<u>Summa kr.</u>	<u>294,020: 47</u>

Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för räkenskapsåret 1943—1944.**Balans från föregående räkenskapsår.**

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sparbanken i Lund	1,472: 84	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	20,721: 56	42,194: 40

Uppbörd.

Överföring från Fahlbeckska Stiftelsens fond	254: 02	
Ränta å obligationer	700: —	
Räntor å i banker inestående medel	674: 33	1,628: 35
	<u>Summa kr.</u>	<u>43,822: 75</u>

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sparbanken i Lund	2,479: 56	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	21,343: 19	43,822: 75
	<u>Summa kr.</u>	<u>43,822: 75</u>

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för räkenskapsåret

1/7 1943—30/6 1944.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans från föregående räkenskapsår.

Skandinaviska Banken, å sparkasseräkning	2,165: 92	
Kontant i kassan	11: 39	„42,177: 31 ¹

Inkomster.

Prenum.-avg., lösnnummer m. m.	653: 40	
A.-B. C. W. K. Gleerup	976: 65	
Extra särtryck	7: 50	
Kontant från Fahlbeckska Stiftelsen	4,000: —	
Ränta å sparkasseräkning	34: 86	
Diverse	6: 90	5,679: 31
	Summa kr.	7,856: 62

Utgifter.

Författarearvoden	2,021: —	
Avlöningar	2,000: —	
Telefon	92: 80	
Tryckeriet för extra särtr.	7: 50	
Diverse omkostnader	464: 28	
Inlösta jetonger	175: —	4,760: 58

Balans till följande räkenskapsår.

Skandinaviska Banken, å sparkasseräkning	3,023: 18	
Kontant i kassan	72: 86	3,096: 04 ¹
	Summa kr.	7,856: 62

b) Översikt för räkenskapsåret 1/7 1943—30/6 1944.

Debet.

Prenumerationsavgifter m. m. (exp.)	653: 40	
A.-B. C. W. K. Gleerup (exp.)	976: 65	
Extra särtryck (exp.)	7: 50	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)	34: 86	
Diverse (exp.)	6: 90	1,679: 31
Förlust för räkenskapsåret		9,511: 20
	Summa kr.	11,190: 51

¹ Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Kredit.

Författarearvoden (exp.)	2,021: —	
» » (Fahlb. St.)	200: —	2,221: —
Tryckningskostnader (Fahlb. St.)		5,404: 93
Avlöningar: utbet. av exp.	2,000: —	
» » » Fahlb. St.	1,000: —	3,000: —
Telefon (exp.)		92: 80
Extra särtryck (exp.)		7: 50
Diverse omkostnader (exp.)		464: 28
	<u>Summa kr.</u>	<u>11,190: 51</u>

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

CORONA, H. C., Europa i det avgörande ögonblicket. Pris kr. 2: —. Sthlm 1944. Bokförlaget Omnia.

FOMMILA, OLAVI, Finlands ekonomi och framtiden. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie. Världspolitikens dagsfrågor. 1944, Nr 8.) Pris kr. 0: 60. Sthlm 1945. Kooperativa förbundets bokförlag.

WIGFORS, HARALD, Debatten om Tyskland. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie. Världspolitikens dagsfrågor. 1944, Nr 7.) Pris kr. 0: 60. Sthlm 1945. Kooperativa förbundets bokförlag.

Britain to-day. Number 105—106. London.

Helsingfors stads statistik. I. Hälso- och sjukvård 1942. Förra delen. Årsberättelser. Utg. av Helsingfors stads statistiska byrå. Pris 30 mk. Hfors 1944. — V. Stadens räkenskaper och bokslut 1943. Berättelse avgiven av Helsingfors stads drätselkontor. Pris 40 mk. Hfors 1944.

Katalog över Svenska Försäkringsföreningens bibliotek vid utgången av år 1943. Sthlm 1944. Svenska Försäkringsföreningens förlag.

Kommunal minneslista 1945. Utg. av Landskommunernas Förbunds Centralbyrå. (Bilaga till Landskommunernas Tidskrift 1945 nr 1.) Sthlm 1945.

Riksgäldskontoret budgetåret 1943/44. Årsbok. Årg. XXIV. Sthlm 1944.

Statsvetenskapliga studier. Till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag den 7/11 1944. Av medlemmar. Pris kr. 18: —. Uppsala 1944.

Sveriges officiella statistik. Fattigvården år 1942. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1945.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Ekonomisk Revy (Sthlm), Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Forschungen und Fortschritte, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review (Montreal), Kommersiella Meddelanden, Kommunaltidningen (Hfors), Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Neue internationale Rundschau der Arbeit (Berlin), Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret, Revue internationale d'Agriculture (Rome), Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsrevyn, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN
HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts-verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretärs utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekösten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HÄNNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.